

TARTALOM

POMOGÁTS BÉLA: Magyar régiók – egységes magyar irodalom (előadás)	2
OLÁH ANDRÁS: félelemmel; bűnrészesek; idegen vidék; (versek)	10
MADÁR JÁNOS: Virasztás, Egyetlen reményünk, Keserű arcvonásunk (versek)	12
NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: Lucifer üdvözüln (novella)	14
VASI SZABÓ JÁNOS: A gránátalma (novella)	20
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: A legszebb zárómondat (jegyzet)	23
BAKOS KISS KÁROLY: Kondor Péter János versei elé (jegyzet)	25
KONDOR PÉTER JÁNOS: Írni szeretni, Szabadeséssel, Nem szeretlek már, Fogantatás, Karácsony az árvával, Háztűznéző Sylviánál (versek)	25
LÓRINCZ P. GABRIELLA: Másvilág, Alázat, Modern (versek)	31
ZELEI MIKLÓS: Egy keletmagyar Nyugat-Ukrajnából. Beszélgetés Tóth Istvánnal (Részlet)	33
CZÉBELY LAJOS: tanka a reggelről; élet; baleset (versek)	46
CZÉBELY LAJOS: Kovács Vilmos másik útja (esszé)	47
LUDMILLA KUDRJAVSZKAJA: Egy költőnek, Bocsásd meg, Lányom a homokban, Megint esik, Mosoly, Olvad a hó (versek – ukránból fordította FÜZESI MAGDA)	60
DUPKA GYÖRGY: Adalékok boldog Romzsa Tódor püspök életéhez (Részletek egy készülő monográfiából)	63
BUJDOSÓ ISTVÁN: Az ungvári gimnázium története (tanulmány)	70
PENCKÓFER JÁNOS: A stúdiók kora (Irodalomtörténeti vázlat)	82
CSORDÁS LÁSZLÓ: Bizonytalanságok a változásban (A 39. Tokaji Írótáborról)	93
SZENDREY ANITA: A beregszászi római katolikus egyház viszontagságai a szov- jet csapatok bejövetelétől Pásztor Ferenc elhurcoltatásáig (1944 – 1949)	98
FODOR GÉZA: Nép, nemzet, tudat (tanulmány – folytatás)	107
TÓTH PÉTER: A honfoglalás időpontjaira vonatkozó újabb kutatások és állásfoglalások (tanulmány)	116
LÓRINCZ P. GABRIELLA: Anyagfáradtság (Oláh András verseskötetének ismertetése)	122
BAKOS KISS KÁROLY: Tájba írt történelem (Zubánics László honismereti olvasókönyvének ismertetése)	123
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek	125
FARKAS ÁRPÁD – DINNYÉS JÓZSEF: Dúdoló (megzenésített vers)	137
S. BENEDEK ANDRÁS: Őszi dal (vers – hátsó borító)	

POMOGÁTS BÉLA

MAGYAR RÉGIÓK – EGYSÉGES MAGYAR IRODALOM

ELŐADÁS A NAUTILUS SZABADEGYETEMEN JÁNOSIBAN 2011. JÚNIUS 30-ÁN.

Az európai élet szerveződésében valamikor nem az államoknak, hanem a régióknak volt vezető szerepük. Akkor olyan jellegű egységesülő nemzeti kultúrák nem is léteztek, amelyek a polgári fejlődés keretében kialakultak a 18. és 19. században. Franciaország például maga is több régiónak, és ennek megfelelően több nyelvnek a területe volt, igaz, ezek a nyelvek (a középkori francia, az occitán, a katalán) valamennyien a neolatin nyelvcsaládhoz tartoztak, és csak a Bretagne-ban beszélt breton nyelv tartozott más nyelvcsaládhoz. Mindezeket a nyelvi régiókat a francia királyság államrendszere fogta össze. Németország is több államra és több kulturális régióra volt bontható a középkorban, minthogy egészen más volt az északi protestáns Poroszországnak és más a déli katolikus Bajorországnak a kultúrája. Olaszország pedig egészen a 19. század második felében bekövetkezett olasz egyesítésig ugyancsak több különálló régiót ismert, Lombardiának, Toscanának, a Pápai Államnak, a Nápolyi Királyságnak a rendszere és kultúrája, sőt a nyelve is erősen eltért egymástól. Olyannyira, hogy egy észak-olasz nem értett meg egy dél-olaszt.

A kultúrának az az egységesítő és egységesített modellje, amelyet mi ismerünk, amelynek a keretében gondolkoznak a közép-európai régió népei – például a románok is – csak a 19. századra jött létre. Addig senki sem ütközött meg azon, hogy különböző tájegységeknek a kulturális arculata egymástól eltér. A 19. században a nagyon határozottan és időnként erőszakos eszközökkel végebe ment kulturális egységesítő törekvés jellemezte Közép-Európa életét. Ekkor jöttek létre azok a nemzeti kultúrák, amelyek egy meghatározott nemzeti nyelven, meghatározott mentalitásban éltek egymás mellett, vagy esetenként éppen küzdöttek meg egymással. Tehát a kulturális centralizációnak a folyamata az emberiség története során nagyon sokáig – évszázadokig vagy évezredekig – ismeretlen volt, és csak a 18. század közepén-végén történt meg a váltás, amikor is a kulturális centralizáció nagy léptekkel haladt előre, és az a fajta közös kultúra,

amelyet mi nemzeti kultúráként veszünk tudomásul – a magyar irodalomnak vagy a magyar kultúrának a történetében is - kialakult.

Vajon ezek a keretek mennyire tekinthetők örökérvényűnek? Nem állunk-e épp egy olyan fejlődés, olyan helyzet előtt, amikor ez a kulturális centralizáció leépülőben van, és a központi kulturális intézményrendszer és az átfogó keret helyett megint egy regionális intézményrendszer és sok-sok regionális keret jön létre? Hogyha bekövetkezik – márpedig épp az európai integrációnak ilyen következménye is van -, akkor valójában el kell álmélkodnunk azon, hogy a kulturális centralizáció, a nemzeti kultúrának az a fogalma, amihez hozzászoktunk, az emberiség életében csak néhány évszázadot jelent: a 18. századtól a 21. század közepe-végéig. Előtte is más volt és utána is más lesz a helyzet, ez egyébként nekünk, magyaroknak kedvező lehet.

A következő jelenség, amit érdemes megfontolni: a közép-európai kulturális mozaik. Közép-Európa kulturális képe, a kulturális régiók helyzete nagymértékben eltér mind a nyugati (német, francia, angol, olasz, spanyol és így tovább), mind a keleti (orosz, ukrán, keleti szláv) modelltől. Közép-Európában számtalan (legalább húsz-huszonöt) nép él egymás mellett, sokszor egymással elvegyülten. Nem lehet a térképre pontosan felrajzolni sem a nyelvhatárokat, sem a kultúrák határait. Közép-Európa tulajdonképpen „mozaik-jelenség”. Ennek a mozaiktérképnek volt történelmi műhelye az Osztrák-Magyar Monarchia, amely nagyra volt hivatva a maga kulturális és nemzeti-népi sokszínűségében, ám a monarchia szerkezete teljesen elavult volt. Az a félfedális szerkezet, amelyet a monarchia az osztrák császári hatalom keretében kialakított, idejétmúlt volt; az elavult szerkezet nem volt képes kiállni az első világháború megpróbáltatásait. Egyébiránt ha a monarchiát sikerült volna modernizálni, amire nagyon sokan törekedtek, talán minden másképp alakulhatott volna.

A legkomolyabb szerepük ebben a modernizációs törekvésben az uralkodó család tagjainak volt. Már Rudolf trónörökösnek is volt ilyen irányú kísérlete. Ez számunkra kedvező lett volna, mert ő nekünk, magyaroknak központi szerepet akart adni a monarchia modernizálásában, részben személyi rokonszenve következtében, részben pedig azért, mert a történelmi magyar területet körülvevő birodalmi területek és országok között elhelyezkedő Magyar Királyságnak centrális helyzete volt, és így alkalmas lett volna arra, hogy egy nagy közép-európai monarchia központi állama legyen. Később Ferenc Ferdinánd próbálkozott meg a monarchia modernizálásával, ő viszont már magyarelles élel, hiszen tudjuk, hogy terveket szövögetett kabinetjében Magyarország felosztására. Ezeket a Ferenc Ferdinánd által képviselt modernizációs terveket a trónörökös ellen elkövetett merénylet és az első világháború kitérője akadályozta meg. A háború a magyar történelem nagy tragédiája volt: egy felívelő történelmi

korszak hirtelen megtorpant, épp akkor, amikor Magyarország a monarchián belül egyre inkább túlsúlyba jutott. Nagyon sok remény fogalmazódott meg ezzel összefüggésben Jókaitól a Nyugat körül gyülekező írókig, például Ignotusig, Krúdyig, Kosztolányiig, miszerint a monarchián belül a magyarság előbb-utóbb (legalábbis politikailag) túlsúlyba kerül, és Budapest át fogja venni azt a központi irányító szerepet, amit addig Bécs töltött be. Csakhogy miközben a magyar igazgatásnak és a magyar államtestnek ez a szerepe fokozatosan növekedett a monarchián belül, éppen egy olyan politikus, a trónörökös legyilkolása miatt léptünk be a háborúba, aki a leginkább gyűlölt bennünket, aki eleve meg akarta gátolni ennek a természetes folyamatnak az érvényesülését. Nos, ez kétségkívül a történelemnek egy groteszk tragédiája volt.

A monarchia a maga mozaik-voltában eleve egyféle „kis Európát” jelentett, ahol a régióknak volt elsőrendű szerepük, hiszen maga az Osztrák Császárság is régiókból épült fel: a német tartományok, Csehország, Galícia, Krajna, azaz Szlovénia, Bukovina, Dalmácia hagyományos történelmi-kulturális régiókat jelentettek. Ilyen módon a monarchia szinte előképe lehetne annak a regionális folyamatnak, amely az Európai Unióban most a szemünk láttára kezd kibontakozni. Nagy csele a történelemnek, hogy azt a laboratóriumot, amely a monarchia keretei között létrejött, és aminek lehetett volna a történelem jövőendő folyamatait előkészítő, elősegítő, sőt kipróbáló jelentősége, az első világháború leállította, és ezzel nem csak a magyar államiságra tett súlyos csapást, hanem a közép-európai integráció folyamatára is.

Harmadik nagy kérdés: voltak-e a magyar kultúrában hagyományos történelmi régiók? Természetesen voltak. Egyik ilyen történelmi régió a Dunántúl, a másik pedig Erdély, ennek a két régióknak volt elsőrendűen magyar nemzeti jelentősége. Az Alföld köztes régióknak számított, hiszen az alföldi városok és kulturális központok többnyire Erdélyhez húztak. Debrecen kultúrája nagyon közel állt az erdélyi kultúra értékelveihez és eszményeihez, ugyanez mondható el a Kárpátaljának nevezett terület történelmi és kulturális kötődéseiről is, hiszen Munkács vagy Huszt hagyományosan az erdélyi fejedelemség keretei közé tartozott. A délvidéki kulturális központok pedig részben ugyancsak erdélyi, részben dunántúli hatás alatt fejlődtek a török hatalom kiűzése után. Olyan kulturális központok, mint Szabadka, amely köztudottan Kosztolányinak a városa volt, lehetett volna akár a Partiumban, akár a Dunántúlon, hiszen a maga kulturális sokféleségében kettős hatás keretében élt és fejlődött.

A két nagy kulturális tér, Dunántúl és Erdély mellett voltak a magyar kultúrának természetesen más régiói is. Elsősorban a Felvidékre és bizonyos mértékig a Délvidékre, Bácskára, Bánátra, valamint Kárpátaljára gondolok (ez az utóbbi régió azonban egészen 1918-1920-ig nem számított külön regionális egység-

nek: az akkor még „Felső Magyarországnak” nevezett Felvidék része volt). Ezek a kulturális régiók nem voltak egyértelműen és határozottan magyarok. A Dunántúl egyértelműen és határozottan magyar jellegű volt. Erdély is az volt, annak ellenére, hogy már a 19. századra a románság valamelyes számbeli többséget szerzett Erdély lakosai között. Ugyanakkor a Felvidék hármas karaktert hordott: magyar, német, szlovák karaktert. Ebben az egységben hagyományosan és hosszú időn keresztül a német karakter kapott uralkodó szerepet, minthogy olyan kulturális központok, mint Pozsony és Kassa egészen a 19. század közepéig német jellegű városok voltak, és csak a dualista korszakban, a kiegyezés után indult meg egy erőteljes magyarosodás, ez az első világháborúig Kassát már magyar többségű várossá tette. Pozsonyt pedig olyan várossá, ahol három nemzetiség, három közösség élt: negyven valahány százalékkal a magyarok voltak az első helyen, harmincnégy százalékkal a németek a második helyen, a szlovákok akkori részesedése nem érte el a tíz százalékot a népességet és a kulturális erő tekintve. Aztán minden megváltozott: ma Pozsonyban a magyarság létszáma öt-hat százalék körül mozog, a németek meg teljesen eltűntek. Mint jól tudjuk, a Kárpát-medence etnikai és kulturális képe (térképe) a mögöttünk lévő évszázadban igen radikálisan átalakult, és ez az átalakulás, sajnos, a legkevésbé sem kedvezett a magyarságnak.

Érdekes lehet, hogy ezek a tisztán vagy nagymértékben magyar jellegű kulturális régiók, mint Erdély és a Dunántúl egy sajátos európai „dualizmust” testesítettek meg. Hogyha megfigyeljük a nagy európai kultúráknak és birodalmaknak a történetét, hagyományvilágát és mentalitását, szinte mindenütt ki lehet mutatni egyféle „dualista” szerkezetet. Európában többnyire egy észak-déli „dualizmus” érvényesült. Például Németországban az északi vidékek: a Hanza-városok és Poroszország kulturális karaktere egészen más volt, mint a déli tartományoké, nevezetesen Bajorországé. Bajorország erősen katolikus hatásokat mutató, a maga művészeti-építészeti képében olasz hatásokat követő kulturális tájegység. Az északi tartományok viszont többnyire protestánsok és építészeti kultúrájukban is az északi típusú építészetnek a nyomait viselik magukon. Egészen más egy müncheni barokk, mint egy hamburgi gótikus templom. Ugyanez volt a helyzet Franciaországban, ahol az észak-francia és a dél-francia kultúra, a párizsi és a normandiai kultúrtáj egészen más történelmi hagyományokat őrzött, mint Provence kultúrája. Még inkább ez volt a helyzet Olaszországban, ahol Lombardia kultúrája nagyon erősen a szomszédos európai kultúrákhoz, így a franciához, a némethez állt közel, a dél-olasz kultúra viszont inkább a spanyolhoz, sőt bizonyos vonásaiban az észak-afrikaihoz.

Megtalálható volt ez a dualizmus a nagy európai kultúrák világán belül, és ugyanez a kettősség volt, van jelen a magyar kultúra történetében is, csak hogy

nem észak-dél, hanem kelet-nyugat tagoltságban. A nyugati magyar kultúra mindig a Dunántúlt, a keleti pedig Erdélyt jelentette. Mi volt ennek a magyar kulturális dualizmusnak az értelme? Ha keressük a megkülönböztető jegyeket a keleti és nyugati magyar kultúra között, akkor elsőnek az emberek mindig arra szoktak gondolni, hogy ennek a vallási hagyomány állt a háttérében, kelet inkább protestáns, nyugat inkább katolikus. Nem egészen így van, hiszen a Dunántúlon is vannak nagyon erős protestáns központok, elég csak Pápára vagy a somogyi református kisvárosokra hivatkozni, amint Erdélyben is vannak nagyon erős katolikus központok. Székelyföldön Csík megye jellegzetesen katolikus világot jelent.

Tehát nem annyira a vallási megoszlás állt ennek a kettős osztatásának a háttérében, sokkal inkább a történelem. Mégpedig az a körülmény, hogy a nyugati magyar kultúra nyitott volt, a keleti viszont zárt. Nyugat-Magyarország minden nyugatról érkező hatást befogadott, be kellett fogadnia. A dunántúli kultúrát rendre érték Mátyás korában az olasz, később német-osztrák, sőt francia hatások, ennek következtében egy minden nyugatról érkező kulturális hatást hatékonyan befogadó régió jött létre. Erdélynek ezzel szemben mindig védekeznie kellett, hiszen mindig veszélyeztetve érezte magát a keletről érkező nem európai, nem keresztény kulturális hatásoktól. Korábban a keleti töredék népek: kunok, besenyők, úzok stb., később a tatárok, leghosszabb ideig a török befolyás ellen kellett védekeznie. Persze az erdélyi magyar kultúra is nyitott volt nyugat felé, rendre befogadta a nyugati hatásokat. Ismertek azok a mélyen ható kapcsolatok, amelyek Erdély kultúráját összekötötték a német kultúrával, sőt a holland és az angol kultúra mozgalmaival: az erdélyi peregrináció általában német, holland és angol egyetemi központokat keresett fel. Adynak az *Ismeretlen Corvin kódex margójára* című, igen tanulságos írása is beszél erről. Ugyanakkor Erdélynek nagyon zárt védőrendszert kellett kiépítenie kelet és dél felé azért, hogy a keletről és délről érkező, az erdélyi magyar identitást a maga népi voltában, nyelvében, történelmében, hagyományaiban is veszélyeztető befolyásoktól mentesülni tudjon. Ezzel szemben Dunántúlnak nem kellett a nyugati befolyásokat kiszűrnie.

A nagy és természetes európai kultúrák, lehet mondani, mindig ilyen „dualista” szerkezetben alakultak ki. Ami az egyik regionális kultúrtájából hiányzott, az a másikban jelen volt. Az egymástól történelmi hagyományörző értelemben megkülönböztethető kultúrtáj együtt adta azt a nemzeti kultúrát és nemzeti karaktert, amely végül is az összegző fejlődés eredménye volt. Így volt ez akár a franciáknál, akár a németeknél, akár az olaszoknál vagy az angoloknál. A kétféle kulturális örökség és szellemiség együttesen igen hatékony szellemi erőt, hagyományt alkotott, és éppen azok a kultúrák voltak teherbírók és időtállóak, amelyek egyesíteni tudták a kétféle hagyományt.

A magyar államnak és a magyar kultúrának ezt a természetes fejlődési folyamatát akasztotta meg Trianon. Azzal, hogy bekövetkezett az ország feldarabolása, nem alakulhatott ki az a folyamat, amely a huszadik században Európa más nemzeteinél végbement. Trianon ugyanis a magyar politikai kultúra fejlődését is megakasztotta, azok a politikai és identitásbeli zavarok, amelyeket Trianon óta (és a jelenben is) mind szomorúbban tapasztalunk, erre a fejlődési rendellenességre is visszavezethetők. Mindez legalább olyan tragédiája volt a huszadik századi magyar fejlődésnek, mint maga az, hogy az országot feldarabolták.

Az orvostudomány tapasztalata szerint, ha egy életfontosságú szerv elvész, egy másik szerv átveszi annak a funkcióit. A magyar kultúra félbevágása, kettészakítottsága, amely Trianonnal kezdődött, következőképp megindított egy másik folyamatot. Az erdélyi hagyományokat bizonyos mértékig megpróbálta pótolni a tiszántúli magyar kultúra: az erdélyi magyar kultúra hagyományait bizonyos mértékig átvette Debrecen, Sárospatak, Nyíregyháza, Békéscsaba, Hódmezővásárhely és számos más alföldi kulturális központ. Ez természetesen nem lehetett olyan sikeres, mint amilyen sikeres lett volna maga a természetes fejlődés. Magyarország, a magyar kultúra két lábon állt, nyugaton és keleten, a Dunántúlon és Erdélyben, és minden más, a Felvidék, Kárpátalja, a Délvidék, valahogy elhelyezkedett ennek a kettős osztatú rendszernek a hatáskörzetében. Trianonnak az lett a következménye, hogy a magyar kultúra korábbi, a fejlődés szükségszerűsége szerint kialakult két központú modellje helyett egy policentrikus modell alakult ki, hiszen azok az országrészek, amelyeket a trianoni diktátum leválasztott Magyarországról, rá voltak kényszerítve arra, hogy létrehozzák a maguk külön kulturális életét és intézményrendszerét. Így jött létre az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki magyar irodalom, a második világháború után pedig a külön kárpátaljai magyar irodalom.

Ezeknek az irodalmaknak a fejlődése kétségtelenül járhatott volna veszélyekkel is, számos törekvéssel lehetett találkozni korábban, amely azt szerette volna elérni, hogy ezek a magyar kulturális régiók nagymértékben vagy akár véglegesen leszakadjanak a magyar kultúra testéről. Bukarest a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években arra törekedett, hogy az erdélyi magyar irodalmat, az erdélyi magyar kultúrát radikálisan leszakítsa az egyetemes magyar kultúra törzséről, és valamiféle „magyar nyelvű román irodalomként” helyezze el a kulturális térképen. A hetvenes években közre adott Román Irodalmi Lexikon az erdélyi magyar írókat úgy határozta meg, mint magyar nyelvű román írókat. Amit a budapesti kulturális politika úgy követett, hogy midőn a hatvanas évek közepén megjelent a romániai írók novellaantológiája, ebben helyet kapott Molter Károly, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, Sütő András, Huszár Sándor és Szabó Gyula, mint „román író”. Hét magyar író is román írónak

nevezett ki a budapesti könyvkiadás. Mondanunk sem kell, mekkora szégyen volt az, ha éppen Budapesten „románoznak le” egy erdélyi magyar író.

Külön kell szólnom a kárpátaljai régióról, illetve az ott kialakult regionális irodalmi kultúráról. Mára senki sem vitatja azt, hogy létezik önálló és sajátos kárpátaljai magyar intézményrendszer és magyar irodalom. Ennek az irodalmi kultúrának megvannak a maga régebbi (a 18-19. század helyi irodalmából eredő) hagyományai, és megvan az önálló (az 1944 utáni „szovjet” korszakból eredeztethető) szellemisége. Ahogy magam látom, ennek a szellemiségnek két olyan sajátossága van, amely megkülönböztethetővé teszi Kárpátalja magyar irodalmi kultúráját – a többi magyar kulturális régióhoz képest. Az egyik ilyen sajátosság a különleges kárpátaljai magyar néphagyomány hatása, amely mindenekelőtt a II. Rákóczi Ferenc nevéhez köthető kuruc szabadságküzdelmek szellemiségét idézi fel, s ennyiben a magyar függetlenségi néphagyományokat tölti meg új tartalommal. Ez a szellemiség öltött alakot például Kovács Vilmos, Zselicki József, Fodor Géza, Füzesi Magda és Vári Fábíán László költészetében. A másik sajátosságot maga a szovjet rendszer elszენvedése alakította ki, az a „szენvedéskultúra”, amely ennek a minden magyar kisebbségre erőteljesebb nyomással nehezedő brutalitásnak a hatására jött létre. Valójában ennek a „szენvedéskultúrának” a lenyomatát mutatja a kárpátaljai magyar irodalom emblematikus műve: Kovács Vilmos *Holnap is éliink* című regényétől kezdve a legújabb irodalmi alkotásig: Vári Fábíán László *Tábori posta* című beszámolójáig, amely az írónak a német földön állomásozó szovjet hadsereg katonájaként szerzett nem könnyű tapasztalatait mutatja be. Hasonló tapasztalatokról adtak számot Dupka György és Zubánics László igen erősen dokumentált történelmi munkái is. A félévszázadon át a kárpátaljai magyarságra nehezedő szovjet elnyomás, amely igen kegyetlenül fosztotta meg emberi és nemzeti jogaitól (és identitásától) ezt a közösséget, olyan sebeket ütött és hagyott hátra, amelyek orvoslását nagy mértékben a hiteles történelmi beszámolóknak és számadásnak kellett vállalnia. Ez a számadás ma a kárpátaljai magyar irodalom megkerülhetetlen értékét adja.

Az a folyamat, amely létrehozta a kényyszerű kulturális decentralizációt, vagyis a magyarországi irodalom mellett az utódállamok magyar irodalmait, nagyon nagy veszélyekkel járt, és ha nem jött volna közbe a nyolcvankilences történelmi változás, valóban oda vezethetett volna, hogy a magyar irodalmon, a magyar kultúrán belül valamiféle policentrikus szerkezet jön létre, és ez úgy helyezi el egymás mellett a különféle országok magyar irodalmait, mint mondjuk a francia és a kanadai francia irodalmat, vagy a német, az osztrák és a svájci német irodalmat, azaz lényeges eltérésekkel és különbségekkel, különösen a nemzeti identitás vállalásában (hiszen egy svájci német írónak elsősorban svájci és nem német identitása van). Nagy szerencse, hogy erre nem került sor; hogy közbejött a rendszerváltozás,

és ezzel a magyar kulturális régiók között újabb átrendeződés következhetett be. Ennek a lényege szerint megszületett az a felismerés, hogy a nemzeti kultúra, a nemzeti irodalom valójában szoros egységet alkot. Még akkor is, ha az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpátaljai irodalom a maga intézmény- és feltételrendszerében bizonyos változatosságot mutat, és eltér a magyarországi modelltől. Stratégiai feladat, hogy az egységes magyar nemzeti irodalom fogalma mellett létrejön az egységes vagy majdnem egységes intézményrendszer is.

Az európai uniós fejlődés új lehetőséget nyitott a magyar kulturális régiók előtt. Ez abban rejlik, hogy véget ért a nemzetállamok kizárólagosságának a korszaka. Az új fejlődés az (nemzet) állami kizárólagosságra épülő struktúrákat olyan rendszerrel váltja fel, amelynek vélhetőleg három szintje lesz. A középső szinten helyezkednek el a nemzetállamok és intézményrendszerük. E fölött van egy európai szint. Az európai (uniós) intézményrendszer szintje. A nemzetállami struktúrák alatt helyezkednek el a regionális struktúrák, amelyek ugyancsak számos területen vesznek át jogosultságokat és lehetőségeket a nemzetállami rendszertől. Hármas struktúrában lehet tehát gondolkodni: alul a régiók, középen a nemzetállamok, legfelül az európai intézményrendszerek struktúrája. Ez nekünk, magyaroknak azért lehet kedvező, mert ezáltal helyreállhatnak a természetes történelmi régiók. Amelyek már a tizenhatodik-tizenhetedik században kialakultak a Kárpát-medencében, amelyeket a trianoni határ választott el egymástól, sőt kisebb egységeket is létrehozott a régiókon belül. Ha ezek a természetes régiók újra helyreállnak, ha például a Partium és Kárpátalja nem lesz elszakítva a kelet-magyarországi régiótól egy élesen érvényesülő államhatárral, hanem Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Ungvár és Beregszász beilleszkedhet abba a természetes kulturális és gazdasági közösségbe, amelynek szerves része Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, akkor a hagyományos és természetes régióknak a helyreállítása igen nagymértékben megkönnyítheti a magyar nemzetegyesítés ügyét.

Külön gondot és fontos stratégiai feladatot (kötelezettséget) jelent az, hogy az uniós integrációból egyelőre kimaradó régiók, így Kárpátalja és a Vajdaság miként tud csatlakozni az egyetemes magyar kulturális közösséghez, miként lesz képes szerepet vállalni ennek a közösségnek a felépítésében és alakításában. Ennek a történelmi feladatnak csakis a már az unióban jelen lévő országok magyar politikai és kulturális intézményrendszerének szolidaritásával lehet eleget tenni. A szépirodalomnak – mint a magyar nemzet egyik központi szellemi és politikai intézményrendszerének – épp az lenne a küldetése, hogy a hagyományos regionális struktúrák helyreállításának a szorgalmazásával a nemzet kulturális egységének helyreállítását elősegítse. Ennek az egységnek a gondolata kell, hogy áthassa azokat a tanácskozásokat, amelyek, mint a mostani, az egyetemes magyar irodalom sorsáért, jövőjéért kívánnak felelősséget vállalni.

OLÁH ANDRÁS

félelemmel

*az ősz tekintetéből kihalt az öröm
kívül rekedtünk mindegyik körön*

*lettiünk eldobott kő vagy levetett kabát
markoljuk a rácsot hogyha valaki bánt*

*félelemmel telnek a lélek terei
éjszakáinkat a csönd áthangszereli*

*menedéket kutatunk – picinyke odút –
hová a silányságnak nem vezet fel út*

*árnyék maradunk – voltunk bármilyen ügyes:
egy másik kéz nélkül mindegyik kéz üres*

bűnrészesek

*a kicselezett álmok széthullanak
a párnáink közti csönd tágítja a végtelent
– kezem kezed moccanását érzi:
a másnapos kontúrok között
így leszek bűnrészes senki
és nincs más vágyam
mint testedhez újra beszélőre menni*

idegen vidék

1. zsákmányát osztja

*lábunk alatt topog a járda
dajkálja a sérülékeny múltat
guberálunk egy füstös kocsmazugban
ahol zsákmányát osztja az éj*

2. kinőttél

*kinőttél mint szárazföldet a tenger
de távoli nevetésed még behálózza a reggelt
régmúlt idők csalitosába visz
ahol a vágnak nincs piaci ára*

3. mióta kivándoroltál

*mióta kivándoroltál
minden nap szorongást szül a hajnal
várom hogy az idő összebéküljön velem
s fejemet ölébe vonja Isten*

4. versenyfutás

*a világ csupa ócskaság
s te benne selejtezésre váró kacat
orvosaid már kilakoltatták
belőled a tünetmentes részeket
ezért botránkoztat meg
a test önhitt rövidlátása:
benned a kimért idő fut
versenyt a rettegő reménnyel*

5. kifutópályán

*reflektorfény nyilall az éjszakába
már nincs meg a hangod
csak a megátalkodott csöndből kiszakított türelem
– hallgatok rólad
hisz felszállási engedélyt már úgysem kapunk*

MADÁR JÁNOS

VIRRASZTÁS

Utassy József halálára

*Az ének sír ---,
fölszállni nem mer.
Hallgat a föld ---,
és hallgat a tenger.*

*Sziklák fölött csönd
villan, megőszült szelek.
Kő repedéseiben zúgnak
--- a hajszálerek.*

*A vérontó egészben
az ég fekete jászol.
Kikötve minden csillag,
és szelíden gyászol.*

2010. augusztus 27.

EGYETLEN REMÉNYÜNK

*Rügyek mozdulnak áldott csigahéjban.
A tavasz és a tűz véruinkre lázít. A Nap
gyöngyöket ragyogtat, a végtelen teremtés
kék csigolyáit. Mintha születménk szüntelen
– tengernek, tájnak. Úgy sajdul belénk a csönd
fényes víztükre, és a lehajló ágak. Idegyökereztünk
mi már ehhez a rögökkel aládúcolt földhöz, hol a fa
fémekkel érezett héthatáraiban a csíra is lekölyköz.
Fészeknyi melegség, tenyérynai alom. Legyen a miénk
a pelyhes kő, barázdák fénye, és minden irgalom.*

*Mert megkegyelmezni sem tudunk már önmagunknak,
csak hajszoljuk az égbolt rettentő magasát.
Ózoncserepes jövőnk meztelen gyermeket
és Istent tán sose lát. Összetett kézzel könnyörgünk
élethez, halálhoz: adjon nekünk elegendő hitet
a lázhoz. Ártatlan tenyerünkben elfér a világ,
egyetlen reményünk csupán: a vágy. Lenni
a holnapért fölsíró fény alatt, mert nyelvünk
csöndjében a szó örökre megmaradt.*

KESERŰ ARCVONÁSUNK

*Órizetlenül hagytuk a földet,
szemünkben sűrű csillag áll.
Mint a szívékhöz örvénylő égbolt,
a gyermekkor hálni visszajár.*

*Szétszórt játékok keresgélük
— — — önfeledten az időt.
De gyertyaláng lélegzeteinkre
a végtelen csöndje dőlt.*

*Tiszta lábnyomainkat
tengerek mosták egybe.
Hol van az áldott út —
a fény felé ívelő hegyre?!*

*Töprengéseink árnyékában
pernyék hamvába ásunk.
Rádól a kövekre a mélység,
— — — keserű arcvonásunk.*

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY

LUCIFER ÜDVÖZÜL

1

Lakodalom, nászéjszaka.

Az ágy alá elrejtve egy kalapács, hogy az ifiasszony – férjeura kedve szerint – fiút szüljön, ha eljön az ideje.

Nem késik a gyermekáldás, megérkezik Ferike.

– Én vagyok ő kicsiben! – dicsekedik apukája. Cimborákkal álló hétig vedeli a pupválínkát.

Eszendőre Ferike a gyerekkocsit kinövi, jár és beszél naphosszat az udvaron. Homokdombon várat épít, amit aztán kacarászva lerombol. Ha megunja, hátra megy, irigyli a délceg kakas égőpiros koronáját. Kutya, macska nem állhat meg előtte, cibálja a farkukat.

Óvodába apja hordja kerékpáron. Visítózva élvezi a nyargalást. Csoportjában vezérséget bitorol, parancsára fakardokkal támadás a rózsák ellen. Óvónénik szörnyülködnek:

- Kire ütött ez a gyerek?!
- Királyt játszik – rosszat művel!
- Elrontja a többit is!

Egyik év a másik után elsomfordál, Ferikétől búcsút vesz az óvoda.

2

Az iskolában neve Ferkó. Negyediktől nyolcadikig osztályelső, később szintén színjeles.

Nagymamája örvendezik:

- Pap lesz ebből, azt mondom!
- Ne jósoljon! – mordul apuka. – Más a világ, egyetemen nem képeznek papokat.

Szakot választ a kislegény, jelentkezik. A vizsgákkal nincsen gond, de sokan vannak, a bejutás bizonytalan.

Kupaktanács a családban, mi legyen. Anyukája sopánkodik, apukája biztosra és vásárba megy.

Nem számít egy tehén ára, ha a fiút felveszik! Sikerül.

Attól kezdve ritkán látják otthon és a faluban.

Pár év múlva záróvizsgák, diplomával tér haza.

Apukája lelkenézve intézkedik, állást kap.

3

Beceneve Feri lesz, mert a Ferkó nem illik egy tanárhoz. Kollégái tanítók, ő elvárja a megtisztelőbb titulust.

Szemtől szemben respektálják magas fokú képzettségét, háta mögött fejcsoválva pusmognak:

- Mivé lett a Ferkó!
- Túlságosan önhiitt – mihez vezet ez...?
- De ismerjük el, rendet tart. Vasfegyelmet! Meglátjátok, direktor lesz maholnap...

Nem lesz. Tanév végén kedvetlenül eltűnődik: „Ez a pálya idegen, fizetsége száználmas, mellékes meg semmi Másra, többre vagyok hivatva.”

Szóvá teszi otthon is. Anyukája sopánkodik. Apukája nem érzelmős, intézkedik. Másnap reggel Feri fiút hívatják az elnökhöz. Bő félórás hatszemközti diskurzus, mert a titkár jelen van. Okosan szól, elnyeri a bizalmat.

- Legyen szb-elnök. Támogatod? – javasolja, kérdezi a kolhozelnök.
- Ha belép – bölint rá a párttitkár.

4

Hogyne lépne. Úgy számítja, megéri.

Az új tisztség neki való. Jó fizetés, kevés gond.

Tavaszi jöttén Luci elvtárs – most így dukál – üdülési beutalót osztogat, de a jónép vonakodik:

- Miért most? Egész télen négy fal között tengtünk-lengtünk, akkor kellett volna!
- Tavaszidő – dologidő!
- Bizony. Sok a dolog, nem enged!

Sebaj. Kellő számú irodai alkalmazott Luci elvtárs papírjain átlényegül fejőnővé, dohánytermesztővé, utaznak mind üdülőkhöz, süttetik a hasukat. Luci elvtárs bazsalyogva dörszöli a tenyerét: „Jól van ez így. Beutaló kárba nem vész, ők meg most már keresik a kegyeimet.”

Titkárnője Csákány Bandi szemrevaló asszonya. Három éve hiába vár gyermekeket. Most már lesz.

Luci elvtárs kap két pofont, Bandi másfél évet. Atyafiak csóválják a fejüket:

- Szegény Bandi műtrágyát gyárt rabruhában...
- Ez meg itthon továbbra is vígan éli világát...
- Nem igazság!

Ha már így van – hogy a törvényt nem érdekli, mi lenne az igazság – ítélik meg a falu: szb-elnök nevéből a második *i* törölve, családi és keresztnév összevonva – lesz belőle Lucifer.

Híre megy a titulushoz. Anyukája sopánkodik, az irodán nevetnek. Viselője bosszankodva törli fejét, mit is tegyen ellene.

– Megnősülök – jön az ötlet –, akkor talán békén hagynak!
Apukája rábólint.

5

Választotta kákabélű leányzó, de az apja nagyhatalmú brigadéros.
Anyukája sopánkodik, apukája intézkedik. Megejtik a lánykérést, sátrat vernek az udvaron.

Terítéken pazar étek, márkás ital rengeteg, vigad mind a kétszáz vendég.

Éjfél után a menyasszony izgul-pirul, milyen lesz a nászéjszaka.

Pálinkázik nyakra-főre a párja, mintha bánná már az egészet. A menyecskét ölbe venni, ágyba vinni képtelen. Amaz szegény őt vonsozolja szégyenkezve a szobába.

A jó népek szeme mered – erre példa nem volt még a faluban. Sutyorogva találgatják, mi történhet odabent.

Az ifjú férj öltönyösen dől az ágyra, öntudatlan hever azon reggelig.

6

Nyáridőben zúg a mező, két héten át versenyeznek hat kombájnos. A győzteseknek jutalom jár oklevéllel.

Az aratási ünnepségen ott a kolhoz elnöke, a titkár is, meg egy rakás tisztviselő, de ők nagyurasan finom göggel ücsörögnek. Szb-elnök reszortja a díj-átadás, hát készülődik fenemód.

A beszéde papíron, felolvassa hibátlanul, fél tucatszor köszöni a buzgalmat. Pillognak a gépkezelők, várják már a díszkeretes oklevelet, még inkább a pénzzel bélelt borítékot.

Mosolyogva hosszan parolázik mindegyikkel. Kint a tévé, felveszi az eseményt.

Hiába a marasztalás itókára, bográcslére: összepakol, indul a stáb más helyszínen forgatni.

Maradnak az emberek és elvtársak, vodkásüveg hosszú sorban az asztalon. Fogy az ital, nő a jókedv, lárma riaszt erdőlakó madarakat. Szb-elnök ingadozva körbe jár, kombájnosok vállát veregeti, bizalmasan sugdolózik:

– Én is, ti is – benne leszünk mind a tévében. Mit gondoltok, jól beszéltem?

Ki vele, de őszintén: milyen voltam?

Bólogatnak az emberek, kínálgatják a nap hősét.

Összegyűl a sok kupica, hajtja őt a bokrok közé.

Visszatérve nyitott sliccén kibukva a hímtagja, himbálódzik kókadtan. Röhögnek az emberek, elnök-titkár elámulva szemléli a tébláboló alakot, dülva-fúlva pattannak a kocsiba, szitkozódva elrobognak.

7

Jó tisztsége odavan, álló hétig fő a feje, mi lesz most.

Felesége pironkodva korholja, anyukája fejét fogva sopánkodik.

Apukája keresi és megtalálja a mentséget:

– Részeg voltál, kedves fiam, az az oka!

Hatásos az érvelés, elnök-titkár nagy haragja megenyhül. Tanácskoznak tíz percig, kimondják a verdiktet: Luci elvtárs megy a farmra vezetőnek.

– Ott a helye... – bazsalyog az elnök.

– Pillanatnyi megingás. Emiatt nem lenne helyes leírni egy kádert – vélekedik a titkár.

8

Százhusz tehén, hatvan borjú, gondozók és fejőnők a keze alatt: Luci elvtárs gazdálkodik. Reggel-este kiosztja az abrakot, megjelenik minden tehén seggénél, feljegyi a tejhozamot, havonta a borjúfiak súlygyarapodását. Észleli a kisebb-nagyobb vétkeket, korholja a gondozókat, figyeli a fejőnőket. Minden hétfőn tereli egy szálíg őket együvé, tömködi fejüket a modern állattenyésztés, a békepolitika sajátosságaival, ateista tanokkal. Muszájból meghallgatják, muszájból elfelejtik. Ő is tudja, de nem számít, mert működik a farm. Az eredmények nem kiugróan jelentősek, de jobbak, mint korábban. Az elnök és a titkár elismerő szavaitól fellélegzik: „Ezt akartam – bizonyítani! Most már lehet gondom másra is...”

Házassága szerencsétlen, mert az asszony nem tűri az ágyában: „Fáj a fejem, hasam görcsöl – hagyjál békén!” Nem csoda, ha évek alatt egy szem gyerek sikeredett, satnya az is, mint a sápadt palánta.

Csak hogy Luci elvtárs harmincéves, ágyékában virgonc vágyak viháncolnak. Mi egyebet tehetne, szemezget a fejőnők közt. Akad köztük fiatal.

Kacér Bözsi kínálkozik, de épp ezért nem kell neki: „Összefeküdt fűvel-fával, lennék nála sokadik.”

Mejjes-faros, de túl szerény, szinte félénk a másik. Ráesik a választás. Hete-kig a fejét rázza, de azután feladja az ódzkodást.

Esti fejés végeztével randevúznak, mező fűvén holdfény alatt ölelkeznek.

Nyár múltával, amikortól hidegek már az esték, szeretőjét rendeli a vörös sarokba. Kacér Bözsi megneszeli, mi folyik. Fejés után sietősen hazatérve kárörömmel árulkodik a szerető férjének: „Ide figyelj, asszonyodat most döngöli Lucifer!”

Két cimborra könnyen akad, velük indul Vihar Bélus a helyszínre. Egy rohammal betörik a deszkaajtót, tetten érik a kéjelgő párocskát. Sikít a nő ijedtében, elmenekül bugyi nélkül. Teheti, mert Bélus és a cimborák Luciferre figyelnek. Füttykös és löcs derekasan dolgozik, a latornak csontja roppan, arcateste csupa kék és zöld.

Bélus otthon keseregve titkot tart, de cimborái bor mellett a kocsmában kifecseggik a dolgot.

Ámul-bámul a falu, toporzékol az elnök és a titkár. Nincs kegyelem, Luci elvtárs útilaput kap. Badar Jóska kótyagosan rigmust farag, összegzi a történeteket:

*Lucifernek bánatára
véget ért már jó világa:
farka miatt farolt farmra,
most is azért rúgták farba...*

Minél inkább elterjed a csúfos rigmus, Luci elvtárs anyukája annál inkább sopánkodik. Felesége mit se bánja az egészet, kárörömmel kuruzsolja ura testén a foltokat. Apukája gondterhelten törí fejét, mit tehetne. Hetek múlnak, hónapok, jön a tavasz, mégis marad tanácstalan.

Az irodán más a helyzet: Luci elvtárs ügye napirenden.

- Mégis csak a mi káderünk... – tűnődik a párttitkár.
- Egyetértek – szól az elnök –, de mi a fenét kezdjük vele?
- Választás lesz – jelöltessük tanácselnöknek!
- Micsoda? Azt már azért ne.
- Miért ne, ha megválasztják?!
- Kapna akár csak egy voksot is?
- Mind bíró lett, akit eddig jelöltünk! Ellenjelölt ügyse lesz.
- Ez igaz... De épp ő legyen a falu első embere?
- Ugyan! Ő is tudja, mi vagyunk az első és a második, ő csak a sokadik lehet. Ahogy füttyülünk, úgy fog táncolni.
- Hm...

Márciusban megесik a választás. A titkárnak igaza, Luciferből bíró lesz.

9

Másfél évig jól megy dolga. Teszi, amit odafentről mondanak, mert abból baja nem lehet. A jó népek panaszait, kérvényeit téma szerint rendezgeti halmokba, tűzi aztán tanácsülés napirendjére. „Döntsenek a tanácsstagok, azért vannak”

Igazolás valamiről bárkinek ha kell, legépelel a jegyző, az ügyfél meg keresheti, hol a bíró. Megtalálja a presszóban – ez most már a kocsmá neve –, két vodka közt aláírja a papirost, ráüti a pecsétet.

Gyöngyélet ez, szó se róla, milyen kár, hogy múlandó.

Mert a titkárt szép szóval és egyebekkel rábírja egy tartalékos atyafi, óvja meg őt a behívástól. Kiderül a turpisság, megorrol a hatalom.

- Egy falusi titkár hogy merészel bebeszólni a hadvezetés ügyeibe?!

– Ez – politikai vakságból eredő vétség!

A titkárnak mennie kell – de hová?

Eltárséknál fontos szempont az emberséges bánásmód, mármint a saját káderekkel. Kinézik hát neki a tanácselnöki tisztséget.

– Luci elvtárs úgylis többször ücsörög a presszóban, mint a hivatalában!

Lucifer megkapja a lemondásra utasító ukázt. Nem érti az egészet, panaszosan vonakodik, de végül persze engedelmeskedik.

Új választás, a falu népe „minden mindegy” alapon megszavazza bírónak a bukott titkárt.

Luciferből csoportvezetőt csinálnak a kolhozban.

10

Akármilyen alsórendű, ez is tisztség, csakhogy eszi már a fene a kolhozvilágot: hamvába készül halni a rendszer, ami létrehozta. Belülről bomlik az egész, végül térdre omlik, szétesik.

Lucifer az elsők között veszi észre, új világ van születőben. „Rajtam múlik, ebben végre leszek-e megint Valaki!” – morfondírozik.

Lesz. Menti pénzét idejében gépekbe, ingatlanba, és amikor végleg kipurcan a kolhoz, aprópénzért soktucatnyi kolhoztagtól megszerzi a kiosztott kéthektáros földrészleget. Hasonszőrű cimborákkal társulva alakít egy káeftét. Ő az elnök, száz embernek dirigál.

Egy-két év a nehéz kezdet, utána már dől a haszon, nő a profit.

Elnök úrként derogál az ócska Moszkvics neki, hát új kocsit vesz, nyugatit. Fontoskodva ül a volán mellett, mintha világnyi gond nyomná vállát. Nyár-időben széles karimájú kalap a fején, mint a cowboyoknak.

– Dzsoki Júing! – vélekedik a falu.

Jól megy minden évekig, a folytatás még annál is jobbat, szebbet – gyarapodó mesés vagyont – ígér, de megtörténik a baj: Lucifert a volán mellett szél üti meg, sírba viszi.

Nagy temetés: síró özvegy, néma tömeg, áhítatos gyászbeszéd.

A temetőből hazatérő sírásókat Badar Jóska új rigmussal mulattatja:

*Lucifernek gyors halála
vitte őt a másvilágra
átkosan sok kincs közül,
na de se baj, meglássátok,
nem fog rajta ott már átok
– semmi kétség, üdvözüül.*

VASI SZABÓ JÁNOS

A GRÁNÁTALMAFA

I.

Freiburg városa a múlt fél évszázadban rohamosan fejlődő mezőgazdasági központtá vált. A Schwarzwald-hegység déli lankáinak narancs, citrom, jujuba és szőlőtermő területe az Európai Föderáció déligyümölcs szükségletének hetven százalékát fedezte. A termesztés és a kutatás központja a freiburgi J. F. Weinberger Kertészeti Egyetem volt immár évtizedek óta.

II.

A forró fön* lecsapott a kopár Günsberg keleti oldalára. Több ezer köbméter homok lódult meg, csak a békésen csordogáló Raab mocsaras völgye, s a Nord-Süd Kontinentális-autópálya kiemelkedő töltése fékezte meg fergeteges rohamát. A pár csöpp eső Semmering mandulafenyő ligeteire hullt...

Négyen kuporogtak az összeroskadt sátor vászna alatt. Bár a vihar félóráig sem tartott, Roland Schneider óráknak érezte. Társai: a hórihorgas Karl-Heinz és Jürgen, meg a tömzsi Mehmet egy litert leizzadtak a füledt ponyva alatt. A hőségénél is rosszabb volt a mákszemnyi, hajukba, ruhájuk alá furakodó por. Roland lehunytt szemhéja ellenére apró tűszúrásokat érzett, mint az óvatlan lakatos, aki pajzs nélkül hegeszt.

Dühük a campus gondnokára, a vén Stifterre irányult. Ha az a rohadék tíz perccel később kezdi a létszámenlőnést – a füves cigi füstje kámforként elillant volna a körlet levegőjéből – most Oslo vagy Trondheim páras almaültetvényein ritkítanak a termék; ami még jobb: Pomeránia kajsziföldjein kergetnék a forróvérű lányokat!

De lebuktak; s most itt szagolják egymás verítékszagát az MDW** -ben, a halálra ítélt pusztá nyugati szélén.

A vihar elmúltával előbújtak a vászon alól. A néhány éve még reménytelinek tűnő szőlősorokról elhordta a szél a homokot. A szürkére kövesedett altalajból úgy meredtek elő a karók, mint csatatéren a földbeszúrt lándzsák.

* *Fön* – forró, száraz bukószél

** *MDW* – Mitte Donau Wüste

A társaságból Mehmet tért először magához – hiába: déli vér –, fölkapott két rozsdás vödört és elindult az artézi kút barnára korrodált fogantyúja felé. A mozdulatai megdermedtek. Két alak bújt elő a kút mellett összerakott homokfogók alól. Mint porfürdőzőz teve púpjai: gyerekkorban lévő barna fiúcska és egy fekete hajú, szénszemű idősebb lány.

– Vigyázzatok! Két cigány! – kiáltott hátra. Karl-Heinz rögtön a vödörkhöz ugrott, Roland keze önkéntelenül az övre akasztott kulacsot kereste. Jürgen felmordult:

– Nem loptak el valamit? Meg van minden, fiúk?

– Mit kerestek itt?! – Mehmet az MDW keveréknyelvén rivallt rájuk, a fiúcska ijedten hátralépett, a lány a zömök fiatalember válla fölött Rolandra nézett. Szemei felragyogtak és gyors, hadaró nyelvéen hozzá intézte a szavait.

– Mit karattyol ez a bula? Értesz valamit belőle, Schneider?– kérdezte Jürgen csodálkozva.

Mehmet, látva Roland meglepett arcát lassan fordított: - Azt mondja, hogy a közeli kihalt városban termő almafára letek az öccsével. De ez lehetetlen! Az alma innen félezer kilométerrel északabbra él csak meg! Lehet, valami savanykás opuntiót találtak, azzal keveri össze. Láthatóan habókos a csaj!

– Vagy a romok közé akar csalni, ott a família jól eltángál és kirabol! – vetette közbe Karl-Heinz undorral. Mehmet azonban a lány pártjára állt: ismer-te a déli pusztában kóborló roma-karavánok népét, s ez a lány magasabb, erősebb és világosabb bőrű volt, mint akiket látott. Talán egy megesett „báriséj” félvér utóda lehetett, akit az anya halála után elzavart a vajda.

– Fiúk! Az egyetem szabályzata kimondja: ha a szakmai gyakorlaton bárki a szélsőséges körülményeket elviselő gyümölcsfajtát talál, köteles magot vagy oltóágat begyűjteni róla! Roland, ez a bula neked megmutatná, hogy hol van! Menj vele! A kis csávót itt tartjuk túsznak!

Schneider kelleetlenül összeszedte a társai kulacsait és a cigány nyomában elindult nyugatnak. Meredeken ívelő kopár domboldalon kapaszkodtak fel. Mögötte élettelen sík vidék terült el. Onnan látni lehetett Günsberg horizont fölé emelkedő sötét, fűrészfogszerű vonulatát.

– Hogy hívnak? Van egyáltalán neved? – ennyit tudott a keveréknyelvből, ám a lány szemében értelem gyúlt.

– Orsa! Én Orsa! – bökött a mellére, fehér fogsora Blendamed-reklámként villogott. A mosoly huncut szikrákat robbantott a csinos arc szegleteibe. Rajongó pillantásától Roland kényelmetlenül érezte magát. Jürgen szavai jutottak eszébe az odenburgi roma-vásárból: „Szexelni jó a cigánylánnyal, de tartósan összeállni nem szabad vele! Körül sem nézel, már ott szaladgál hét-nyolc purdú, amiből esetleg kettő-három a tiéd! Ezek a bulák huszonöt évesen már tehenek, harmincévesen úgy néznek ki, mint egy lestrapált ötvenes bajor nő.”

Orsa keze hozzáért a fiú combjához, elkapta, s előre mutatott. A távolban délibábként vibrált az elhagyott város. Roland felsóhajtott:

– Látom, Orsa! Kövek a pusztán.

Elkopott aszfaltúton közelítették meg. Leszakadt tetejű, bedőlt téglapületek, homokkal befutott sivár kertek maradványai közt. A fölborított, útszélen hagyott autók rozsdás vázai tovább erősítették a temetői hangulatot.

A lány előresietett, harmonikus mozgása olyan volt, mint májusi szélben hajladozó aranyeső. Schneider a kése bőrtokját szorongatta, de egyetlen lélekkel sem találkozta.

A város centrumában jártak, amikor a lány megállt: egy kidőlt oszlopokból álló, még a leomlott betonfalaknál is sokkal régebbi kőszentély előtt. Repedezett homlokzatán Schneider felismerte a letűnt kor rúna-betűit. Megpillantotta...

Előtte, a szürke törmelék halma közt arasznyi vastag törzsű, bojtos-fejű fáska zöldellt! Az apró levelek, s hosszú tövises hónaljában lángvörös virágok pompáztak! A vékony barna ágak meghajoltak az ökölnyi-nagy piros termések súlya alatt; rajtuk a csészelevelek, mint apró koronák...

Orsa odalépett a fához – mielőtt a fiú rászólhatott volna – leszakított egy „almát”. Ügyesen kettétörte. A kemény héj alól gránátékkövek ragyogtak elő, s a kicsorduló lé csillámló kárminvörösre festette a lány ajkait.

Roland elfogadta a gyümölcs felét; teste hozzáért az izmos, pihegő testhez. Orsa ajkán a csók épp oly édes-savanyú volt, mint a gránátalma íze.

III.

A Schwarzwald-hegység déli vonulatai a narancs, citrom, jujuba és szőlő hazája. De Freiburg városa a megújulást, szerelmet hozó tavaszt a gránátalma égővörös virágával köszönti.

Roland Schneider nemesítő „Rubin Steine in der Wüste”-je meghódította a Föderáció és Grönland piacait. Munkássága elismeréseként egyetemek, kutatóintézetek tiszteletbeli tagjává választották.

Felesége, Orsa Schneider hat gyermekkel ajándékozta meg: három lenszőke, tengerzöldszemű fiúval és három aranyhajú, búzavirágszín szemű lánnyal.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A LEGSZEBB ZÁRÓMONDAT

Fülembe jutott nemrég, hogy a Kossuth Rádió a magyar irodalom legszebb kezdőmondatait keresi. Ennél sokkal könnyebb vállalkozásnak, mégis eszelen kalandnak tűnt, amikor jó tíz esztendeje a kolozsvári Korunk a 20. század tíz legszebb versére adott ki megdicsőítő szándékkal körözést. Nem az olvasói és a nem is a szakmai érdektelenség miatt aggódtam akkor: a hasztalanul elővezetett versek miatt sajgott a szívem. Mert ha a Szentkoronát személyként tiszteljük, bizony Ady, József Attila, Kosztolányi, Dsida, Radnóti, Illyés, Nagy László és Kormos István lelkünkbe ágyazódott költeményei is lehetnek személyek, akik a magyar nyelv és szellem halhatatlan szépségét és nagyságát hívatottak hirdetni. Az eredménnyel akkor sem értett mindenki egyet, de belenyugodott legalább a találatok alapján meghozott döntésbe, tudomásul véve immár sokadszor, hogy az irodalmi ízlések és pofonok is nagyon-nagyon különbözőek.

Ez a körülmény most sem változott, sőt ezer éves írásbeliségünk ültetvényének hatalmas leltárával súlyosbodott. De alig gázolunk bele, máris egy balladaszerű, régi ének, a Virágok vetélkedése mutatkozik elénkbe, hogy figyelmeztessen, óva intsen mindennemű haszontalan versengéstől. Mert aki csak a szép búzavirágot, az illatos szőlővirágot és a rózsát ösmeri, annak sem könnyű bölcsen ítélni. S hol vannak még az uralkodásra predestinált liliomok, hol a májusi éjszakák szerelmi ajándékai – a bódító rétesorgonák, hol a nagyravágyó lila akácok szőlőalakú fürtjei? A gótika kőcsipkés ornátusában pózol az egyik, barokkos burjánzásban habzik a másik kettő, s mert a koronázásnak könnyelmű híre kelt, mintha tűz gyalogolna máris a kerten, eleven lobogásban áradnak szerte a szalviák. Nincs már hely a dobogó körül, egymásba gabalyodnak a gyökerek, indák, szakadnak a szirmok, bibék porfelhőjétől súlyosul a lég. Rebellió! Árulás! – harsogja az angyaltrombita, s megindul máris állig fegyverben egy kompánia gladiólusz, hogy lezárja a teret. Kardlapok zöldje villan az égre, s onnan – nem teljesen váratlanul – érkezik a válasz: elered a záporosó.

Nincs már nekem elég türelmem, hogy eszem hosszabb esszébe menekítsen, jöjjetek hát, híres kezdőmondatok! Jöjjetek, mégpedig az időben visszafelé menetelve.

1. *Műveld a csodát, ne magyarázd!*
(Nagy László)

2. *Fölmagasodni nem bírhatasz, de lobogsz még, szél kaszabolta magyar nyelv.*
(Illyés Gyula)

3. *Mióta készülök, hogy elmondjam neked szerelmem rejtett csillagrendszerét!*
(Radnóti Miklós)

4. *Légy fegyelmezett! A nyár ellobbant már.*
(József Attila)

5. *Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a Gondviselés.*
(Tamási Áron)

6. *Pisztoli sohasem beszélt arról az időről, amelyet a másvilágon töltött.*
(Krúdy Gyula)

7. *Jól rendelték az istenek, hogy a szegényember is tudjon nevetni.*
(Móricz Zsigmond)

8. *Elfeküdt már a nap túl a nádas réten.*
(Arany János)

9. *Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk.*
(Mikes Kelemen)

10. *Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk!*
(Halotti beszéd)

Íme, tíz kezdőmondat! Márványban a helye valamennyinek, és sok újabb tíznek és száznak! Döntsenek, akik el tudják dönteni, hogy melyik méltó a koronára. Én erre nem vállalkozom, én félek egy újabb virágveszedelemtől. Én csupán egy zárómondatot ajánlok a lap olvasóinak figyelmébe, Nagy László két örökérvényű sorát:

*Tisztának a tisztát őrizzük meg,
oltalmazzuk az időben. Ámen!*

ÁT-NÉZŐ

Most bemutatásra kerülő szerzőnk, Kondor Péter János sokoldalú alkotó. Mind a líra, mind a széppróza műnemében ír, de épp ilyen figyelemreméltóak irodalomelméleti értekezései is. Jelenleg többek között a csak a világhálón elérhető Újnautilus nevű irodalmi és kulturális folyóirat prominense, ahol a próza, továbbá a filozófia és vallás rovatokért felelős.

Szerzőnket jellemezve egyik neves recenzora megjegyzi, hogy a vitathatatlan tehetségű költő művei tűnhetnek enigmatikusnak, élménylírának, mégsem „irodalmi író”, mert a szerzőnek nemcsak a nyelvvel, de az írással és a magyarsággal is dolga van: „...dálnak része úgy legyek / hogy mivé lennem kell / magyarul jöjjön létre itt / s mivé lennem kellett / majd onnan megnevez.”

A most bemutatandó versek egy posztindusztriális kor posztmodern, de inkább az azutáni írásmód lenyomatai. Mivel minden idők minden írója önnön korát úgy igyekszik tükrözni, hogy létközegének essenciáját az „örökbe” mentse. Erre csak akkor van esély, akkor van mód, ha a megélt valóság nedvei által átítatottan mond minden kornak érvényes igazat. Hívhatjuk ezt művészi hitelességnek. Azt sem felejtethjük el, hogy az időskálán determináltan érintett befogadó ugyanúgy önnön korának a foglya, miként a szerző.

Mi most, ebben a pillanatban hisszük, hogy relevanciát közvetítünk. Fogadják hát érdeklődéssel Kondor Péter János írásait!

BAKOS KISS KÁROLY

KONDOR PÉTER JÁNOS

ÍRNI, SZERETNI

*Az én marad abba velünk,
tehetetlen mozdul az ágyon,
gyönyörű folyamat a kezünk,
két történettelen várrom,
elhiszed azt, ki lehetnék,
egymásé most a magányunk...
vagyunk,
szívünk aztán
újra két időt ver,
mert hiába,*

*könyöklöm vagy alszom,
valamit mindig
csinálni kell,
én az időt mondom,
ami megáll, ha hallgatok,
engedelmeskedjék
számban a nyelv.*

SZABADESÉSSEL

*A tragédia, ha
kamatozna valahol,
célra feszítve
kéne lennem,
és nem,
hol
ólba vonuló a jutalom,
és a vívódás
előtt némi maradéka
az ágyékon nemi menhely...
bányaomlás a kosz
főnn,
és partra rántott a tiszta,
de zuhanás a lenyűgöző alakzat,
kenyérré hulló nyakék
a városról a faluba,
oltár a karámból és
szálanként köpeny
– oldódják az én –
akárki ajkáról el
e szegélytelen törvény,
ha szükséges alom,
iránya is
szabadon essen,
ácsolaton különb feszül,
ne fulladjak
pléhkerezten*

NEM SZERETLEK MÁR

*Elhangzott a cím
és el az éjjel,
reggel nézett
végig a városon,
át nem látott
egyetlen ablakon sem,
homályos lencsén
koppan az adott;
a képzelet hiába,
mindenhol ugyanaz
a férfi ébredt,
azonos nő
főzött kávé arctalan,
eszköznek látszanak
a cselekvésben,
ugyanott voltak,
ugyanők
és mindannyian,
végén a versnek,
mint bármikor,
az én történik vagy
sorozat gyilkosság,
kinyílt a nyelv
a jelentésben,
mészárolni az őzgidát.*

FOGANTATÁS

*Mintha teljességnek
vennék vérét,
úgy ered el a felület,
és egyszerre tódul tőle
az élet, és szívódik belé,
és a minden most ő miatta van,
most minden ő miatta van*

*Mintha teljességnek
vették volna vérét,
úgy eredt el a felület,
és egyszerre tódult tőle
az élet, és szívódott belé
s azóta a minden ő miatta van,
azóta minden miatta van,*

mintha teljességnek vérét vették volna

KARÁCSONY AZ ÁRVÁVAL

*Meg nem lepődhet azon az Úr,
hogy ünnepén pihenve árva,
mert felüle forr az iszapos ég,
végtelen hordó a mustra zárva,
és szárnya továbbra sincs..
kicsike csonk
ma megváltása hordja föl orrát,
mert úgy látja mindig, ha feltekint,
mintha ezernyi szó
szórva hunyna el,
mintha tócsában hűlne ki
kénköves madárraj*

*piktora e versnek
volt ő,
ügyetlen,
rajzolja magát szívemig*

HÁZTÚZNEZŐ SYLVIÁNÁL

Sylvia Plath emlékére

*Sövény a kerítés,
zöldtelen fagyal,
vagy rőzse, ami
hátamon ropog.*

*A légzés nehéz,
bűzlik a hal
a bokor alatt
cserkész kísért,
valamit kínoz.*

*Sötét folt a tó,
a békanyálon
sírkö süllyed,
a homály felette
lampion,
a szigeten pavilon
fehéren lebegjen,
Hold a vízen,
csördülhet
lánc a csónakon.
Hullnak a fák
ki a parkból,
markunkba ragad,
mint kitépett haj,
nyílnak a hagymák
félnótás virágok,
gomba a mesében
számunkra bolondul.*

*Undok kislány vagy,
beléd szeretek,*

*idétlen volnék,
lennék apa,
de üres hintád
hajtja a szél,
a kastély helyén
babaház lobog.*

*Dolgoztam valaha
már ilyen kertben,
nyár vége, ősz volt,
ott halomba
gally és az avar;
néztem a gyufát,
ahogyan száll,
ahogy lobban,
látom már nótám,
kinek gyújt alá.*



MÁSVILÁG

*századszor indulni
csak a bőrönd marad
az arcomon
a hétköznapok
szürkéék
új helyen csörög
a vekker
és már reggel
fáradt vagyok
és összemennek
az albérletek
és már dobozban lakunk
a pókháló már nem zavar
és súlyosabb a házbér
mogorvább a háziúr
ki sem pakolok
ki tudja mikor lesz holnap
indulok tovább*

alázat

*az elhullott dolgokat
fölszedni oly nehéz
nem az utánanyúlás
nem
a lehajlás nem
sikerül*

MODERN

*Úgy összement a házad,
Bele férsz még,
Istenem?
Vagy Téged is
Kiszorít a sok
Ruha?
Hogy bírod a parfümök
Illatát, Uram?
Nem tudom, hogy laksz-e
Még házadban,
De én, nem ott kereslek.
Nem zörgetek az ajtódon,
Hogy megnyitassék.
Felhívlak,
Küldök ímélt Neked,
Mindenható,
mindig-onlájñ
Isten.*



EGY KELETMAGYAR NYUGAT-UKRAJNÁBÓL

BESZÉLGETÉS TÓTH ISTVÁNNAL^{1(*)}

KÉRDEZ: ZELEI MIKLÓS

(RÉSZLET)

Egy világbirodalom peremvidékén, a Zakarpatszkaja oblaszty (Kárpátontúli terület) nevezetű provinciában töltötte Tóth István fiatal korát. Olyan provinciában, amely a szovjet mélységekből nézve Nyugatnak, gazdagnak és napfényesnek számított, ahová a szovjet határőrtiszteket jutalomból helyezték át – és megtollasodni. Tóth István Bاتفán született 1951. szeptember 27-én, Gálocson gyerekeskedett, Ungváron járt egyetemre. Ellenzéki tevékenysége miatt tanulmányait megszakítva, büntetésből, kényszersorozással vitték el katonának. A kétéves fegyvertelen szolgálatot Harkovban, Hmelyickijben és Munkács környékén töltötte ki 1972–1974 között, a Szovjetszkaja armija egyik építő alakulatában. 1976-ban települt át Magyarországra. Dolgozott kutatóként, főosztályvezetőként a Határon Túli Magyarok Hivatalában, jelenleg a Magyar Köztársaság főkonzuljaként a beregszászi magyar konzulátust vezeti. A folyóiratunkban közölt részletben Tóth István katonaidejéről beszélt; behívására a harmadik évfolyam végén, két vizsga között kerítették sort...

– 1972. május 16-án vonultam be, egy úgynevezett építő alakulatba, sztroityelnij batalionba. Úgy kezdődött, hogy a KGB megkeresett. Egészen pontosan nem megkeresett. Hanem nekem kellett odamennem. A rektori hivatalban volt rendes, hivatalos irodájuk. Maga a dékán küldött oda. Hívatott a filológia kar dékánja és mondta, hogy ide meg ide el kell menni. Később nagy ukrán demokrata lett belőle. Pavel Csucska volt a neve. Nem volt különösebb csűrész-szavarárs a KGB-s irodában, azt mondták, ha együttműködik velünk, akkor marad az egyetemen, ha nem, akkor elmegy katonának. Ez volt ősszel, 1971 őszén. Hamar el is mentem sorozásra Szolyvára, de akkor még elengedtek. Nem volt semmi bajom, előzőleg búcsúestét tartottunk, az egyik rokontól búcsúztam, rossz

^{*}Szerkesztőbizottságunk az interju közlésével köszönti a 60 éves Tóth Istvánt.

volt az egyik fogam, ettem valamit, belement és megdagadt a fél arcom. Azt mondták, akkor most nem visznek el. Visszamehetek. Ezután többet nem keresett a KGB, meglehet, arra vártak, hogy a sorozástól megijedve, majd én keresem őket. De ez nem következett be. Hanem jött a május. Akkor elvittek.

– *Egyetem alatt is a nagybácsinál laktál?*

– Egy darabig. Aztán ez megszűnt. Elmondom, hogy miért. Jártunk Fodó Sándorhoz, egyikünk se mulasztott volna el egyetlen estét sem, s alkalmanként sokáig ott voltunk. A többiek, a társaim diákszállóban laktak, nekik egyszerűbb volt az életük, nem ellenőrizte őket senki. De a nagybátyámmal nem tudtam megbeszélni, hogy este tízre hazajövök, és akkor ez legyen így elfogadva. És mivel ezt nem tudtuk megbeszélni, akkor nem mentem haza kéthárom napig, és nem tudtak rólam semmit. Ez nyilván idegesítő egy, mondjuk így, nevelőszülő számára. Szerintem az is bosszantotta vagy attól is tartott, hogy én, ha nem is ellenzéki, de polgárjogi összejöveteleken veszek részt, amit ő a saját egzisztenciája szempontjából finoman szólva is aggályosnak tartott. Angolt tanított az ungvári magyar iskolában.

– *Ez polgárjogi mozgalom volt?*

– Mi nem hívtuk így, később mondták meg nekünk, hogy az volt.

– *Minek neveztétek?*

– Nem neveztük semminek. Banda. Renitensek, rebellisek. Konfliktust szült tehát, hogy odajártam, amit úgy oldottam meg, hogy egyszer csak fogtam magam és eljöttem a nagybácsitól. Befogadtak a diákszállóba, én aludtam a padlón. A betonon. De legalább jól éreztük magunkat. Katonának nem onnan vittek el! S. Benedek Andrást ugyanis egy fél évvel korábban hívták be, mint engem. Őt a Forrás miatt is. Őt külön büntették azzal, hogy fegyőrnek sorozták be Dnyeprodzserzsinszkbe, miközben ő maga is fogoly volt. Mielőtt bevonult, rámbízta az albérletét, egy szoba, árnyékszék kint az udvaron. Az ungvári piac mögött ma is áll ez a ház.

– *Ahol közép-ázsiai viseletekbe öltözött férfiak gránátalmát árultak a szovjet időkben...*

– Ott éltem mindaddig, ameddig el nem vittek katonának. Bénivel kapcsolatban sok-sok élményem van. Kakukktójásféle volt a kárpátaljai magyar életben. Az édesanyja, Alberta néni, angol volt, baptista misszionárius, törve beszélt magyarul. Inkább angolul tudott, Béni viszont nem tudott angolul. Óvatosságból nem tanították meg neki ezt az imperialista nyelvet. Az anyanyelvét. Béni édesapja baptista püspök volt, helybéli ember. A szülők egymásra találása az első Csehszlovák Köztársaság idején történt, amikor Alberta nénit kiküldték valahová Csehszlovákiába misszionáriusnak. Egybekeltek, és születtek a gyerekek. Béniék öten vagy hatan voltak testvérek. Emlékszem, Fodó Sándor laká-

sán egyik alkalommal fölvetődött körünkben az obligát kérdés, hogy ki a magyar, mi a magyar: „Határozzuk meg a fogalmat! Akinek magyarok a szülei? Aki magyarnak vallja magát?” Meglehetősen nagy gondolati zűrzavar támadt ekö-
rül, s Fodó Sándor közbevágott, hogy akkor Béni meg micsoda, marslakó? Az
édesanyja angol vagy ír, az apja meg baptista. Akkor ő most magyar vagy nem
magyar? Béni mindenestül magyar volt, a kárpátaljai magyarok emberi jogaiért
élt-halt, mindez nem is lehetett kétséges. Én pedig kitűnően éreztem magam az
albérletében, mert egy csomó könyv is volt ott. Ahogyan mondtam, ma is meg-
van az a ház, csak azóta teljesen átalakult. Akkor még kecske legelészett az
udvarán. Hegynek fölfutó városi udvar, most már kovácsoltvaskapu őrködik ott
is. Ebből az albérletből vonultattak be két vizsga között, 1972. május 16-án.
Szolyván a központi hadkiegészítőn találkoztam Fábián Lacival, akivel még ott
egy fél napig együtt voltunk, ittunk is, amennyit csak bírtunk. Meg amit lehetett.

– *Már belül a kerítésen?*

– Kimásztunk, aztán visszafelé, már rendesen kezdett sötétedni, a kapun
dörömböltünk, hogy engedjenek be. Aztán... hajnali ébresztés volt, Laci elin-
dult Berdicsevebe, én pedig Harkov felé.

– *Még civilben?*

– Az induláskor még nem volt rajtunk egyenruha. Ott kaptuk, az alakulat-
nál, ahova megérkeztünk.

– *Oroszul hogy van a hadkiegészítő?*

– Vojenkomat, vojennij komisszariat. Amikor oda megérkeztünk, elég el-
csigázottan, akkor jött a beöltözés.

– *Harkovban...*

– Igen, egyforma ruhában voltunk, egyformán megnyírva, az első élmé-
nyünk az volt, hogy meg se ismertük egymást.

– *Gyalogos lettél?*

– Nem egészen. Profilba illően műszaki alakulathoz soroztak be, amit ma
úgy neveznek, hogy munkásszázad, de én valami elitebb kaszthoz tartozhat-
tam, mert exkavátorosnak képezték ki, s végig ez volt a dolgom, csak nem
nagyon szerettem exkavátoron dolgozni.

– *Az a lépegető gép?*

– Az a menegető, nagy kanálgép. A kanalát darura lehet cserélni, tehát kotorni
meg daruzgatni is lehet vele. Csodák csodája, megkaptam az exkavátorvezetői
jogosítványt! Azokat, akik egyáltalán nem tudtak oroszul, voltak ilyen magyar
sorstársaim Harkovban, elküldték lopatcsiknak, lapátosnak Kazahsztánba. Nem
ismerték a kiképzés nyelvét, nem tudták megtanulni, hogy kell beindítani a nagy
gépezetet, így Kazahsztánba kerültek. Volt olyan lopatcsik magyar sorstársam, aki
okádott a katonaságnál a fogportól. Azt adtak fogkrém helyett, vízzel kellett össze-

keverni, de az a szerencsétlen magyar lopatszik életében még soha nem mosott fogat és hányt a fogmosástól. Ilyen mélységből érkezett a hadseregbe.

– *1972-ben vonultattak be. A szovjet csapatok Kárpátaljára 1944 őszén érkeztek meg. Huszonnyolc év telt el közben. Kevesebb, mint egy emberöltő. Elmúlt ennyi idő alatt annak az érzése, hogy a szovjet hadsereg ellenség?*

– Városlakó voltam már ekkor. Nem hívtuk őket ellenségnek, de tudtuk, hogy nem a mieink. Gálócson meg, s általában a falu világában, ha egy fiúból katona lesz, az még akkor is, ha egy magyar számára a szovjet hadsereg nem volt maga a pompa, a férfiasságnak, férfivá fejlődésnek egy állomása volt. Ellenérzés már nem volt. Legfeljebb én éreztem magam abszolút idegenül abban az egyenruhában, különösen az elején. Egy filosznak, amilyen én voltam, eléggé szokatlan megterhelés volt, ami ott fogadott bennünket. Korán kellett kelni, futni a homokban, mert homokos részén voltunk Harkovnak. Reggeli sorakozó, meg az egész vegzatúra... Emlékszem, egyszer ott álltam félájultan a sorban, majdhogynem elestem, és akkor jött egy villanás, hogy mi a fenét keresek én itt Harkovban, ahol sose jártam, ebben az egyenruhában, amit sose viseltem? Arra gondoltam, hogy most szépen elindulok a kapu felé, kísétálok, vonatra ülök és hazamegyek. Volt egy kijevi sorstársam, „politikás”, ahogyan a Švejkben olvashatjuk az ilyen magaviseletük megnevezését. De én magam is politikás voltam. Ezt a kijevi fiút is, Vlagyikot, politikai okok miatt rángatták be. A neve a Vlagyimir becézése. Ukránul Volodimir. Leginkább vele voltam jóban. Művészféle volt és a hadsereg azzal jutalmazta meg, hogy nagy és kis csempékből Lenin-portrékat rakhatott ki. Ő volt az egyetlen, aki nem Szyepannak szólított, hanem Istvánnak. Ebből a szempontból is tanulságos volt a dolog. Csak úgy közbevetőleg mondom, egy-két hete jártam az ELTE környékén, láttam a bölcsész fiúkat, hogy járnak. Valószínűleg nemigen volt az iskolában, a mai Magyarország iskoláiban már tornaórájuk se, meg semmiféle kiképzést nem kaptak. Olyan görnyedten, olyan lehetetlen pózokban mozogtak, hogy rossz volt nézni. Lehet, hogy én is így mozogtam, amikor Ungváron bölcsészkedtem, de a hadseregben néhány dolgot meg lehetett tanulni. Mint ahogyan később más fokozatokon is át kellett esnem. Meg kellett tanulnom, hogy az idő fontos, be kell tartani az időpontokat, hogy mások idejével nem szórakozunk. A katonaság ilyen szempontból, s teljesen mindegy, hogy ez szovjet egyenruhában történt, nagyon hasznos volt. A fiam mondja, Marci, hogy ő itt a haza védelmében nem tudna semmit se tenni, mert egy fegyvert nem tudna elsűtni. Mondjuk én se, de legalább kihúznám magam a kivégző osztag előtt.

– *Mit kotortál az exkavátoroddal?*

– Kiképzés után vagy egy-két hétre visszakerültem egy Hmelnickij nevű ukrán városba, onnan vittek Munkácsra, ahol elkezdődött az igazi munka. Valamilyen bázist építettünk a munkácsi repülőtér mögött. Azt nem mondták meg, hogy mi lesz,

csak dolgozni kellett. Kivágni a fákat és mindenféle más munkálatokat elvégezni. Ekkor már egy magyar se szolgált velem. Harkovban még volt két magyar a században, de aztán szétszóródtunk, s tőlük is elváltam. Jóval később, már rég a rendszerváltás után tudtam meg néhai Gyuricza Béla vezérezredestől, hogy radarállomást kezdtünk mi Munkács mellett építeni, ha minden igaz. Sok év múltán megkíséreltem, hogy bemenjek oda autóval, megnézni, mi is történt azóta. Egy Újfalun, Nove Szelo nevű sváb településen kell keresztülmenni, hogy odajussunk. Be akartam menni, autóval, és hopp, kapu zárta el az utat. A falu be van zárva, kulcsra van zárva, esetleg. Jobbnak láttam, hogy magyar diplomáciai rendszámmal azért ne nagyon erősködjek, hogy én ide be akarok menni. Visszafordultam.

– *Térjünk még vissza Harkovba. Illetve az odavezető útra. Hogy utaztatok?*

– Emberi szállításra alkalmas vagonokban vittek minket, de embertelenek voltak a körülmények. Forróság volt, a kupék ülésein két-két sorban aludtunk. És ott már lehetett gyűjteni a kísérőnek, aki értünk jött, akit gyeduskának kellett nevezni, a katonai szlengben öregkatonát jelent a szó, egyébként nagyapát. Akinek volt valami rangja is természetesen. Neki gyűjtöttek, mert le fog szerelni. Jöttek jószágon először, aztán aki nem nagyon akart pénzt adni, avval keményebben is kommunikáltak. Mert a gyeduskának össze kellett gyűjteni egy kis leszerelési pénzt. Egy rubelt, két rubelt, három rubelt kellett adni... Ilyen kísérettel érkeztünk Harkovba.

– *Miből állt a kiképzés?*

– Meg kellett tanulni az exkavátort, exkavátorpark, gyakorlótér, vojennij poligon is volt a városon kívül, oda jártunk gyakorolni. Nem tudtam, hogy mibe kell benzint tölteni, mibe gázolajat, összekevertem, ebből baj lett. Jött a kiképzőtiszt, én meg valami olyasmit rebegtem ijedtemben, hogy nem tudom. Mire ő nekem esett, hogy a szovjet hadseregben ilyen kifejezés, hogy nem tudom, nem létezik! És elkezdett szavalni a szovjet ember erkölcsi felsőbbrendűségéről, mindent felülmúló tudásáról. Volt egy nagy tanterem is, amelyben szét volt szedve egy igazi exkavátor. Meg kellett tanulni az alkatrészek nevét és a működésüket. Az egyik tanárunknak az volt az eléggé hatékony módszere, hogy annak, aki nem tudta az alkatrész nevét, bármilyen súlyos volt is az, ölbe kellett vennie, vagy a hátára, ahogy bírta, és minden harcostársához oda kellett vinnie, meg kellett mondania a nevét és el kellett magyaráznia, hogy működik. Egyenként. Tehát be kellett ezt mutatnunk mondjuk harminc embernek. Fáradtságos volt, de emlékezetes. Nekem különösebb érzékem nem volt az exkavátorhoz, úgyhogy gyakran cipeltem az alkatrészeit. Például a tengelykapcsolót, amit úgy hívtak, hogy glavnaja mufta. Az olvasmányaimból a főmufti jutott mindig az eszembe. Azt sokáig vonsoztam ide-oda, mire megtanultam, hogy micsoda. Nem értettem a műszaki nyelvet még magyarul se! Oroszul pláne nem. Ebből óriási zavarok lettek.

– *Etnikai, nyelvi bonyodalmak.*

– Volt egy idős ezredes, aki ‘44–45-ben részt vett a magyarországi harcokban. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, attól fogva „magyar elvtársnak”² szólított. „További mágyár!” És nagyon szeretett. De nyilván a saját nosztalgiját szerette, mert belejött és hatalmas lelkesültséggel beszélt a nagy tankcsatákról, Debrecenről, Székesfehérvárról. Igazából az tetszett neki, hogy ott Harkovban egy magyarnak elmondhatja, hogy milyen dicső összecsapások voltak ott. Egy idő után már untam a szeretetkitöréseket: zavart, hogy rólam valakinek állandóan a nagy tankcsaták jutnak az eszébe.

– *Volt ellenségkép is?*

– A Munkács melletti táborhelyen kezdődtek a rendszeres politikai foglalkozások, azokon beszéltek nekünk az amerikaiakról, a kémekről, a kémműholdakról. Elvittem magammal egy kisalakú Ady-kötetet, Ungvárról magyar lapokat kaptam, és volt egy őrmester, közvetlen parancsnokunk, meglehetősen tájékozatlan, aki először nem is értette, hogy miképpen lehetek én magyar. Ha magyar vagyok, akkor miért szolgálok a szovjet hadseregben?! Nem is tudtam neki megmagyarázni. És amikor meglátta a magyar szöveget az újságban vagy az Ady-kötetben, mindig rám szólt: „Ne olvass németül!” „A magyarok is latin betűkkel írnak” – próbáltam megvilágosítani az elméjét. De ez magas volt neki. És nagyon nem szerette, hogy nem oroszul olvasok. Idegesítette. Találkoztam moldovánokkal, érdekes eresztés voltak. Volt köztük egy-két fővárosi,³ ők tudtak oroszul. Akik viszont a falvakból jöttek, azok egy nyikkot se. Az én majdnem önként vállalt tisztem lett, hogy bemagoltassam velük a katonai esküt, hogy szépen el tudják mondani oroszul.

– *Te még emlékszel rá?*

– Azt mondjuk, hogy „ja”, utána mondjuk a nevünket, oroszul, „ja, Szytepan Tóth, prinyimaju priszjagu i torzsosztvenno kljanusz”, esküt teszek és ünnepélyesen fogadom... A többire nem emlékszem. Az is benne volt, hogy ha fogságba esnék, akkor arra törekszem, hogy kitörjek onnan. És ha nem tartom meg az eskümet, akkor sújtson a nép haragja, és igazságos büntetés érjen. Voltak továbbá orosz vagy ukrán belső disszidensek is, akiket politikai meggyőződésük miatt vittek oda, ahogy engem is, ők jó fiúk voltak. Viszonylag jó életük volt, rajzoltak, jelszavakat festettek, kényelmes szolgálat. Már beszéltem a moldovánokról, akikkel kezdetben jól elvöltünk, még egy kicsit tetszett is nekik, hogy nemzeti jogokat védek. De amikor Hmelnickijbe kerültünk, találtunk ott egy rakás moldován öregkatonát, akiknek valószínűleg besúgtak. Ezek engem ott szivatni kezdtek, de szerencsémre hamar eljöttem onnan.

– *Mondjuk ki, hogy miről beszélünk: ez munkaszolgálat volt, ahová büntetésből, az egyetemi tanulmányokat megszakítva vitték be a politikailag megbízhatatlan fiatalokat. Fegyveres kiképzést egyáltalán nem kaptatok?*

– Munkaszolgálat volt, igen. Amikor esküdtünk, a vállunkra akasztottak egy-egy jó öreg szuronyos puskát. Meg ha őrségben voltunk, adtak egy tört, azzal lehetett volna védekezni. De fegyveres kiképzésben nem részesültünk. Az alakulat területén őrködünk. A benzinkutat őrizték meg a disznófarmot. Voltak ugyanis saját disznaink, és azokat őrizni kellett, hogy el ne lopják. Etetni is kellett őket. Azt kapták, ami a konyhán megmaradt, meg korpát. De a disznóknál nem őrködtem. Azt se tudom, miért tartották őket, mert mi nem ettünk belőlük. Lehet, hogy a tiszték ellátására? A kosztunk elég meglepő volt. Amikor bevo-nultunk oda, iszonyú sok zsír etettek velünk. Félig főtt vagy félig sült szalonna úszott a kásában. Ezt zabáltuk ebédre. Nem volt jó. Reggelire kását, teát. Volt valami vajkontingens is. Iszonyú kevés cukrot adtak. Este ismét tea, kása.

– *Zsold?*

– Illetmény. Ha jól emlékszem, talán 3 rubel 80 kopek. Ennyi volt, és ebből föl kellett tankolni, fogkrémet kellett venni, bokszt. Harkovban még viszonylag szuverén módon lehetett erről intézkedni. Volt egy kantin, ahol lehetett vásárolni. Más helyeken már nem volt kantin. Munkács mellett úgy ment, hogy levonták a bokszt- meg a fogkrémköltséget, s ami megmaradt, azt odaadták.

– *Piára elég volt?*

– Nem. Akkoriban 2 rubel 87 kopek volt egy üveg Moszkovszkaja... Ehhez kell viszonyítani. Emlékszem rá, nagy cukorínség, nagy édességínség volt. Amikor már a munkácsi erdőben szolgáltunk, az volt az álmok egyik neto-vábjja, hogy szerezzen a harcos egy fehér kenyeret meg egy zseb kockacukrot és nyomás be az erdőbe! Felfalni gyorsan. Néhányszor sikerült a konyháról szerezni. Nem lopni. Szerezni!⁴

– *Harkovból mikor kerültetek át?*

– Fél év után. Októberben már Munkácson voltam. Ami igen jó volt, haza-kerültem, de rossz körülmények közé! Még nem volt kaszárnya. Illetve fából épített falai már álltak, de tető még decemberben se volt a falakon. Hullott a hó és szépen betakart bennünket. Ott laktunk a dobozban, de a doboznak nem volt fedele. Ha hullott a hó vagy esett az eső, mind a nyakunkba.

– *Ott aludtatok?*

– Igen. Egy-két órát köpenyben is tudtunk aludni, de többet nem, mert iszonyú hideg volt. Fűtés? Szóba se jöhetett. Januárban már mintha lett volna fedél a fejünk fölött.

– *A dobozokban volt ágy?*

– Ágy volt.

– *És azon? Szalmazsák?*

– Matrac.

– *De az is szétázott?*

– Ha feküdt rajta a katona, védte a matracát.

– *Volt, aki kikészült?*

– Volt, aki krónikus bevizelő lett. Lehet, hogy csak szimuláns, s abban reménykedett, hogy hazaküldik. De nem küldték. És ha bevizelt, akkor az a nadrág maradt rajta, ha nem akart gatyában fagyoskodni. Mert nem volt másik ruha. Pusztán emiatt onnan nem engedték haza az embereket. Csak keményebb dolgok miatt. Dolgoztunk, irtottuk az erdőt, én nem jó szívvel, mert már otthon éreztem magam, és ezt meg is mondtam a társaknak. Ipari méretű faki-döntés ment, traktorral. Előfordult, hogy valaki azért, hogy egy bonyolultabb manővert elkerüljön, kidöntött egy-egy olyan fát is, ami ki se volt jelölve. Mondtam neki, menj haza, és otthon döntögesd a saját fáidat! De hát ez nem sokat ért. Legföljebb nekiment még egy fának, és kidöntötte azt is.

– *Hogy hívták a munkácsi alakulatot?*

– Az alakulatoknak számuk van, 338-as számú exkavatorszkaja csaszty, 338-as exkavátoros egység volt a miénk. Építettük azt a támaszpontfélét, erdő-irtással, útépítéssel kezdődött... Ekkor már jól éreztem magam, mert egy nagy kőfejtőben sziklákat vertünk szét, ami minden izmot megmozgatott! Tavasszal, már viszonylag meleg időben, az utat építettük. Az jó volt.

– *Magyarellenességet tapasztál?*

– Nem. Nem fordultak elő olyan dolgok, amelyeket a román vagy a csehszlovák hadseregről hallottunk. De nem is fordulhattak volna elő semmiképpen, mert volt vagy tizenkét nemzetiség az alakulatunkban, működött a nagy szovjet homogenizáció, amelynek a kellemetlen következményeit mindenki érezhette. Nem voltak olyan külön kellemetlenségek, mint mondjuk egy magyar fiúnak a román hadseregben. Éppen akkor, hetvenkettőben játszottak Brüsszelben egy nagy szovjet–magyar meccset, melyen kikaptunk a Szovjetuniótól. Harkovban néztük a magyar sorstársammal. Európa-bajnoki negyedöntő volt, kikaptunk. Nem ujjongtunk, amikor magyar gól született, de azért büszkén megböktük egymást. Nem püföltek meg ezért. Ők is elégedettek lehettek, mert győzött a Szovjetunió.

– *Oroszellenesség volt?*

– Nem, nem volt. Nyugalom volt. Tudomásul vettük, hogy ez a szovjet hadsereg. Lapp, azeri, belorusz, örmény, orosz, magyar, ukrán, üzbég, gagauz, lezg, litván, moldován, német nemzetiségű fiatal emberek szolgáltak együtt. Nem tudom, hányféle nép, hirtelen ennyi jut eszembe. A német valahonnan a Volga környékéről került az alakulatba, Kapp volt a neve. Tudott németül is. És azon az alapon, hogy itt mindnyájan kisebbségben vagyunk az oroszokkal szemben, létezett csöndes összekacsintás vagy összefogás, de nagyon diszkréten. Barátkozgattunk. Az oroszok pedig magától értetődően nézték le a többieket. De ez nem nyilvánult meg vadul. Csöndes bandákba szerveződtek az azonos nemzeti-

ségűek. Volt egy belorusz eresztes, amelynek a tagjai fiatal koruk ellenére már ültek börtönben. Gyilkos népség volt, velük nem volt jó együtt lenni. Ők megpróbálták terrorizálni a társaságot, vagy akit lehetett. A verekedésnek nem láttam még olyan durva formáját, mint ott. Elmondok egy esetet. Valakit, akire kirúgtak, éjszaka fölkeltek. Volt a körletben egy ideologikus szoba, a Lenin-szoba, benne a Lenin-szobor, az volt a politikai foglalkozások színhelye. Azzal a fiúval úgy bántak el, hogy bevitték oda, gatyában volt, nekiestek vagy tizenöten. Ütötték-verték, a földön rugdosták. A szerencsétlen aztán, amikor valahogy kiszabadult, teljes lendülettel nekivetette magát az ablaknak, azt kivitte, rohant keresztül az udvaron, menekülni próbált. És amikor következett a tisztí érdeklődés, hogy mi történt, nyilván azt mondta, hogy nekiment az ajtónak.

– *Hogyan lehetett megúszni?*

– Alkalmazkodással. Előnyöm volt, és emiatt fontos volt jóban lenni velem, hogy a környező magyar falvakkal kiváló kapcsolatokat ápoltam. Ha üzleti ügyeink voltak, azaz elloptunk valamit, akkor rajtam keresztül gyorsan el lehetett sütni a portékát, mert az emberek mégiscsak leginkább magyarul tudtak. A másik előnyöm pedig, amivel ki lehetett vonni magamat a mindenféle nemszeretem munkák alól, a harci lap szerkesztése volt. Bojevoj liszt volt a harci lap neve. Faliújság volt, amelyet igen gondosan, egy hónapon keresztül írtam. Ha jött valami olyan munka, amit nem szerettem, akkor bevonultam és írtam a lapot. Tollal, szépen, akkurátusan.

– *Mivel érdemelted ki, hogy te írd?*

– Tudtam írni! Valamint ott volt a dossziémban, hogy be nem fejezett felsőfokú képzettségem van. Nyezakonszennoje visszseje obrazovanyije. Ezt tudta mindenki. Hülyén hangzik, de volt három évem az egyetemen, hát feltételezték, hogy tudok írni. A többiek félalnfabéták voltak, maradjunk ennyiben. Ennek ellenére egy éberebb harcostársam politikai foglalkozáson felszólalt és megkérdezte a politikai tisztet, hogy miért adjuk a sajtót a külföldiek kezébe.

– *Mármint a faliújságot?!*

– Igen, ott az volt a sajtó. El lehetett volna venni tőlem, de nem voltak versenytársak, nem tudtak írni. Írni csak én tudtam, akit egyébként ők Külföldinek, Inosztranyecnek hívtak, annyira kilógtam az egészből. Hangoztattam is, hogy magyar vagyok, s nem is úgy néztem ki, mint a szlávok. Másrészt Munkács környékén, magyar közegben, két magyar falu, Dercen és Fornos közelében, kitűnő kapcsolataim voltak a falusiakkal, amiről mindenki tudott. Tehát külföldi voltam. Egyszer volt is egyiküknek valamilyen megjegyzése ezzel kapcsolatban, amire azt feleltem, hogy ti vagytok itt külföldiek. Nem én! Amit elmondtak a tisztnek, aki ezt úgy kommentálta, hogy vegyem tudomásul, ezt a földet ők vérel szerezték meg, és nem is fogják soha visszaadni! Megbeszéljük. De nem lett semmilyen más

következménye. A kínos az volt például, amikor a saját magam szerkesztette faliújságon kellett önkritikát gyakorolnom.

– *Miért?*

– Már a vége felé történt. Bevonultunk az egyik napon Fornosra, szép tavaszi idő volt. Többen voltunk, a katonatársak elkezdtek inni, és hipp-hopp, egy fonsosi, meg egy katona a kocsmá előtt összeverekedett. Egy pillanat alatt tömegverekedés tört ki, a falusiak jól meggyepáltak bennünket. Engem nem bántottak. És azután ahogy vonultunk ki a faluból, ott álltak az út két oldalán és rázták az öklüket. Én mentem elől, mondták is a falusiak, szerencséjük ezeknek, hogy én velük vagyok, mert különben agyonvernék őket. Volt a faluban egy félhülye gyerek, akit tán amiatt, hogy a templom mellett lakott, Templom Mikinek neveztek, az meg feljött a laktanyába, és följelentette az egész társaságot a parancsnoknál.

– *Ki volt a parancsnok?*

– Csuprina ezredes, de mi csak Vadkannak becéztük. Oroszul Kaban. Aki mindjárt vizsgálatot rendelt el, rendőrrel, társadalmi bírósággal. Volt egy nagy hodály klub, oda be kellett ülni. Nem önszántából, de beült az egész ezred. Az emelvényen ott ült az őrmester, az alakulat parancsnoka, a századparancsnok, a Komszomoltitkár, a politikai tiszt. Ez volt a társadalmi bíróság, Csuprina ezredessel az élén. Előttük a vádlottak lócája, azon mi néhányan, és vallanunk kellett volna. De nem nagyon volt mit, verekedtünk és kész. Ezután megszületett az ítélet, hogy társadalmi megvetésben részesülünk. Obscsesztvennoje prezrenyje, igen. Az én nevem is elhangzott. A klubban ez lezajlott, viszont még másnap is folytatódott az ügy, mert a reggeli sorakozón ki kellett lépniük az ezred elé, és megint kihirdette az ezredes, hogy társadalmi megvetésben részesítenek bennünket. Az igazán kellemetlen az volt, hogy többször önkritikát kellett gyakorolni. Az említett újságcikkben is, a Komszomol bizottság előtt, politikai foglalkozáson... Azt hiszem, ekkor szakadt el a cérna, és nem mondom, hogy asztalt borítottam, de igen kikeltem magamból, hogy ezt már nem fogom többé csinálni. Elküldtem őket az anyjukba.

– *A gyakorlatban mit jelentett, hogyha valakit társadalmi megvetésben részesítettek?*

– Semmit, vicc volt. Röhögött az ezred.

– *Azt se mondták meg, hogy mennyi időre szól?*

– Nem. Nyilván örök időkre szólt. Még ma is érvényes, nincs visszavonva. A következménye annyi lehetett volna, mondta is az ezredes, hogy ott tartanak még fél évig. Ráhúznak egy kicsikét. De aztán ez nem sikerült, mert igen magas helyről jött egy ellenőrzés, és engem gyorsan le kellett szerelni. Mert egy ott tartott katona szemet szúrt volna! Akkor el kellett volna mondani, mi történt, és kiderül, hogy nem a legideálisabban mennek a dolgok, nekik se jó. Úgyhogy félóra alatt leszereltek. Ott voltunk az erdőben, vad körülmények között,

de ahogy az élet minden más területén is, a parancsnokságnak az volt az érdeke, hogy ne legyenek rendkívüli események. Nem szívesen utaltak be valakit a városi fogdába. Nyoma marad. A tiszteket is megkérdezik, miért nem tudnak rendet tartani... Igyekeztek hát mindent helyben elintézni. Egy kis verés, aztán kész. Úgy oldották meg a fenyítést, hogy a tiszt megverte egy kicsit a közlegényt, s ezzel mindenki meg volt elégedve. Ott a kaszárnyában volt egy parancsnoki szoba, és amikor hallottuk, hogy döng az iroda, tudtuk, valakit vernek. Azután kitámolygott a delikvens, és ezzel be volt fejezve.

– *Milyen információk jutottak be hozzátok a világból?*

– Onnan nézve Magyarország szabadabb terrénum volt. Már lehetett magyar tévéműsört nézni. A tetőre egy nagy tányért kellett fölszerelni, és ha ott az erdőben nem is volt jó a kép, de azért rendszeresen néztük a magyar tévét. Nekem az volt a dolgom, hogy fordítsak. Már a beat korszakban jártunk, jó könnyűzenei műsorokat lehetett látni, amelyek merőben elütöttek a szovjet tévé műsoraitól. Nagy érdeklődéssel nézték a szovjet harcosok, az a képzet keletkezhetett bennük, hogy az a Nyugat. A korabeli Magyar Ifjúságban, amit elküldtek nekem, mindig volt egy-egy fedetlenebb női test. Mondtam, hogy ez a magyar Komszomolnak a központi hetilapja, amit nem akartak elhinni.

– *Munkács mellől gyakrabban hazamehettél?*

– Nem. Hivatalosan vagy kétszer kaptam engedélyt, de egyébként minden héten elmentem valahova. A legvégén le is buktam, és az is hozzájárult volna, hogy még fél évig bent maradok. Letelt a két esztendőm, ami nem jelentette azt, hogy akkor automatikusan le is szerelnék. Én mindenesetre úgy döntöttem, hogy meg fogom ünnepelni. Kapóra jött, hogy az exkavátorom elromlott, be kellett vele csattogni Munkácsra. Nagy nehezen sikerült is, felraktam a tehervonatra, de még három napig vigyázni kellett volna rá. Elhatároztam, hogy nem maradok ott, úgyis van ott egy polgári ór, megbeszéltem vele, hogy figyeljen az exkavátorra is, én pedig három napra szépen hazamentem. De a hadsereg soha úgy nem gondoskodott rólam, mint akkor kívánt volna gondoskodni. Naponta hozták az ellátmányt, de sohasem találtak ott. Ami még önmagában nem lett volna különösebb gond, csakhogy a faluban ismét kitört egy verekedés. Botrány, névsorolvasás, és nem tudtak velem elszámolni. Három napig nem kerültem elő. Amikor mentem vissza, stoppoltam egy katonai autót, amelyikről tudtam, hogy oda megy be, és érdeklődtem a bajtárstól, hogy mi újság a századnál. Valakit keresnek, mondta, de nagyon. Mire beértünk, már tudtam, hogy engem. Emiatt jött megint a fenyegetés, hogy na, még egy fél év. De aztán nem történt semmi.

– *Amikor ellógtál, olyankor volt valamilyen dokumentumod?*

– Semmi. Elég kellemetlen volt így Munkácson sétálni, mert garnizonváros volt, és éreztem a hátamban, ha jött egy katona. Innen jó lesz oldalra lépni,

gondoltam. Beregszászban ez már nem volt olyan nagy probléma, ott kevesebb katona szolgált, meg átöltöztem, ez az! Ez volt a megoldás.

– *Igazoltatás?*

– Baj lett volna. De az ilyen veszélyek nem nagyon foglalkoztattak.

– *Fenyegettek más veszélyek. Vérhas, tetű... Egyszer beszélél a ruhakifőzés napjáról.*

– Tetű. De a kifőzések nem emiatt voltak, a szabályzat írta elő, hogy negyedévenként ki kell főzni a ruhákat. A háborús filmekben lehet hasonlókat látni, ott egy nagy üst, abba beleteszik a ruhát, kifőzik valami tisztítószerben, utána visszaadják. De mintha bádogból volna! Még három hét, mire visszaidomul a testhez.

– *Honnan tudátok, hogy melyik kié?*

– Jó kérdés. Nagyjából megismeri az ember azt a ruhát, amit két éve kénytelen hordani.

– *Egy ruhátok volt?*

– Volt még egy kimenő is, ami már pantalló volt, rendes nadrág, de a laktanyában nem vehettük föl. Így ruhakifőzés idején ott kellett meztelenül vagy lepedőben élni a rendes katonai életet. Egy napig, másfél napig, mikor hogy. Mindig reggel adtuk le a ruhát, de előfordult, hogy este nem kaptuk vissza, hanem csak másnap. Eközben folyt a tábori élet. Sorakoztunk, kettes sorokban állt a pucér alakulat, s valaki megszólalt: „Ne állj ilyen közel!” Homoszexualitásról nem hallottunk a hadseregben. De a környéken előfordultak furcsa kalandok. Lakott az erdőben egy sváb erdész, volt neki egy szamara. Egyszer jött az erdész feldúltan az ezredeshez és panaszt tett, hogy a szamarára valaki rájár az alakulatból. Meg is nevezte a tettest. Egy kicsit félnótás harcostársunkat, aki az egyik kaukázusi hegyi településről jött, s aki nem is tagadta le, hogy van nexus a szamar és öközötte. Mindenki nevetett, s az erdész felháborodását nem is igen értette senki.

– *Szerencse volt, hogy visszakerültél Munkácsra?*

– Igen, hiszen végül is a szülőföldemre kerültem. A bevonultatásom egyértelműen büntető jellegű volt, ahogyan már mondtam. De valahogy olyan eresztésbe kerültem, hogy nem vittek ki Ukrajnából. Az építkezésen meg annyira már nem figyeltek a priuszra. A körülményeink tényleg embertelenek voltak. Az étkezés például úgy zajlott, amíg nem volt tető a fejünk fölött, hogy fáklyák fényében pucoltuk a krumpelit. A háromnegyede rothadt volt, azt ki kellett válogatni. És hideg volt. A kezünk fagyott le télen, mert a szabadban végeztük ezt a munkát. Ahol ettünk, azon a hodályon már volt valami tető, viszont egyik oldaláról se volt védve. Ha hóvihar volt, akkor a hóviharban reggeliztünk, meg ebédeltünk. Viszont egy csomó moslák gyűlt össze, és odakaptak a patkányok. Mielőtt, úgymond, terítettünk volna, ami abból állott, hogy egy-egy nagy alumínium fazekat tettünk mindegyik asztalra, el kellett

zavarni a patkányokat. Az asztalok mellől meg mindenhonnan. Ha jött a sok katona, akkor a patkányok szétszaladtak, de amíg csak öten terítettünk, addig ezt a küzdelmet meg kellett vívni. Volt egy örmény raktáros barátom, egyszer bementem hozzá az élelmiszerraktárba, ahol egészen egyedülálló produkciót mutatott be nekem. Megkérdezte, hogy akarom-e látni Szergejt? Akarom. Ő füttyentett egyet, és előjött egy öreg patkány. Ő volt Szergej, az örmény barátja.

– *A tisztek oroszok voltak?*

– Általában oroszok voltak, de az egyik felcser, aki hadnagyi rangban szolgált, üzbég volt. Rosszul, botránnyosan rosszul beszélt oroszul, Ali babának hívta a hadsereg, és nem vette komolyan senki. Nem is tudott gyógyítani, nem voltak hozzá eszközei se. Leírtam őt, több visszaemlékezésemben is.

– *Ali babának nem volt honvágya?*

– Ali baba fázott. A Kárpátok klímája nem felelt meg neki. Még májusban is pufajkában mászkált, ahogy a többi közép-ázsiai ember is. Csak néztem, hogy mit vacognak ezek májusban. Az volt a maradandó élmény, hogy ebben a mindnyájunk számára szerencsétlen helyzetben meg lehetett tanulni, hogy az emberség nagyon fontos. Nem voltak nagyon kiélezett helyzetek, nem voltak élet-halál helyzetek, de hogy az egészet túl lehessen élni, ahhoz összetartás kellett, közösségi erő, olyan társaság, amelyik megvédi a tagjait. És azt tapasztaltam, ebben nem számít, hogy ki milyen nemzetiségű. Volt magyar sorstárs is, vele azért találkoztam, hogy magyarul beszéljünk. Tóth Jenőnek hívták, a tiszt Zsenyának szólította. Engem úgy különböztetett meg tőle, mert a nevem meg az apám neve után Sztjepan Sztjepanovics voltam, hogy állandóan SzSz-nek hívtott. Volt egy litván őrmesterm, akivel ha politizálnunk nem is nagyon lehetett, de annyit sejtettünk egymással, hogy érezzük, tudjuk, mi az elnyomatás. Elnyomatása a magyaroknak, elnyomatása a litvánoknak... Meg lehetett beszélni. A litvánok is katolikusok. Jött a karácsony, egymásra lehetett kacsintani, boldog ünnepeket lehetett kívánni.

¹ A beszélgetés Tóth István válogatott írásainak a Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány kiadásában a közeljövőben megjelenő kötetébe készült.

² Az átlag orosz az ötvenes években három magyar nevet ismert: Rákosi Máttyás, Puskás Ferenc, Latabár Kálmán. És éles különbséget tett „magyjár” és „vengr” között. Az előbbi általában akkor használta, ha az általa fasisztának tartott régi Magyarország, az utóbbit pedig akkor, ha a baráti, szocialista, új Magyarország magyarjairól beszélt. (Balogh Sándor [1926–2004] szóbeli közlése 2004. augusztus 23-án.) Tóth István válasza 2011. május 27-én: „Ez is igaz, meg az is, hogy az ezredes elvtárs engem szeretettel nevezett mágyárnak. Valamint Pavlo Ticsina ukrán költő Transzszilvánia című háborús versében is pozitívan szólt a mágyárról. Nyersfordításban: »Ha lovad lábáról leesik a patkó / Megpatkolja a magyar [pidpidkujé mágyár]«. De ha ma »mágyárt« mondanak, akkor azt én is ellenségesnek érzem.»

³ Kisinyov. Ma Chişinău.

⁴ A szerzésre a náci légerekben az organizálás terminusát használták.

CZÉBELY LAJOS*

tanka a reggelről

*három hegyharang
kukkant be ablakomon
zöld vendégeim
hívna az üvegen át
új napra kondítanak*

élet

*nyitott temető-
kapu előtt suhan el
bűbáj s varázslat*

BALESET

*Mert megcsúszott és elsiklott a rend,
odavertem magam istenesen,
átiüt a porka havon a fájás,
s most dühödten rendelkezik velem.*

*Arcom karcolja hóköpő idő,
sértő szelek szállnak csillagokra,
lándsájukkal szűrnak át fényeket.
vércsepp vagy vízcsepp hull homlokomra?*

* Alábbi írásainak közlésével a szerkesztőbizottság a 60 éves szerzót köszönti

CZÉBELY LAJOS

KOVÁCS VILMOS MÁSIK ÚTJA

Nézd a barázdabillegetőt. Egyensúlyozgat a nedves köveken, s az egyensúlyt csak röptében leli meg. Ilyen a szó – míg nem lendül imává.

(Francis Jammes: Méditations)

2007-ben, amikor a kárpátaljai értelmiségiek, irodalommal foglalkozók és irodalomkedvelők Kovács Vilmos kettős – születésének nyolcvanadik, halálának harmincadik – évfordulójára emlékeztek, belső kényszert éreztem, hogy én is szóljak a Vilmos közelében eltöltött egy évtizedről. Azonban meglepetéssel tapasztaltam, hogy nem is olyan egyszerű felidézni a csaknem négy évtizeddel korábban történetet, meg aztán a dolgok jelentése és súlya is megváltozott azóta.

Csupán annyi volt: alig tíz év. 1967 őszén láttam őt először a viski öreg templom kőfallal övezett kertjében. Arra, hogy milyen céllal látogatott Máramarosba és a stílusában évszázadok folyamán jócskán megsértett, a gótikát mégis messzire sugárzó templomunkba, nem emlékszem. Nem egyedül jött, vele volt két későbbi egyetemi tanárnóm Benkő Katalin és Gortvay Erzsébet. Az egyháztanács néhány tagjával, köztük apámmal, aki akkor kántori szolgálatot teljesített, beszélgettek. Nem tudtam odafigyelni beszélgetésük tárgyára, mert a találkozás jóleső izgalma öntötte el zsigereimet.

Én azelőtt élő íróval nem találkoztam, de Kovács Vilmos nevével már igen. Az *öreg béres* c. versét többször is elszavalták nagyközönség előtt a viski székgyár apám által vezetett színjátszó társulatából. A *Holnap is élünk*-re pedig a már abban az időben is működő saját szanatórium *vörös sarkában* bukkantam az orosz, ukrán és magyar nyelvű broszúrák között, amikor a Szovjetunió különböző részeiből gyógyulni vagy pihenni érkezett háborús veteránok, munkahősök számára játszani hívták meg kis zenekarunkat. Két éjszaka és egy nap alatt olvastam el. A regény körül örvénylő vitákról azonban csak jó tíz hónap múlva értesültem, 1968 augusztusában, miután az ungvári egyetem magyar szakos hallgatója lettem, és a már 1967-től működő *Forrás Ifjúsági Stúdió* tagjai (Balla Gyula, Balla Teréz, S. Benedek András, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László Fábián László és Zseliczki József) maguk közé fogadtak. Leginkább Stumpf Benedek Andrással, Fábián Lászlóval, Zseliczki Józseffel, Györke Lászlóval és Fodor Gézával

erősödött barátsággá kapcsolatunk. Mindez éppen az írógéppel sokszorosított *Együtt* című diáklap beszüntetése után történt egy évvel.

Ha nem is volt korai a Stumpf Benedek András vezetésével és Balla Gyula, Györke László, Punyko Mária és több diáktársuk közreműködésével elkezdett szamizdat-akció, de rossz időben történt (csak később jöttem rá, hogy a Szovjetunióban minden önálló cselekvés rossz időben történik), 1966-67-ben. Épp 1967 májusában, a Szovjet Írószövetség IV. kongresszusán fordul a tanácskozáshoz Szolzsenyicin a cenzúrárt elítélő levéllel. Ez év nyarán az egyetem pártbizottsága éberségét bizonyítandó leállította a *Együtt*-folyamatot.

Később sokszor elgondolkodtam azon is, mi lehetett az oka annak, hogy a fiúkkal félszóból megértettük egymást. Valószínű, az otthonról, az egykori Ungból, Beregből, Ugocsából és Máramarosból hozott gondolkodásmód. Mindannyian protestáns családokból jöttünk, ráadásul Györke Laci apja református lelkész volt, Benedek András pedig „hetedíziglen prédikátorok fia”. Mindez nemcsak erős magyarságtudatot, de a hagyománytisztelettel párhuzamosan az új jelenségek megismerésének szüntelen vágyát is jelentette. Mindnyájunk családját érintette a sztálini retorzió és a földi szocializmus mindennemű nyomorúsága, s így lelkünk mélyén már gyermekkorunkban rendszerellenesek lettünk, és így váltunk képmutatókká a világ felé, mert látszólag igazi pionírok, komszomolok stb. voltunk (vagy nem voltunk).

Kovács Vilmos esetében teljesen más volt az indíttatás. Nemcsak azért, mert jó két évtizeddel idősebb volt tőlünk, hanem mert az ő apja már fiatal korában elfogadta azt a marxista vagy messianisztikus baloldali eszmét, amely szerint az öröknek tűnő úr-szolga viszonyt, ezt az örök emberi problémát egy forradalmi elmélet és gyakorlat az egész emberiségre és annak történelmére kiható módon véglegesen megváltoztathatja, és ha megváltoztathatja, akkor köteles is ezt tenni. Ez a hit uralta a családi légkört Gáton, és Vilmos is ebben nőtt fel. A szocializmustól remélte képességeinek szabad és tetszőleges kifejlését. Társadalmi igazságosságot és szabadságot remélt az új rendszertől, amelyben az ő felelősségvállalása is szükséges. Olyannyira így érzett, hogy 1944 őszén tizenhét éves fejjel felkérérdzkedik a nyugat felé tartó szovjet tankok egyikére, de a katonák elutasítják. Forradalmi romantikával átitatott lélekkel részt akar venni Európa felszabadításában.

De mindezt már meg is írták, ha jól emlékszem. Számomra fontosabb annak a kérdésnek tisztázása, hogy a gyökeres társadalmi átalakulás eszménye, amely – valljuk be őszintén – meghatározta az első három verseskötetének alaphangját (a harmadik 1962-ben jelent meg), hogyan alakul át az író környezetének erős kritikájává az 1965-ben megjelent regényében, a *Holnap is élünk*-ben. Felfedezhető-e életművében annak a nagy változásnak a nyoma, amely ki-mondatta, vagy leírta vele: *Uram, emeld fel csontig nyúlt testem!*

* * *

Keveset tudok Vilmosnak apjához fűződő viszonyáról, de azt igen, hogy hitt az apai örökségben. De nem összetettebb-e ez az örökség, mint amilyenek általában gondoljuk?

Vilmos skizmaként hordozza szívében az apja emlékét. Nemcsak azért, mert házkutatásokkal tartották stresszben gyermekkorának gáti otthonát és annak lakóit, hanem azért is, mert mind a csehszlovák, mind a magyar hatóságok (hiába ácsolta a felszabadító magyar csapatok számára a díszkaput) – kommunista párttagsága miatt – megfigyelés alatt tartották. A legérthetetlenebb a leendő költő és apja számára azonban az általuk felszabadítóként tisztelt szovjetek viselkedése volt: akik munkatáborba hurcolták az apját. Jó lenne ismerni azoknak az „élményeknek” tartalmát, amelyről a testileg és lelkileg összetört apa beszámolt a családnak hazatérte után! Vagy nem is beszélt azokról, nem akarta a fiait kiábrándítani? Az azonban tény: azért vitték el a több ezer sorstársával együtt, mert magyar volt. Azt pedig, hogy az apát milyen gondolatok kínozták az alatt a kevéske idő alatt, amit a láger után itthon tölthetett, már csak a sírdombja őrzi.

Nem véletlen tehát, hogy az író *Holnap is élünk* c. regényének mélyén húzódó, de itt-ott a felszínre is törő egyik fontos gondolata a kárpátjai magyarság nemzeti sérelme. Tagadhatatlan, hogy Vilmos a szocializmus jegyében akarta átalakítani a világot, de az is, hogy egyre inkább szembe találja magát a szovjet szocializmus nemzetiségellenes megnyilvánulásaival.

De jelen van egy egyetemesebb probléma is a regényben: a főhős, vagy ha úgy tetszik az író „szabad lelkiismeretének” kérdése. A lelkiismeret szabadsága életünknek abba a tartományába tartozik, ahol a külső hatalom és erőszak nem árthat. A vallás – vagy inkább istenhit — is ilyen, de arról később, mert Kovács Vilmos regénye megírásának idején és még évekkel utána is ateista. Legalábbis írásai azt sugallják. Lelkiismeretének szabadságát viszont őrzi, mint ahogy Somogyi Gábor is, s ezzel kilóg a társadalomból, mert a Szovjetunióban volt ugyan törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, de a hatalomnak és kiszolgálóinak nem volt szüksége rá. Egyébként is, akinek a lelkiismerete nem szabad, annak a törvény sem adhat szabad lelkiismeretet.

Be kell vallanom, most sem tartom megnyugtatóan hitelesnek a *Holnap is élünk* záró részét. Talán a hős teljes bukását hiányolom? De ugyanúgy vagyok a kárpát-ukrajnai magyar próza legszebb alkotásának kikiáltott *Kiskarácsony* című novel- lájával is: erőltetettnek és kissé idéltlennek tartom ennek a kivételes költői tisztasággal megírt műnek a csattanóját.

Egy olyan korban és egy olyan rendszerben, amikor és ahol csak a szocialista realizmusnak engednek teret, a regényíró maga is, önkakara ellenére,

elveszett egyén egy idegen tömegben. A tömeg irányítói pedig eleve gyanakvással nézik az író. Vilmos is csak úgy tudott regényével kifejteni alapvetően haladó tevékenységet, hogy a társadalom egészét nem kívülről ragadta meg, mint olyan tömeget, amelyet az elszigetelt egyén szemével néz, hanem belülről, mint amihez maga is hozzátartozik.

Az azonban nem kétséges, hogy Kovács Vilmos művészetének célja a valóság leleplezése volt, mint ahogy az sem, hogy a *Holnap is élünk* nem hagyta hidegen a befogadót. Lázba hozta, sőt beindította világképalkotó igényét azoknak is, akik nem olvasták, csak közvetve értesültek a műben felvetett gondolatokról.

Ebben a pillanatban is úgy állunk, hogy a szakma többé-kevésbé megfogalmazta az esztétikai (vagy nem is annyira esztétikai) véleményét a könyvről, de nem ismerjük az értelmező-műélvező közönség teljes körét, esetleg azoknak olvasatát. Mit olvasunk ki egyenként a műből, attól függően ki és mikor olvasta el? A másik kérdés az, hogy aki Kovács Vilmos regényét olvassa, vagy olvasni fogja, annak meg kell, meg kellesz tanulnia az akkori kárpátaljai (szovjet) kultúra saját-szerűségeit. Ha ezt nem teszi, fel tudja-e fedezni, hogy mi az a több a regényben, mint ami tárgyilag jelen van benne? Mit is akart az olvasónak elmondani? Mi lett belőle? Lehet, hogy más, amit akart? Számtalan kérdés vár még megválaszolásra, s az új nemzedékek számára mindegyik izgalmas feladat lehet.

Mindenesetre, mint minden hasznos regényre, a *Holnap is élünk*re is érvényes Félicien Marceau francia esszéista megállapítása, amely szerint „... a fény, amivel ezek a regények megajándékoznak minket, megmarad, nem huny ki, mert nem merőleges, hanem szétszórt, mint a lámpa, amelyet a könyv megvilágosítására tettünk oda, de az egész asztalt bevilágítja.”

A regény megjelenése körüli és utáni hercehurca nyilván befolyásolta Vilmos emberi és művészi magatartását. Ezt nemcsak a *Csillagfény*nél c. kötetből kitáruló új lelkiület erősíti meg, de az is, hogy egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az írással próbálkozó fiatalabb nemzedék felé. Azonban bárki taglalta ezt a témát, mindig a Vilmos befolyása kerül előtérbe, senki sem szól arról, hogy netalán a fiatal írónemzedék is formált a mesteren.

A *Forrás* tagjai közül leginkább Stumpf Benedek András volt Kovács Vilmosra hatással. Ez nem véletlen, hisz Béni fejében már egyetemi diákévei elején összeállt a Vilmossal közösen írt és a szegedi *Tiszatáj*-ban 1970-ben megjelent *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* c. tanulmány anyaga, és ezen kívül minden, ami az elszakított nemzetrésztörténelmét, kultúrtörténetét illeti. Benedek András jól tudta, hogy kárpátaljai magyar irodalom nincsen, hiszen Trianonig Ungnak, Beregnek, Ugocsának és Máramarosnak önálló magyar kultúrélete nem volt. Azonban az 1944-től újra elszakított és szovjet

fennhatóság alá került nemzetrészt megmaradása érdekében – ha kényszermegoldásként is – létre kellett hozni egy látszólag ebbe a régióba gyökerező magyar irodalmat, mert azt, hogy mi kárpátaljaiak a magyar nyelvterületen létrejött két évezredes magyar kultúrának valamennyire részesei vagyunk, meg sem lehetett említeni. És mivel egyelőre ez a helyzet változtathatatlanok tűnt, az olvasók és írók tekintetében sivár és reménytelen viszonyok közepette külön tradíciót kellett teremteni. Ezt az örökséget hozza felszínre Benedek András „ősi kolostorok, történelmi várak, gótikus templomok tájékaról, a vidéken előforduló nótázó igricek, ferde kucsmájú kurucok, magas homlokú hitvitázók, humanisták egykori jelenlétéből” valamint a két világháború cseh uralom alatti évtizedek magyar irodalmi termésének átértékelésével.

Benedek András mindenkit számon tartott és igyekezett személyesen megismerni, aki a kárpátaljai magyar kultúra újratereztésében számításba jöhetett. Előfordult, hogy a legfontosabb dolgaink közepette eszébe jutott, hogy találkoztól ígért a költő Ferenczi Tihamérnak, akit szembetegsége korlátozott többek között az utazgatásban is, s azonnal otthagytott csapot-papot, és meglátogatta Tihamért Badalóban. A vidék Kazinczyja volt. Szellemi értékek után kutatott a múltban és a jelenben. Ars poeticája már ott húzódik Illyés Gyula *Ditirambus a nőkhöz* c. verséből általa szerkesztett szavalókórusban. Az alkotás az ungvári tévé akkortájt éledező magyar adásába is bekerült. Az első tévéfellépés okozta izgalommal fűjtük:

*Nem a kövek és nem a fémek,
Nem amik állják az időt!
Hanem a gyékény, a nád, a kéreg.
Nem az örök-élet-ígéret,
Hanem a törékenyek, engedők:
a fű, a lősz, a sás
lett tiltakozás.*

Ez az illyési gondolat bukkan fel később Kovács Vilmos *Két találkozás* c. írásában is, amellyel a 70 éves költő előtt tisztelegett a Kortárs 1972. novemberi számában.

Folytassuk onnan, hogy 1967-től működni kezdett a Kovács Vilmos, Fodó Sándor és Benedek András által fűtött kohó. Benedek András jól látta, hogy egy kisebbség kultúra nélkül, önálló hagyományértelmezés nélkül nem fog fennmaradni. Ezért szerkesztette az *Együtt* című szamizdat folyóiratot, megszervezte majd összetartotta az első félelem nélkül felnőtt írógenerációt, amely fórumot

talált és teremtett magának. Fodó Sándor az Ungvári Állami Egyetem magyar tagozatának bázisán hozott létre egy magyar együttest (énekar, férfi és női kamarakórus, tánckar, kis népi zenekar és szavalókórus), amellyel bejártuk Kárpátalja magyar anyanyelvűek által lakott nagyobb településeit. Mindenütt hihetetlen lelkesedéssel fogadtak a magyar szóra és dalra kiéhezett emberek.

Mindkét szerveződés — amellet, hogy egy jelentős diákközösséget kovácsolt össze (az egyetem többi fakultásán tanuló magyar nemzetiségű fiatalok is egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a műkedvelő mozgalom iránt) —, egy még jelentősebb réteg figyelmét terelte a kárpátaljai magyarság problémái felé.

Közben a *Forrás Stúdió* is új tagokkal bővült, Benedek András megkért, hogy szóljak Pál Lajosnak, aki a zeneképző utolsó évfolyamára járt, látogassa meg összejöveteleinket. Lajos részt is vett néhány találkozón, de a mivel akkortájt a kijevei konzervatóriumi felvételit célozta meg, hamarosan elmaradt. Ekkor kezdtük el a szovjet éra alatt kiadott magyar nyelvű tankönyvek összegyűjtését, tele is lett az akkor Gorkijról elnevezett utca 19. szám alatti kvártélyunk (Sari Józseffel együtt béreltük) ócska tankönyvekkel. Hogy mi lett később a sorsa e kiadványoknak már nem tudom. Vilmos örömmel konstatalta a ténykedésünket. Jónak tartotta azt az elképzelést, hogy értékelni kell az addigi tankönyvtermést, és a tapasztalatok birtokában látni hozzá az újak megírására, amikor sor kerül majd rá.

1971 nyarán mialatt a népköltészeti gyűjtéseinket végeztük, a KISZ-ben megjelent *Elidegenedés?* című cikk tárta a nyilvánosság elé a „Forrás” Irodalmi Stúdió tagjainak „bűneit”. Az ott felsorakoztatott okfejtésből mára csak annyi maradt bennem, hogy a cikk szerzője az életigenlő verseket hiányolja a fiataloktól, sokallja a „borúlátó, destruktív szellemű, olykor morbid” verset, s mindezt legfőképpen azért, mert az ifjúság eme elkeseredése csak megjátszott. Az ez év szeptemberében elkészült válasz, amely főleg Vilmos munkája volt, s amit *I. Beadvány*-nak nevezünk, vitát keltett magán a „Forrás”-on belül is, hiszen az új tagokkal gyarapodott (és nem megszűnt) közösség több tagja, ha egyetértett is a beadvány tartalmával, kevesellte a csupán irodalompolitikai kérdések felvetését, és sokallta benne a személyeskedést. Fodó Sándor tanácsára —, aki minden fontosabb kérdésben kikérte Vilmos véleményét (a fordítottja is igaz) — bővült ki a fogalmazvány a magyar nyelv használatával foglalkozó és egy a kárpátaljai magyarság kulturális életét koordináló testület szükségességét szorgalmazó oldalnyi szöveggel.

Tekintet nélkül arra, hogy mindez a szocializmus megtisztításának jegyében történt, az illetékes szervek — mind a KISZ vezetése, mind a Területi Pártbizottság — részéről nagy volt a felhőrdülés. Ezek után már mindnyájan (Vilmos is

belátta) egyetértettünk abban, hogy elodázhatatlanná vált a helyi magyarság sérelmeinek teljes felsorolása. 1972 tavaszára elkészült a *II. Beadvány*, amelyben a sérelmek felsorolásán kívül azok a kérések is megtalálhatók, amelyek teljesítése nélkül sem akkor, sem most nem képzelhető el a kárpátaljai magyarság megmaradása és fejlődése. A *Beadvány*hoz titokban gyűjtött 1660 aláírás sok munkával járt, de gyorsan és sikerrel végződött, hiszen az aláírt példányok végül is eljutottak rendeltetési helyükre. Mindenkinek megvolt a saját közege, feladata. Fábíán Lacival Ugocsában, főképpen Nagyszőlösön gyűjtöttük az aláírásokat. Emlékeim szerint a *Beadvány* kéréseire válaszként kapott retorzió (S. Benedek kirúgása a Kárpáti Kiadóból és Fodó menesztése az egyetemről, a *Forrás* tagjainak megbuktatása, vagy tanulási joguk felfüggesztése, a falujáró műkedvelés megszüntetése stb.) és Vilmos önkéntes távozása a Kárpáti Kiadóból egyikünknek sem vette el túlságosan a kedvét. Bárhogyan is igyekeztek megbélyegezni, nem tartottuk magunkat törvénytörőknek. Úgy véltük: sem az irodalmi műhely életben tartása, sem a nemzeti kultúrát némiképpen továbbéltető műkedvelés, sem nyári Bereg, Ugocsa, Máramaros megyei sátorozások, népköltészeti gyűjtések nem ártnak a szovjet ideológiának. Egyszerű, maguktól érthető dolgokra vágytunk. Én legalábbis olyan állapotról álmodoztam, amilyen Jugoszláviában volt, ahol nem számítottak tabunak olyan kérések, hogy a kisebbség nyelve hivatalos nyelv legyen az állami szervezetben, hogy az érintettek igazgassák a számunkra fontos intézményeket, vagy hogy komoly állami funkciókat az önkormányzatok lássanak el. (Ne feledkezzünk el arról, hogy a múlt század hatvanas éveinek vége felé járunk, amikor enyhülés következett be Jugoszlávia központi kisebbség-politikájában, amelynek folytatásaként az 1974-es alkotmány széleskörű, korábban soha nem látott autonómiát adott a Vajdaságnak és Koszovónak.) Tudtuk azt is, hogy vannak velünk együttérző magyarok, különösen az értelmiségiek köreiből (hiszen akikkel csak találkoztunk: Bessenyei György, Hársfalvi Péter, Jobbágy Károly, Mező András, Sebestyén Árpád, Szokolczay Lajos, Vekerdi József és még érdemes lenne átgondolkodni, milyen sokan voltak), de az anyaország hatékony közjogi segítségére identitásunk megőrzéséhez nemigen számíthattunk.

Az is egyre jobban elkeserített bennünket, hogy sokan, akik az üggyel látzólag azonosultak, segítettek annak lebonyolításában, vagy aláírták a beadványt, később feletteseik által megijesztve egyre-másra jöttek panaszaikkal, azal vádoltak, hogy bajba kevertük őket. Vilmos kedélyállapotán is jelentkezett a változás, ami nem csoda, hiszen tanúja voltam egyik Beregszászba való utazásunkkor, miként csukódtak be előtte egyes addig magukat barátjának valló személyek ajtajai. Láttam Vilmos máskor határozott, tiszta tekintetén az elbizonytalanodást. Nem is az fájt, hogy kevesebb lett a barát, hisz nyilván a félreállók

nem voltak igazi barátok, hanem az, hogy egy magyar nemzetiségnek nevezett embercsoport, bizonyos erkölcsi közösségben élő emberek nem vállalják azt a próbát, amit ki kell állniuk, hogy megmaradjanak azok, akik voltak. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy megírja 1975-ben a *Nagy valóság*-ot, ami engem személyesen igen felháborított. Közvetlen az írás magyarul való megjelenése után egy nagyon esőre hajló napon találkoztól beszélünk meg a beregszászi Korzón, s én akkor nagyon elhatároztam, hogy kifejezem rosszallásomat a *Nagy valóság* megjelenése miatt, de amint összenéztünk, elszégyelltem magam, s lemondtam a tervemről. Hát ki is vagyok én, hogy mások felett ítélek?

1972-ben egy árnyalattal sötétebbé vált körülöttem is a világ, Fábián Lacit bevonultatták a szovjet hadsereg németországi hadsereg-csoportjába sorkatonai szolgálatra, Béni már egy fél éve katonáskodott, Györke Lacit is szovjet katonai mundérba öltöztették, majd Fodor Gézát is. Fodó Sándor Észtországba utazott egy évre (igaz nem bírta ki annyi ideig, s hamarosan hazatért), de megígértette velem, hogy lehetőleg minden nap meglátogatom Vilmost, mert nincs túl jó lelkiállapotban. Egyre gyakrabban vetődött fel ezekben a hónapokban a súlyosan, igazságtalanul és sokszor megbántott romániai magyar költő, Szabédy László neve, aki a magyar egyetem megszüntetése elleni tiltakozásul a vonat elé vetette magát, és aki Vilmoshoz hasonlóan magyar őstörténet-kutatásba fogott. Egy szóval: féltettük. Én teljesen időzavarban voltam (erre jóval később jöttem rá), hiszen nem tudtam, hogy a Szabédy-ügy már 1959-ben lezárult. Jelen idejűnek hittem. Tényleg időzavar volt a fejemben, ezért tartottam telitalálatnak Vilmos fia, Gáti Kovács István 1989-ben megjelent regényének címét. Az *Időzavar* c. regény elolvasása nélkül szegényebb lenne a Kovács Vilmosról kialakult képem.

Az is nehezítette helyzetünket, hogy szinte valamennyien a jelen problémái elől való menekülésnek véltük Kovács Vilmosnak a magyar őstörténetben történő elmélyedését. „Most nem ezt kellene csinálni” – mondogattuk, de ezt azért Vilmos előtt egyikünk sem hangoztatta. Én pedig ígéretemhez híven, vagy egyedül, vagy Sari Jóskával, leggyakrabban Zseliczkivel sűrűn látogattam Vilmost. Hűségesen végighallgattuk lelkes előadásait a honfoglaló magyarságról, az akkor még újszerűnek tűnő nyelvi rokonításait az iráni török népekkel. Néha, ha ideje engedte, Vilmos felesége, Éva is leült közénk. Lassan megértettem, hogy mindaz a szakmai és egzisztenciális sérelem, ami a hetvenes évek elejére összegyűlt Vilmos életében, arra a felismerésre juttatta, hogy ha a brezsnyevi korszak magába olvasztó, elnyelő hatalma megfojt, elfojt minden ellenállást, akkor meg kell fogadni Németh László tanácsát: „*az idő rügyei megcsaltak, ráglatok gyökereket.*” Ezért fordulhatott a kezdetek felé, azokhoz, akik évszázadokkal előttünk jártak.

Ha egyedül csöngettem be hozzá, szívesen fogadott, asztalán az elmaradhatatlan kávé, hamutálka és az akkurátus betűivel teleírt kéziratok mellett az épp használatban levő szakirodalom kisebb nagyobb halmaza. Igyekezett meggyőzni, ha kétségeim támadtak a nyelvészeti bizonyításaival szemben. Sok mindent nem értettem még akkor, meg amúgy is a finnugor nyelvrokonítás tudományát tanultam az egyetemi előadásokon. De előfordult, hogy teljesen másféle dolgokra terelődött a szó. Leginkább az irodalomra. Számomra akkor még kevésbé ismert kisebbségi sorsban alkotó írókról, költőkről tartott kiselőadásokat. Megtudtam, ki Tózsér Árpád, Nagy Pál, Tolnai Ottó, Székely János, Szemlér Ferenc és Méliusz József. Frissítően hatottak ezek az órák reám, aki az egyetemi előadásokon Szauder József és Szabolcsi Miklós ideológiának alárendelő szempontjai szerint tanultam a magyar irodalmat. Azóta már tudom, hogy értékrendjük nem a szabad ember értékrendje volt. De beszélt Vilmos André Frénaud-ról, a misztikumot ostromló francia költőről, a költészet és az élet összekapcsolásán fáradozó Jean Rousselot-ról, az antifasiszta, de magát a szocializmussal el nem kötelező Hans Magnus Enzensbergerről. Jól ismerte a kortárs szovjet irodalmat: Szemjon Kirszanovot, az odesszai, szójátékokat és groteszk elemeket kedvelő orosz költőt, a grúz Miha Kividzét, az abház, de oroszul író vers- és prózaíró Bulat Okudzsavát, az azerbajdzsán, de erősen szovjet költőt és drámaíró Rza Raszult, és természetesen a merész tér- és időbeli asszociációk költőjét, az orosz Andrej Voznyeszenszkijt. Említette még Vera Boguszlavszkaját, Bagrat Sinkubát és Mihail Lukanyint is, akiket – bizonyára szégyen —, de ma sem ismerem.

Meleg szavakkal szólt Annus Józsefről, Fogarasi Máriáról, Kertész Lászlóról, aki méltatta a *Csillagfényélt* és leginkább Ilia Mihályról, látszott az arc kifejezésén, hogy ezek a nevek szép emlékeket támasztottak benne.

Így, emlékezés közben megjelenik előttem Vilmos könyvespolca is. Nem volt sok könyve, de jól megválogatott. Az alsó polcon állt Jávor Ottó *Talajvíz* című kötete. Ennek a diákjai számára is oly kedves székesfehérvári irodalomtanárnak hatása sokkal nagyobb volt Vilmosra, mintsem gondolnánk. Nem csupán a *Hozsanna néked* c. verséhez választott mottót a *Talajvíz* c. elbeszélésből, de a kötet írásainak túlságosan magányukba zárkózó szereplői is rokonságot mutatnak a *Holnap is élünk* szereplőivel.

Miután befejeztem az egyetemet, s Kovács Vilmos szülőfalujában, Gáton jutottam tanári álláshoz, találkozásaink megritkultak. Igaz, eleinte csaknem minden héten meglátogattam Ungváron. Ha Fodó Sándorhoz mentem, feltétlen benéztem hozzá is. De közösen S. Benedek Andrással, Fábíán Lászlóval és Györke Lászlóval (kis beregszászi csoportunkkal) is gyakran tiszteletünket

tettük nála. Később ő is rendszeresen meglátogatta idősebb öccsét, Emilt, az iskola igazgatóját Gáton, és a Beregszászban élő fiatalabbikat, Miklóst. Váratlanul rátörő betegsége mindnyájunkat elkeserített, de ungvári műtétje után bizakodók voltunk. Közelgő 50. születésnapja előtt arról beszélgettünk, hogy valahol a szabadban a barátokkal is meg kellene ünnepelnünk ezt a jubileumot. Zseliczki Józsi azonnal szólt: Kisegejőcön a kertjük rendelkezésünkre áll, sőt ha elromlana az időjárás, ott a lakásuk, és közel is van Ungvárhoz, ne kelljen Vilmosnak sokat utazni. 1977. június 5-én délutánra gyűltünk össze. Míg a szabad tűzön főtt az enniváló, Vilmos felesége, Éva és Zseliczki felesége, Magda, a konyhában tevékenykedett, mi, férfiak borozgattunk, s közben beszélgettünk. Igaz, már rég nem a rokon Kis-Kovács Jánosról, Kun Béla egykori testőre életéről tervezett dokumentumregényről. Hol volt az már? Inkább Hérodotoszról, Hérodotosznak a szkítákra vonatkozó leírásáról, amely szerint *a szkíta rabságban nem tartható, inkább az életét adja fel.*

Később énekeltünk. Zseliczki áthozott valahonnan a szomszédból egy harmonikát és a nyakamba akasztotta. Ott folytattuk, ahol Fábíán Laci behívásakor öt évvel azelőtt Tiszaújlakon abbahagytuk. Főleg népdalokat, népbaladákat énekeltünk a kárpátaljai gyűjtésből és természetesen magyar nótákat. Vilmos váratlanul arra kért, hogy játsszam el *Rákóczi megtérését*. Hozzá is fogtam, s ő dalolni kezdett:

*Fülembe csendül egy nóta még,
Ott szunnyadott már a szívembe rég.
A dajkanóták emléke kél,
Egy árva népről bús dalt regél.
A hársfák lombja szomorúan rezdüil,
Lassú sóhajtás száll, miként a szél.
Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár,
Szebb ott az álom, szebben dalol a madár.*

*Csak most születtem, most érzem én,
Csinált a jókedv, nem igaz e fény.
Latorca partján a nóta más,
Leányok ajkán galambsírás.*

*Legények ajkán csatakiáltók hangja,
Sodor mint orkán, vihar, zokogás.
Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár,
Szebb ott az álom, szebben dalol a madár.*

Őszintén szólva meglepett, hogy nem csak a dallamát, de a pontos szövegét is ismerte a Kacsogh Pongrác, Pásztor Árpád és Sassy Csaba daljátéka részletének.

Estére elromlott az idő. Nem emlékszem, hogy ezek után még találkoztunk volna.

* * *

Többször végig- és átgondoltam ezeket az éveket, de sem beszélgetéseinkben, sem Vilmos verseiben vallásos hitre még utalást sem találtam. Inkább ördögöt említett a kereszten, mint hogy hitéhez támaszt keresett volna Istenben. Még a kereszténység előtti isteneket is szívesebben emlegette, bizonyára magához illőbb társaságnak tartotta őket. Talán csak egy verse kivétel. Balla D. Károly észrevétele szerint a *Csillagfény*nél c. kötet *Éjszaka* c. versében láthatjuk megjelenítve eszme (Isten) és matéria (Mindenség) szembenállását, utóbbinak az előzőhöz képest másodlagos voltát. Még a számomra oly kedves írásában, a már említett, a 70 éves Illyés Gyulát köszöntő *Két találkozásban* is, amelyben a költészet mellett mint *tudós varázslat* mellett tesz hitet, az *Egész igazát* vigyázó Uram-embert emlegeti és sehol az Uram-Istent.

Ezért hatott revelációként, mikor – már Vilmos halála után – elolvastam a *Testamentumot*. Egy eddig rejtett valami vált nyílttá ebben a versben. Nem a korban volt rejtett, hanem Vilmosban magában. Az, hogy a nagybeteg költő utolsó nagy versében harcostársainak érdekében akar szólni szinte jelképes, de megdöbbenően új Kovács Vilmost és életművét ismerve az, hogy Istenhez fordul segítségért.

Ez a vers bizonyítéka annak, hogy Kovács Vilmosnak mind a költőnek, mind az embernek van egy másik útja is.

Jelenits István szerint a létben tájékozódó ember számára a *világ* szó fogalompárja az *Isten*. Kovács Vilmos ebben az utolsó versében beismeri, hogy bármilyen esendők vagyunk, valljuk, hogy Isten képére teremtettünk („*Ismerd fel bennem halandó másod...*”). Sőt, még tovább is lép: a teremtésből a költő is kap egy részt (...*megjártam én is poklod, ha teremtésed csodája hívott, kiosztva részem.*) Azzal, hogy Istent „magunkhoz hasonlóan gondoljuk, éppen a világgal szemben, mert a világgal szemben valónak érezzük önmagunkat is, létrejön a másik fogalompár: az Isten és az ember.

Kovács Vilmos *Testamentum* című költeménye bizonyítéka annak, hogy a költő élete végén Isten közelébe kerül bizonyítékául annak, hogy nemcsak a hit, hanem az elmélyülő értelem is elvezet Istenhez.



Kovács Vilmos, felesége, Éva,
S. Benedek András



A munkácsi Várban (1975)
(Balról: Czébely Lajos, Balla Gyula,
Fodó Sándor, S. Benedek András)
A felvételt Györke László készítette

Jegyzőkönyv

A Forrás Stúdió 1971 október 13-án megtartott összejöveteléről

Résztevők: Balla Teréz, Benedek András, Czébely Lajos, Fábíán László, Fodor Géza, Sari József, Tóth István, Zselicki József;

1. napirendi pont: a Forrás nyári gyűjtőútjának megtárgyalása.

A gyűlés résztvevői meghallgatták és elfogadták Benedek András beszámolóját.

2. napirendi pont: A forrás szervezeti átalakításának kérdése.

A gyűlés elfogadta az új szervezeti szabályzatot, megalakultnak nyilvánította az ungvári és a beregszászi helyi csoportokat. A Szervezet vezetésére a következő héttagú választmányt jelölte: Benedek András, Czébely Lajos, Györke László, Fodor Géza, Sari József, Zselicki József;

3. napirendi pont: A kárpátaljai magyar kultúra múltjának és jelenének felmérése céljából a Forrás tagjai egyéni munkatervet készítenek, amelyeket a Stúdió gyűlése hagy jóvá. (Határidő: 1 hónap.)

4. A stúdió kárpátaljai tankönyvkönyvtár létrehozását határozta el.

A jegyzőkönyv hitelül: *Zselicki József, CzébelyLajos, Sari József*

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a Forrás Stúdió 1971 október 13-án megtartott összejöveteléről

Résztvevők: Balla Teréz, Benedek András, Cébely Lajos, Fábrián László, Fodor Géza, Sari József, Tóth István, Zselicki József;

1. napirendi pont. A Forrás nyári gyűjtőútjának meg tárgyalása.

A gyűlés résztvevői meghallgatták és elfogadták Benedek András beszámolóját.

2. napirendi pont. A Forrás szervezeti átalakításának kérdése.

A gyűlés elfogadta az új szervezeti szabályzatot, megalakultnak nyilvánította az ungvári és beregszászi helyi csoportokat. A Szervezet vezetésére a következő héttagú választmányt jelölte: Benedek András,

Cébely Lajos, Györke László, Fodor Géza, Sari József, Zselicki József;

3. napirendi pont. A kárpátaljai magyar kultúra múltjának és jelenének felmérése céljából a Forrás tagjai egyéni munkatervet készítenek, amelyeket a Stúdió gyűlése hagy jóvá. (Határidő: 1 hónap).

4. A Stúdió kárpátaljai tankönyvkönyvtár létesítését határozta el.

A jegyzőkönyv hiteléül:

Handwritten signature: Csebely Lajos

LUDMILLA KUDRJAVSZKAJA

1943-ban született Krasznodárban. 1965-ben szerzett képesítést az Ungvári Állami Egyetemen és a Gorkij Irodalmi Főiskolán. Újságíróként tevékenykedik. Ungváron él. 1973-tól az Ukrán Nemzeti Írószövetség tagja. 2002-ben Fegyőr Potusnyak irodalmi díjjal tüntették ki.

EGY KÖLTŐNEK

*Varázsszavakat mormolok utána:
„hogy a nyugalmát sehol ne találja...”*

*Ha hegycsúcson jár, felhők árnyékában,
vagy vonat robog vele a világban,*

*Ha homlokát majd babér koszorúzza,
vagy alattomos tömeg sárba húzza...*

*Varázsszavakat morzsolgatok csendben:
„sors, ne add, hogy útján megpihenjen!”*

BOCSÁSD MEG...

*Bocsásd meg az én balgaságom,
hogy könnyű, s jó sorom miatt
képedre formált lenni vágyom,
s lényem magamtól elszakadt.*

*Magam vádoló vagyok rendületlen.
Bocsásd meg szörnyű vétkemet,
hogy veled vívott küzdelemben
már végképp elveszítetek.*

LÁBNYOM A HOMOKBAN

*A folyóparton vonszolom magam,
nedves lábnyomok kígyóznak utánam.
Nem jössz, szél fúj, már alkonyodik.
E napra is, lásd csak, hiába vártam.*

*A boldogságra már nem gondolok
mert fojtogat a halálos ítélet:
emléked, mint homok a lábnyomot
lassan homállyal szórja be az élet.*

MEGINT ESIK

*Az ablakon át szürkeség szívárog
komor szobámba: már megint esik.
Elfásultam, mert öt nap óta várok
egy telefont. Mondj végre valamit!*

*Elfutnék, de a tócsák körülfogják
ócska szándálom. Arcom áztatom.
Majd tavasz lesz. A táj kibontja lombját,
ámde te nem hívsz már soha, tudom.*

MOSOLY

*Hogy félek az olyan mosolytól,
mely reszketve libben felém:
mint hegedűszó, száll a húrról
és ingoványban kósza fény.*

*Mosolyom hiszi, hogy megérted,
reménykedik, hogy majd felelsz.
Te másra hullatod a fényed,
másféle nótát énekelsz...*

OLVAD A HÓ

*Olvad a hó, a sápadt hóbuckákon
végigremeg a tavasz illata.
A fáradt utat elhagyja az álom,
mocorgó rüggyel terhes már a fa.*

*Hosszú álmodért miért korholnálak,
hidegedért sem átkozlak, telem.
Te tanítottál várni, ahogy várnak
melegségre a mezők szüntelen.*

*És sejteni, hogy jeges börtönében
hogyan rohan a lázadó folyó...
De nincs erőm a lemondáshoz mégsem,
bár ez a józan ész ellen való.*

*A hó olvad és kóbor madaraknak
honvág-kergette raja hazaszáll.
Az égen kísértet-felhők fakadnak,
s ragyogva szorít magához a táj.*

Ki kellett volna józanodnom

*Ki kellett volna józanodnom
és búcsút mondani neked.
A madár is túltesz a gondon,
kitárt szárnyakkal integet.*

*Fütyül a bajra, hiúságra,
a boldogságon is kacag,
az élő s holtat meg sem látja,
szívében nem hord álmokat.*

FÜZESI MAGDA FORDÍTÁSAI

DUPKA GYÖRGY

ADALÉKOK BOLDOG ROMZSA TÓDOR PÜSPÖK ÉLETÉHEZ¹

A kárpát-medencei görögkatolikusság történetének egyik legkiemelkedőbb alakja volt Romzsa Tódor² (Nagybocskó, 1911. április 14. – Ungvár, 1947. november 1.) appipai episzkoposz és munkácsi vértanú-püspök³, aki száz éve született, s 64 évvel ezelőtt lett a kommunista diktatúra áldozata. Tódor püspök személyében, tevékenységében mindazon emberi erényeket megtaláljuk, amit minden korban az erkölcsi nagyság fogalma alatt értünk és tisztelünk: a *helytállást és a tanúságtételt*, hogy hű maradt hitéhez, egyházához, Kárpátalja népéhez. Életrajzírói egybehangzóan vallják: munkássága az etnikumok közötti ellentétek kibékíthetőségének is szép példája - magyar volt, de természetesen tartotta, hogy mindegyik papjával, hívével azok anyanyelvén értsen szót. Főpapi tevékenységét (ifjúságát, felkészülését a missziós munkára, lelkipásztori és lelkivezető-tanári, illetve püspöki tevékenységét és üldöztetését, stb.) eléggé bőven feldolgozták, közel félszáz dolgozat jelent meg magyar és ukrán szerzők tollából is.⁴ Eddig a leghitelesebb történelmi portrét Puskás László⁵ atya rajzolta meg Romzsa Tódor püspök életéről, hitvallásáról és vértanúhaláláról.⁶ Azonban a püspök személyével szembeni nyomásgyakorlásról és az ellene elkövetett merényletről még mindig újabb és újabb levéltári anyagok és visszaemlékezések kerülnek napvilágra.⁷

Az első közösségi szerepvállalására, „szellemi ellenállásként” számontartott megnyilvánulására az 1944. november 26-i, az ún. Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első munkácsi kongresszusának manifesztuma kapcsán kerül sor, melyben Romzsa Tódor és paptársai testületileg elutasítják a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülésének” kérelmét tartalmazó okiratot.

Mire alapozta ezt a döntését? Már említettük, hogy a Vatikán ebben a zavaros politikai helyzetben a semlegesség betartására kérte. Fontos azt is tudni, hogy 1944 decemberében a csehszlovák kormány küldöttsége (Nemec kormány megbízott) felkeresi Romzsa püspököt, és biztosítja arról, hogy az érvényes nemzetközi szerződések értelmében Kárpátalja a csehszlovák állam autonóm része lesz. A püspök szembesült azzal a valósággal is, hogy a csehszlovákiai hatalmi törekvésekkel szemben a 4. Ukrán Front politikai tisztjei és a bevetett kárpátaljai kommu-

nista ügynökök Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való csatolása érdekében aktív agitatív tevékenységet folytattak a lakosság körében. Erről végérvényesen akkor győződött meg, amikor 1944. november 6-ra az ungvári városi moziban⁸ rendezett győzelmi ünnepen Petrov tábornok komiszárjai (politruk), köztük **Tulpanov** ezredes arra kérték, hogy mondjon alkalomhoz illő beszédet, kérésüket teljesítve, igen visszafogott, üdvözlő szavakkal köszönte meg a Sztálin vezérnek és hadseregének, hogy különösebb pusztítások nélkül Kárpátaljára is elhozták a szabadságot, a békét. Másnap Chira Sándor Visszaemlékezése szerint a *Zakarpatszka Pravda* c. megyei újságban „*pár soros hírecske jelent meg Romzsa Tódor aláírásával (!), amelyben a püspök az egyházmegye nevében bejelentette Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való önkéntes csatlakozását!! Ilyesmire a püspök még álmában sem gondolt soha!! ...Ettől kezdve Tulpanov ezredes igen gyakori látogatója lett a püspöki palotának.*”⁹ A püspök eredménytelenül tiltakozott a hamisítás ellen a szerkesztőségénél, akik az „ezt kellett volna mondanía” alapon az ügyet lezárták tekintették. A püspöknek csak egy lehetősége volt: többé nem vett részt az ilyen szervezett népiünnepélyeken és találkozókön, a sajtó képviselőit sem fogadta. A Kiáltvány aláírását, megtagadó tettét a 4. Ukrán front politikai tisztjei úgy értékelték, hogy ez szembeszegülést jelent a szovjethatalommal. A szemtanúk visszaemlékezése szerint a vádak azzal hátrította el, hogy a „Manifesztum politikai dokumentum, a püspök pedig nem foglalkozhat politikával.”¹⁰

2. A második fontos döntése, hogy a Katolikus Egyházzal való egység megőrzése érdekében, a Vatikán iránti hűség szellemében elutasítja a szovjethatalom felszólítását az orosz Ortodox Egyházhoz való csatlakozásra. Az aposztázia elutasítására szólítja fel egyházának papjait is.

Egyháza pozíciójának megtartása érdekében 1945. január 18-20. körül Tulpanov ezredes felszólítására, felkereste Chira kanonokkal¹¹ **Petrov** tábornokot, a 4. Ukrán Front parancsnokának hivatalát a nagymihályi (Szlovákia, Mihajlovce) főhadiszálláson. A mindenható hadúr a tárgyalás befejeztével (jelen volt Mehlisz generális, Tulpanov ezredes) Chira Sándort idézve, így búcsúzott Petrov tábornok a püspöktől: „Mi támogatni fogjuk Önöket!” Azonban ebből az ígéretből nem lett semmi. Időközben a politikai tiszték ösztönzésére és támogatásával a településeken megalakult helyi közigazgatási szervek a pravoszláv egyház képviselőivel együttműködve megkezdték a görög katolikus templomok, a parochiák erőszakos elfoglalását.

A templomfoglalások ügyében és a letartóztatott papok kiszabadítása érdekében Tódor püspök kényszerű együttműködésből felveszi a kapcsolatot **Tyulpanov** ezredessel, továbbá tárgyalásokat folytat **Turjanica Ivánnal**, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács elnökével, munkatársai találkoznak újra a KGB politikai tisztjeivel, a Népi Tanács vezetőségével. Csupán annyit tudott elérni, hogy néhány pap-

társát szabadon engedték. Az NKVD galíciai módszere Kárpátalján nem vált be. A fiatal, politikailag semleges Tódor püspökre nem tudták rásütni a fasizmussal való szoros együttműködés bélyegét. A püspököt nem tudta „megpuhítani” ungvári tartózkodása alatt **Vilhovij**, a köztársasági vallásügyi megbízott sem, akinek nyíltan kijelentette, hiába bármilyen próbálkozása nem tér át egyházával a pravoszláviára. A püspök az új hatalommal egy darabig még folytatja párviadalát, meggyőződéssel vette tudomásul, hogy egyházmegyéje a szovjet körülmények között nem maradhat fenn. 1947. április 11-én „a kihelyezett sírlepelnél mondja el a bátor beszédét a jogtalanságok, az árulás ellen.” És arra szólítja a híveket, hogy „ne hagyják magukat megfélemlíteni”, ha elveszik a templomokat és monostorokat, akkor ott marad még a teremtő „Magasságos temploma” és otthon imádkozzanak a hozzátartozókkal, és sohase hagyják el az igaz hitet. Üzenetét világosan és egyszerűen fogalmazta meg, hogy az egyház és a hívek illegalitásban is folytassák tevékenységüket.¹² Ezzel az üzenetével „halálos ítéletét vette tudomásul”.

A Tódor püspök ellen kitervelt és végrehajtott merényletet sokáig homály fedte, különböző teóriák, mellébeszélések, legendák övezték. Különböző dolgozatokban egymásnak is ellentmondó adatok, téves feltevések jelentek meg. Milyen méreggel és hogyan ölték meg? Ki volt a felbujtó és végrehajtó? Hogy miként szabadultak meg Romzsától, erről a szomorú tényről írt Pavel Szudoplatov írásos jelentést a Szovjetunió Kommunista Pártja XIII. kongresszusának: „Az SZKP KB politikai bizottsága tagjának, az Ukrajnai KP KB első titkárának, Nyikita Hruscsovnak az utasítására, az USZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének megsemmisítése, aki erélyesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.¹³ **Pavel Szudoplatov**, az SZSZKSZK állambiztonsági hivatala 4. felderítési-diverziós vezetősége parancsnokának 1998-ban oroszul megjelent emlékiratában a gyilkosság megszervezésével részletesebben foglalkozik.¹⁴ Ebből idézünk: „**Hruscsov Sztálinhoz fordult azzal a kérdéssel, hogy engedélyezze számára a teljes egyházi felsőbbség titkos likvidálását Ungváron**”. Szudoplatov azt is megjegyzi, hogy ezt a levelet Hruscsovon kívül **Szavcsenko**, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere is aláírta. A kijevei elvtársak a levél másolatát **Abakumovnak**, az SZSZKSZK állambiztonsági miniszterének is megküldték. A levélben megfogalmazott vádak között szerepelt az is, hogy **Romzsa** aktívan együttműködik a banderistákkal, titkos kapcsolatban áll a Vatikánnal, az utóbbi támogatásával szovjetellenes tevékenységet fejt ki és segítséget nyújt a bandita-mozgalomnak. Továbbá Romzsa és csapata komoly veszélyt jelent a régió politikai stabilizációjára, amely nemrég a Szovjetunió kötelékébe került. Romzsát és környezetét, köztük az apácákat is kémkedéssel gyanúsítják, akik kapcsolatukkal gyanúba keverték **Iván Turjanica** megyei pártfőnök és a

végrehajtó bizottság elnökének feleségét is. Valamennyien fontos információkat birtokolnak, mindez szintén reális veszélyt jelenthet Hruscsov számára. Ezért is kezdeményezi Romzsa fizikai megsemmisítését. Abakumov, az SZSZK SZ állambiztonsági minisztere – emlékezik vissza Szudoplatov – Hruscsov és Szavcsenko közösen írt levelét neki is megmutatta, egyúttal arra figyelmeztette Szudoplatovot, hogy Sztálin egyenes utasítása nélkül semmilyen együttműködést ne kezdeményezzen az ukrán biztonsági szervekkel. Mint írja: *„Sztálin egyetértett Hruscsov javaslatával, miszerint eljött az ideje a Vatikán terrorista fészek megsemmisítésének Ungváron.”*

Szudoplatov elismeri, hogy a Romzsa elleni támadás szakszerűtlenül volt előkészítve, a Szavcsenko, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere és emberei által szervezett autóbalesetben Romzsa csupán súlyos balesetet szenvedett és Ungvár (megjegyzendő: a csekista tábornok rosszul emlékezik a városra, nem az ungváriba, hanem a munkácsi kórházba vitték a sebesült püspököt és társait) egyik kórházába szállították. Hruscsov a hír hallatán pánikba esett, és másodszor is Sztálin segítségét kérte. Azt állította, hogy Romzsa hamarosan a Vatikán magas rangú összekötőivel fog találkozni.

Bizonyára Szudoplatov utasítást kapott, hogy kapcsolódjon be az akcióba. Az NKVD-KGB tábornok¹⁵ különítményével először Ungvárra érkezik, hogy kiderítse Romzsa kapcsolatait az ukrán nacionalistákkal, jól ismerte őket, hiszen, mint írja, egykor az ukrán nemzeti felkelőhadserg központi parancsosságába is sikerült beépülnie. Ungváron két hetet töltött el, ebben az időben felhívta őt Abakumov, az SZSZK SZ állambiztonsági minisztere, közölte vele, hogy egy hét múlva Ungvárra érkezik Szavcsenko és Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratóriuma vezetője, azzal a paranccsal, hogy Romzsát likvidálják. Szavcsenko és Majranovszkij közölte Szudoplatovval, hogy Kijevben, a vasútállomáson Hruscsov a saját vasúti kocsjában fogadta őket, akitől konkrét utasításokat kaptak és sok szerencsét kívánt nekik. Két nap múltán Szavcsenko Hruscsovnak telefonos-jelentést tett, hogy a művelet elő van készítve, ezután Hruscsov kiadta a parancsot az akció végrehajtására. Majranovszkij a kurare mérget tartalmazó ampullát átadta a helyi állambiztonsági szervezet ügynökének, aki ápolónő volt a kórházban, ahol Romzsát kezelték. A halálos injekciót ő adta be. Ennek az akciónak az eredményességéért Szavcsenkót előmenetelben részesítették, egy év múlva Moszkvába rendelték és Molotov helyetteseként az információs bizottságot irányította.

Puskás László leírása szerint, amit nem részletezünk, a munkácsi járási Lókán (Lavki) lévő filiális templom felszentelése után másnap, Tódor püspök kíséretével hazafelé tartott, Zsukót (Zsukova) elhagyva következett be az első merénylet, melyet 1947. október 27-én hétfőn reggel 8 után, az iványi (Ivanivci) felé vezető

úton hajtottak végre. A merénylet végrehajtói - munkácsi rendőrök egy külön fizetett csoportja – egy nagy Studabaker teherautóval gázolták el a püspököt és társait szállító lovas kocsit, és hozzáfogtak agyonverésükhöz. Tettüket azonban nem fejezhették be, mert váratlanul egy postai teherautó érkezett a helyszínre. Beugráltak a teherautót kísérő Willis terepjáróba és elhajtottak. A súlyosan sérült sebesülteket az odasereglett ruszinok elsősegélyben részesítették, aztán a postások szállították a munkácsi kórházba. Az áldozatok életének (Tódor püspök, **Bacsinszky Dániel** atya, **Bereznay András** (Bereznaj Andrij) atya, **Bugir (Buhir) Mihály** és **Maszlej Mihály** papnövendék, **Choma (Homa)** kocsis) megmentésével a híres sebészorvos, **dr. Fedinec Sándor**, a sebészeti osztály főorvosa és kollégái foglalkoztak.¹⁶ Az itt történtek részleteit Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca későbbiekben megírt visszaemlékezésében¹⁷ megerősíti, aki ebben az időben a munkácsi kórházban a sérültek ápolását is felügyelte.

A lábadozó Tódor püspököt **Chira Sándor** a negyedik napon meglátogatta, előkészületeket tett ungvári hazajövetelére. Mint tudjuk, nem így történt. Az NKVD újabb merényletre készül, minderről **Puskás László**, a Főpásztor életrajzírója, Szudoplatov fentebb említett Emlékiratából értesül. A takarítónőnek (szanitárka) álcázott KGB ügynökét, és ezt Puskás is megerősíti, “Odárkát” a szovjet titkosszolgálat tisztjeinek kérésére Bergman¹⁸ doktor, a munkácsi kórház főorvosa alkalmazta. A sikertelen merénylet utáni ötödik napon, **1947.** október 31-éről november 1-re virradó éjszakán, szokatlan időben, szokatlan módon Bergman igazgató-főorvos tartott vizitet a sebészeti osztályon, aki cselesen más kórterembe vezényelte a bazilrendi apácákat, ezalatt a röpké idő alatt a másik szobában lesben álló Odárka nevű ügynök adta be a szert a tiltakozó Tódor püspöknek. Kora hajnalban, november 1-én 0 óra 45 perckor állt be a halál: a már lábadozó Tódor püspök meghalt a munkácsi kórházban. Puskás László is, Szudoplatov Emlékiratára hagyatkozva, elfogadja az ott közölteket, hogy a Főpásztor halálát curare/kuráré¹⁹ méreggel vegyített injekció okozta, tehát téves az az elsődleges feltételezés, hogy ciánkálival mérgezték meg.²⁰ Ez esetben Szudoplatov tábornok kijelentését kell elfogadnunk, mint már fentebb említettük, különítményének tagja volt a Kárpátaljára érkezett Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratóriuma vezetője, aki személyesen magával hozta a kuráré mérget tartalmazó ampullát a tervezett gyilkosság helyszínére.

A Tódor püspök ellen elkövetett gyilkos merénylet kitervelésében sokan vettek részt. A lista élén a Sztálin, Hruscsov szovjetvezetők és Abakumov, Szavcsenko, Szudoplatov, Majranovszkij KGB-végrehajtók állnak. Őket követik a munkácsi járási milícia terrorista különítményének tagjai, a megye és a járási vezetőség illetékes szervei, a munkácsi kórház főorvosa, a beépített munkácsi sanitárka és mások.

A hatalom félt a tiltakozók tömegtüntetésétől, ezért Agafonov egyházi megbízott Chira kanonokot arra akarta rávenni, hogy a püspököt másnap, éjszaka temessék el. A kanonok ezt a javaslatot elvetette. A püspök temetésének napját 1947. november 4-ére, 9-11 óra között tűzte ki. A temetés napja Kárpátalja számára emlékezetes nap volt. A hatalom az Ungvár felé vezető közúton és vasúton leállított minden forgalmat, így akarták megakadályozni, hogy a hívek a távoli településekből eljussanak a temetésre. Tódor püspököt az ungvári görögkatolikus székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A püspök meggyilkolása után a tettesek bűnbakot keresve, igyekeztek minden nyomot eltüntetni. A bűnbakot **Manajló Mária Teofília**²¹ (Ungvár, 1920. március 28. – Ungvár, 19???) O.S.B.M., a munkácsi kórház sebészeti osztályának a személyzetért felelős nővére személyében találták meg, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor galád módon kitervelt meggyilkolásának. Mint a bűncselekmény koronatanúját, a tettesek igyekeztek őt izolálni. 1948. január 28-án letartóztatják szovjetellenes irodalom terjesztése vádjával. Kijevbe szállították, ahol 6 hónapon át próbálták – eredménytelenül – rábizonyítani, hogy részt vett Romzsa püspök meggyilkolásában. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Különbizottságának ítélete szerint, 1948. augusztus 21-én az USZSZK Büntetőtörvénykönyve 20-54-1 „a” és 54. paragrafus 10. cikkely első része alapján elítélték 10 év munkatáborra, 5 év jogfosztásra, vagyonelkobzásra. Betegen került a Mordvin ASZSZK egyik lágerének kórházába. 1955-ben tért haza Ungvárra, mint nyugdíjas ápolónőt 1989 áprilisában rehabilitálták.

Negyvennyolc év elteltével, 1995-től már napirenden van Tódor püspök boldoggá avatási eljárásának kezdeményezése az egyházmegyében. A dokumentációt 1997. október 7-én adták át az illetékes Kongregációnak Rómában. 2001. április 24-én a Vatikánban, a Szenttéavatási Kongregáció dekrétuma alapján Romzsa Tódort, a Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus mártírpüspökét II. János Pál pápa boldoggá nyilvánította.²² A boldoggá avatási szertartásra a pápa ukrainjai látogatása alkalmával, 2001. június 7-én került sor.²³

¹ Részletek egy készülő monográfiából: Etnikai tisztogatás, koncepciók percek, szovjetizálás Kárpátalján, 1944-1991.

² A Tódor (Teodor) név jelentése: „Isten ajándéka”, azaz Isten szeretetének jele az emberek iránt.

³ Bendász István – Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest 1994, 94-96. p.

⁴ Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Abaliget, 1992., Botlik József: Hármass kereszttel. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646-1997. Budapest, 1997. Boldizsár M. Uzsgorodszka unija. Uzsgorod, 1997., Maszljij M. Pomjatyi episzko-pa-mucsenyika. – Blagovisznyik, 1994, N-11., M. Prijmics: Teodor Romzsa. –In: Kalendar krajeznacsih pamjatnih dat na 2011. rik, Uzsgorod, 2010. 156 p. stb.

⁵ Puskás László (1941) a leMBERGI (Lviv) Művészeti Akadémián szerzett festőművészi diplomát 1965-ben. 1993-ban pappá szentelték, majd a munkácsi görög katolikus egyházmegye papja, a *Communio* folyóirat ukrán szekciójának főszerkesztője.

⁶ Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

⁷ ЦАМО РФ. Ф. 244. оп. 2980. д. 97. л. 291.363. (Pronyin tábornok, a 4 Ukrán Front „főkomiszáriátus” parancsnokának jelentése, egyebek mellett javasolja a Vatikánhoz és Budapesthez hű kárpátaljai görög katolikus egyház és vezetőinek likvidálását.

⁸ Az ungvári római katolikus templommal szemben van, ma is mozi-színház.

⁹ Chira Sándor: Visszaemlékezés. – In: Bendász István – Bendász Dániel, 1994, 132. p.

¹⁰ Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000. 27. p.

¹¹ Chira Sándor Visszaemlékezésében részletesen beszámol erről a találkozóról is., Lásd: 132-133. p.

¹² Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000. 36-37. p.

¹³ Moszkovszkije Novosztyi, 1992, VIII. 02., 31. sz., 10. p.

¹⁴ Pavel Szudoplatov: Szpecoperaciji. Ljubjanka i Kreml. 1930-1950 roki. Moskva, Olm-Pres, 1998. 412-414. p.

¹⁵ Szudoplatov korábban személyesen robbantotta fel Rotterdamban Konovalec ukrán emigráns politikust, és többek között ő szervezte Trockij mexikói meggyilkolását is.

¹⁶ A bezúzott koponyájú Choma kocsis háromhetes kezelés után meghalt. Pár nap múlva Breznay atya és a két papnövendék elhagyta a kórházat. A súlyosan megsebesített Baccsinszky Dániel atya három hét múlva épült fel, és hagyta ott a kórházat.

¹⁷ Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása. – in: Kárpátontúli Ifjúság, 45. sz. 1990. november 10.

¹⁸ Botlik József: Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997. A könyv szerzője úgy tudja, hogy az igazgató-főorvos Berman, 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra. 281. p.

¹⁹ Dél-amerikai növénykivonat, műtétéknél ma is használatos az izomműködés időszakos leállítására.

²⁰ Botlik József a Hármás kereszt alatt című könyvében a Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca visszaemlékezésére, az ügyeletet tartó Fedinec és Miskolci doktor szakértelmére hivatkozva, közli, hogy „sérüléseiből jól gyógyuló püspököknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérég juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kékült meg a legghamarabb. Azt is megállapították, hogy a mérég ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi bénulást idézett elő, majd beállt a halál.”

²¹ Bendász István – Bendász Dániel, 1994, 113-114. p.

²² Az ungvári székesegyház falán emléktábla őrzi a mártírpüspök emlékét. Az ungvári papi szeminárium Romzsa Tódor püspök nevét viseli. Az egykori tragédia színhelyén 1993-ban felállított emlékmű hirdeti az elmúlt rendszer kegyetlenségét. 2001. március 24-én Lakteleken avatták fel Romzsa Tódor szobrát.

²³ Boldoggá avatását posztulátorként egy magyar szalézi szerzetes, P. Szőke János, promotor iustitia-ként, vallomásgyűjtőként és életrajzíróként Puskás László munkácsi egyházmegye pap intézte. Lásd: Puskás László: Romzsa Tódor öröksége. web.axelero.hu/kesz/jel/01_06/arcok1.htm

BUJDOSÓ ISTVÁN

AZ UNGVÁRI GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE

Mielőtt rátérnénk e híres tanoda múltjának és működésének bemutatására, mely az évszázadok folyamán átélt több vallási lázongást, szabadságharcot, forradalmat és világháborút, s e megpróbáltatások során is képes volt fennmaradni, szükségesnek látjuk, hogy megismertessük az olvasót a Drugeth nemzetség azon jeles tagjaival, kik áldozatos munkával és odaadással hozzájárultak a Homonnai Collégium, majd később Ungvári Gimnázium alapításához és működésének biztosításához. Röviden felvázoljuk, hogyan kerültek a Drugethek Magyarországra s ez által vidékünkre, azokat az intézkedéseiket, amelyekkel bevették nevüket a világ és Kárpátalja történetébe.

A Drugethek francia eredetű nápolyi család, történetük szorosan összefonódik az Anjou-dinasztiával, melynek hosszú ideig szolgálatában álltak. Első képviselőjük, Drugeth I. Fülöp 1301-ben került Magyarországra Károly Róbert kíséretében, mint annak nevelője. Ettől kezdve Károly Róbert jobb keze trónjának megszilárdításában. Fülöp 1316-ban már Szepes és Újvár ispánja.¹ 1312-ben Károly királytól megkapta az ungi várat a pozsonyi csatában tanúsított vitézségéért. Ő kezdi meg a mai vár építését 1320-27 körül.² 1322-1323 között a királyné tárnokmestere volt, majd 1323-27 között a nádori tisztséget töltötte be. Hűséges szolgálataiért Károly Róbertől Lubló és Palocsa várat kapta. 1327-ben halt meg, de mivel nem volt gyermeke, vagyonát unokaöccsére, Vilmosra hagyta.³ Drugeth Fülöp öccse, I. János 1292-ben született és 1312-ig Itáliában maradt. Csak azután jött Magyarországra, hogy testvére már karriert futott be. Testvére halála után 1328-tól ő lett a nádor, egészen 1335-ig. 1327-től 1334-ig Bács, Somogy, Tolna, Ung, Zemplén főispánja volt. 1322-ben Károly Róbert Drugeth János nádort Homonna és Ungvár örökös urává tette. Ez időtől fogva negyedfélszázadon keresztül szerepelnek a Drugethek, mint Ung megye főispánjai s egyúttal örökös urai. Drugeth I. János a Gerényi és a Homonnai Drugethek őse. 1335-ben hunyt el. A nádori székbe idősebb fia, Vilmos követte. Ő alapozta meg a család későbbi birtokállományát. Az ő nevéhez fűződik az 1335-ös visegrádi hármaskirálytalálkozó megszervezése.⁴ Mivel neki sem voltak utódai, vagyonát testvérei, I. Miklós országbíró és II. János zempléni ispán örökölte, a Homonnai Drugethek őse. Az ő leszármazottait már Homonnaiaknak is hívják.

Drugeth I. Miklós, I. Drugeth János fia, a Gerényi Drugeth család törzsatya. Az 1330-as Zách Felicián merényletnél ő mentette meg Károly király fiainak életét. 1345-51 között Ungi főispán. Nagy Lajos oktatója hadi dolgokban. 1350-ben részt vett a nápolyi hadjáratban, s ezért a király Salerno kapitányává tette. 1355-ben hirtelen halt meg.⁵ 1350-1353 között Drugeth II. Miklós, Drugeth II. János fia az Ungi főispán. Az 1373-1379 közötti időszakban Drugeth III. Miklós volt Ungvár főispánja. Fiában, Istvánban halt ki a Gerényi Drugeth család.

A másik nagy kiválóság III. Drugeth Ferenc, I. György és Tarczay Anna fia. 1552-76 között Ung megye főispánja. Minden igyekezetét a közbiztonság javítására irányozta. Révay Magdolnával, majd Perényi Erzsébettel kötött házasságából két gyermek született, Fruzsina és György. II. Drugeth György már fiatalon is hatalomvágyó volt, 1584-ben megtámadta és elfoglalta Terebes várát, majd csapataival megszállta Gerényt is, ahol szülei éltek és azt is kifosztatta. György, feleségével, Dóczy Fruzsinnával előbb Terebesen, majd Nevickén telepedett le. Házasságukból két gyerek született, Mária és az a György, aki a Homonnai Collégiumot alapította.

Most jöjjön annak a személynek a bemutatása, akit az Ungvári Gimnázium első alapítójának tekintenek. Gróf Drugeth III. György, a kor egyik legszínesebb egyénisége. 1603-1623 között Ung vármegye főispánja, 1610-ben II. Mátyás Zemplén vármegye főispánjává nevezi ki, az Aranygyapjas Rend lovagja.⁶ Fiatal korában Bocskai István lelkes híve, üldözi a katolikusokat. 1609-1610 között megtagadja protestáns hitét és Pázmány Péter hatására katolikussá válik. 1610-ben feleségül veszi Nádasdy Katát. 1614-ben Ferdinád főherceg az Aranygyapjas Rend címével tünteti ki, a katolikus vallás iránt tanúsított lelkes buzgalmaért. III. Drugeth György 1611-ben Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánnyal együtt Erdélyre tör, mind fejedelmi trónkövetelő Báthory Gábor ellen. Seregük vereséget szenvedett, ők maguk is csak Moldován keresztül tudtak hazatérni.⁷ Báthory Gábor meggyilkolása után, ő lett a császár és a budai pasa jelöltje az erdélyi trónra Bethlennek szemben. Hajdúkat kezdett el toborozni hadjáratára, de azokat Rhédey Ferenc nagyváradi főkapitány szétverte.⁸ Az 1615-19-es évek Bethlen elleni támadások fő intézője. A kudarcok után visszavonult birtokaira. A főúr már 1612-ben a királytól engedélyt kért egy gimnázium felállítására, amit meg is kapott és 1613-ban Homonnán létre is hozott. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megtámadta a királyi országrészt, szeptember 1-én a szabolcsi hajdúk rajtaütöttek Terebesen, hogy Györgyöt elfogják. A grófnak sikerült Lengyelországba menekülnie. Birtokai Bethlen kezébe kerültek.⁹ Külföldön hadat gyűjtött, 1619. november 23-án visszatért és megverte Rákóczi György csapatát. Mivel az ütközetben serege nagy részét elveszti, Abaffy tokaji kapitány támadását már nem tudja visszaverni és ismét Lengyelországba kénytelen menekülni. Halálának pontos dátuma nem tisztázott, egyesek 1623-ra teszik,¹⁰ míg a történészek többsége az

1620-as évet jelöli meg halálának.¹¹ Mészáros Károly 1626-ra datálja a gróf halálát.¹² Fia, Homonnai Drugeth X. János, 1626-45 között Ung vármegye főispánja. Az Ungvári gimnázium második alapítója. 1636-ban II. Ferdinánd országbíróvá emelte, de emellett megmaradt Ung és Zemplén megyék főispánja. Mindenben folytatta apja munkáját, ebben nagy segítségére volt felesége, Jakusits Anna, az egri püspök húga. A főúr a reformátusokat üldözte, leromboltatta a vár körüli iskolát, templomot és parókiát.¹³ 1640. július 31-én kelt alapítólevelében úgy rendelkezik, hogy a kollégiumot Homonnáról helyezték át Ungvárra.¹⁴ Homonnai Drugeth János igen fiatalon halt meg 1645-ben. Két gyermeket (Katalint és IV. Györgyöt) hagyott maga után. Gróf Drugeth György 1647-től 1661-ig töltötte be Ung vármegye főispáni tisztségét. Fiai, II. Bálint és XI. János. 1679-ben Gróf Drugeth Bálint, Ungvár örökös grófja, esztergomi kanonok, corbáviai választott püspök, Szent-jobbi apát. 1679-ben ismeretlen okok miatt testvérenek, Drugeth János grófnak kellett átadnia a főispáni tisztséget, de 1689-től ismét Ung vármegye főispánja, ezt a tisztséget 1692-es haláláig megtartotta. Ezen Bálintban halt ki a nagy hírű Drugeth család.¹⁵

Mint láthatjuk az idegenből ideszakadt Drugeth-nemzetség csaknem 400 évig, 12 vármegyében, közel egy millió holdnyi területet mondhatott magáénak. Először az Anjou-dinasztia szolgálatában álltak, majd Szapolyai János király oldalára pártoltak. Ez a francia eredetű nápolyi család közel 400 éves uralma nagyban hozzájárult ahhoz, hogy vidékünkön fellendüljön a kultúra, oktatás és megerősödjön a katolikus vallás. Az Északkeleti Felvidék jövevői voltak, iskolákat, kórházakat alapítanak. Részt vettek a katolicizmus és protestantizmus élethalálharcában.¹⁶ Nevükhöz fűződnek olyan építkezések, mint az Ungi vár, és az Ungvári gimnázium, amely több mint 300 éven keresztül állt fenn és biztosította Ungvár, valamint más vidékek lakosságának megfelelő szintű oktatását és nevelését. Az oktatás színvonalának emeléséhez továbbá nagyban hozzájárult a pálos szerzetesrend betelepítése Ungvárra, valamint az 1384-ben a vár déli árka mellett épített pálos kolostor és templom a Drugethek által, ami 1430-ig működött.

A katolikus egyház vitathatlan eredménye, hogy megvetette a nyugati műveltség, s ennek révén az iskolák alapját. A 16. századi szórványos és nemegyszer meghiúsult kísérletek után a katolikus közép- és felsőfokú oktatás tartós megszervezése a 17. század első felében ment végbe, főként a jezsuiták által.¹⁷ A Jézus társaságiak rendjét Loyolai Szent Ignác alapította. A katolikus hit e rettenthetetlen bajnokait 1560-ban Oláh Miklós esztergomi prímás, később Draskovits György kalocsai érsek telepíti be Magyarországra, ahol virágzó kollégiumaik voltak.¹⁸ A királyi Magyarországon az első jezsuita gimnázium 1616-ban nyílt meg Nagyszombatban, majd sorra alakultak a továbbiak is: 1626-ban Pozsonyban, 1627-ben Győrött, 1623-ban Szatmáron, 1636-ban Sopronban, 1649-ben Besztercebányán, 1655-ben Trencsénben és Kassán, 1662-ben Sárospatakon.¹⁹

Egyes írások szerint a XI-XIII. században Ungváron már létezett iskola, ami az egyház fennhatósága alatt állt. Viszont egyetlen archív dokumentum sem igazolja, hogy a mostani Kárpátalja területén a XI-XIII. században léteztek volna iskolák. Létezésükről dokumentum csak a XIV. századból maradt fenn.²⁰ Az egyik ilyen iskola a városi, melynek János volt a tanítómestere, vezetéknevét nem tudni. A másik tanintézet az I. Drugeth László által betelepített pálos szerzetesek kolostori iskolája, melyet 1384-ben építenek és 1430-ig áll fenn.²¹ Ezek voltak az előhímökei az Ungvári Gimnáziumnak. Eme oktatási intézet elődje a Gróf Drugeth III. György Zemplén és Ung vármegyék főispánja, az Aranygyapjas Rend lovagja, királyi főpohárnok, belső titkos tanácsos által alapított Homonnai kollégium a híres Zemplén megyében.

Az Ungvári Gimnázium létrejötté nagyban hozzájárult a XVII. században beindult ungvári magyar nyelvű oktatási rendszer fejlődéséhez.

Mint fentebb említettük, a gróf áttért a protestáns vallásra és üldözte a katolikusokat, mígnem 1610-ben Pázmány Péter buzdítására visszatért a katolikus hitre. 1611-ben Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánnyal együtt Erdélyre tört, mint fejedelmi trónkövetelő, Báthory Gábor ellen. Mivel seregeik kudarcot vallottak, a főúr visszavonult birtokaira, és 1612-ben engedélyt kért a királytól egy gimnázium felállítására Homonnán, Zemplén vármegye északi részén. II. Mátyás engedélyezte az intézet felállítását, az akkori jezsuita generális, Aquaviva Claudius pedig kész volt, hogy az alapítandó kollégiumot ellássa tanerővel. Drugeth György 1613. június 9-én levelet írt a megnyitandó tanintézet első rektorához Dobokay Sándorhoz, amiben sürgeti a jezsuita atyák jövetelét.²² 1613. november 22-én a gróf Rómából is megkapta az engedélyt, hogy a rendnek társházat és kollégium-gimnáziumot alapítson.

Az első ünnepélyes alapításra 1613. november 23-án került sor. A rendház első lakása az egykori szentferenci szerzeteseknek a zárdája volt, de az épület már omladozott, s javítást igényelt, amit Drugeth György 1614-ben meg is tette. Így a tanítás csak 1614-ben kezdődött, s folyt 1619-ig.²³ Egyes források szerint a gimnáziumban eleinte alacsony számú jezsuita tanító tevékenykedett, s kezdetben az intézet négy osztályból állt.²⁴ Más adatok szerint 1613-ban a főúr hatosztályos kollégiumot hozott létre. Az intézet neve 1613-tól 1646-ig a Collegium S. J. Homonnense nevet viselte. A tanítás nyelve 1614-től egész 1785-ig a latin volt.²⁵ A jezsuiták idejében sem tandíj, sem pedig beíratási díj nem volt. 1615. július 2-án gróf III. Drugeth György kiegészíti az 1613. november 23-án keltezett alapítólevelét, melyet II. Mátyás király is megerősített.

A gimnáziumba a magyar királyság különböző részeiből érkeztek diákok, Erdély délkeleti részéből, Székelyföldről, Horvátországból, Dalmáciából. Magyarok, erdélyiek, tótok, horvátok, lengyelek egyaránt hozták ide gyerekeiket, vallási különbség nélkül. A XII. század a vallási villongások százada, s vidéküket sem kerül-

ték el ezek a harcok. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem csapatai elfoglalják az ungi várat, betörnek Homonnára, és elűzik Drugeth Györgyöt és a jezsuitákat Lengyelországba. November 23-án visszatérve sikerült megvernie Rákóczi György csapatait Homonnán, de Abaffy tokaji kapitány ismét az ország elhagyására készíti, birtokait pedig Bethlen Gábor szerzi meg. Az erdélyi fejedelem támadása miatt a homonnai rendházat feloszlatták, a kollégiumot pedig feldúlták. Mivel Drugeth Györggyel a jezsuiták is Lengyelországba menekültek az oktatás a kollégiumban szünetelni kényszerült.²⁶ Tíz év számkivetés után 1629-ben, Bethlen Gábor halála után térhetek vissza a rendtagok Homonnára, de már Drugeth György nélkül, aki 1620-ban elhalálozott. 1630-ban X. János, a Homonnai kollégium alapítójának fia visszakapta az elkobzott birtokokat és folytatta tovább apja hittérítő tevékenységét, üldözte a protestánsokat. 1629-44 között újra megnyílik a kollégium a diákok számára. A Homonnai kollégium Ungvárra való áttelepítésének időpontjában s okában nincs egyetértés egyes személyek között, kik valamilyen módon érintették e témakört vidékünk történetének leírásában, sem azok között, akik behatóbban foglalkoztak a gimnázium történetével. E tekintetben elég nehéz a Homonnai tanintézet Kárpátalja jelenlegi közigazgatási központjába való áthelyezésének pontos dátumát és okát meghatározni. Mészáros Károly „*Ungvár története a legrégebb időktől máig*” című művében azt írja, hogy Munkácson hatalmas erőre kapott a protestantizmus, s Ung város katolikus híveit immár jobban kezdi fenyegetni, mint Homonnát, így Drugeth János ungi főispán a jezsuita atyák társházát és tanodáját 1636-ban Ungvárra helyezte át.²⁷ Továbbá az 1636-os alapítás olvasható a *Magyarország története* című könyvben Pach Zsigmond Pál főszerkesztésében.²⁸ Zubánics László azt mondja, hogy a Homonnai tanodát 1640-ben a jezsuitákkal együtt Drugeth János telepítette át vidékünk jelenlegi központjába.²⁹ Szintén 1640-et említ Botlik József történész „*Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján*” című munkájában.³⁰ Érdekes, hogy egy másik könyvében ezt írja: „*Buzgó katolikus, 1613-ban a jezsuita atyáknak kolostort és kollégium-gimnáziumot alapít, amelyet 1646-ban fiának Drugeth Jánosnak özvegye Jakusits Anna grófnő Ungvárra telepít, arra a helyre, ahol a püspöki palota épült később.*”³¹ Az 1644-es év is felmerül egyes irodalmakban, mely az oktatás és iskolák fejlődésével foglalkozik Kárpátalján. Itt az olvasható, hogy a kollégiumot Homonnáról nem Drugeth György fia, X. János helyezte át megyénk központjába, hanem felesége, Jakusits Anna. A kollégium neve pedig *S. J. Ungvariense* lett.³² Blanár Ödön könyvében szintén 1646-os dátumra hivatkozik a jezsuita tanoda áthelyezését illetően.³³ Egyes adatokat ki is zárhatunk, ha figyelmesen megvizsgáljuk a X. Drugeth János által 1640. július 31-én keltezett ungvári kollégium alapítólevelét. Az oklevélben az olvasható, hogy Homonnáról Ungvárra akarta vinni az intézetet. „*Tisztviselőinknek és egy szóval mindenkinek, a kiket jövendőben is ez írásunkbeli rendelés illetve, e pecsétes, és kezünk írásával*

megherősítettet levelünk által örök emlékezetre adjuk tuttokra, hogy *Mi maghunk is indulattyan és meghmásolhatatlan is akaratumunk fundulván Istenes igyekezetünket, a Pater Jezsuitáknak ő kegyelmeiknek, a mi Unghvári saját városunkba egy értékünkhöz és Grófi méltósághoz becsületünkhöz illendő tisztsésséghes Collégiumot, melyben, kápolnán, Bibliothekán, konyhán, Sáfárházon, Pinczén, Refectoriumon, Vestiariumon, téli közmuseumon, Infirmaryan, Patikán és egyéb efféle közönséges házakon kívül, huszonnégy szerzetes ember; külön-külön féle kamarákban tághassan el lakhassék, együtt az hét Iskolákkal és azokon felyül egy öregh Auditoriummal. Grófi szónkra, böcsületünkre magunk mindennemő materiájából, melly kőből, mészből, téglából, fvényyből, fából, deszkából, sindelből áll fundamantumtul fogunk ígérthünk föl épiteny.*³⁴ Ez az adat élesen szemben áll azzal az állítással, hogy 1636-ban lett volna a gimnázium alapítva megyénk székhelyén, mivel az okiratban még csak említést tesz egy építendő épületről a gróf. E nemes szándékának az okát a katolikus hit és istentisztelet gyarapítása és terjesztésében jelöli meg. Drugeth János alapítóleveléből azt is megtudhatjuk, hogy már édesapja tervei között is szerepelt a kollégium áttelepítése, melyben csak halála akadályozta meg. *„Atyánknak véletlen halála olly illetlenül nem történik vala ki a Patereket Collégiumostól és Iskolástól Unghvárra akarta által vinnyi.”* Azt is hozzáteszi a főúr, hogy ő végrehajtotta volna apja akaratát, ha nincs hazájukban az a sok zűrzavar, a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem vezetete felkelés, amely az ország elhagyására kényszerítette családjával és a jezsuitákkal együtt. A másik dolog, ami szintén az 1636-os áthelyezés ellen vall az, hogy X. János említést tesz arról levelében, hogy fia, Homonnai Gyurika a Homonnai iskolában tanul. Mivel az ország bírása és Magyarország felső részének generálisa 1640-ben keltezte oklevelét és mint ebből kiderül, fia még homonnai iskolában tanul, egyenesen ellentmond annak a feltételezésnek, hogy 1636-ban már a gimnázium Ungvár városában működött volna. Az okiratban az is fellelhető, hogy az alapok lerakása csak 1640-ben kezdődött el, és Drugeth János évente 400 magyar forinttal járult hozzá a munkások kifizetéséhez. Ezen felül annyi deszkát, lécet, szarufát, gerendát, téglát, meszet kész adni, amennyit az épületnek szüksége meg fog kívánni. A gróf talán sejtette korai halálát, ezért levelében előre gondoskodik arról, ha ő hamarabb halna meg és az átvitelt a kollégiumnak az idejében való felépítése miatt nem teljesíthetné, úgy azt neje, Jakusith Anna, vagy gyermekei okvetlenül teljesítsék, mert az Ungvárra való áthelyezés már édesapjának, III. Drugeth Györgynek is az óhaja volt. *„Hozzá vettyük azt is hogyha medio tempore mig az épület el nem kezdődik, vagy az el nem végződik, Isten kiszólitana bennünket e világból, azon épületnek véghe vitelére mind kedves házas társunkat Gróff Jakusith Anna Asszonyt, mind pedig gyermekeinket, maradékainkat, sucesorinkat együtt ezen pecsétes és kezünk írásával megherősítettet levelünk által, per modum testamentarias dispozicionis, ugyan mostan kötelezzük annak elvégzésére és per omnia köteleseknek lenni, Országgi Biróságunk sententiája által*

pronunciállyuk.” Ebből a rövid részletből is kiténik az a tény, hogy az 1636-os és 1640-es dátum nem állja meg a helyét annak tekintetében, hogy ez időtájt lett volna az intézet Homonnáról városunkba áttelepítve, mivel csak 1640-ben kezdődött a kollégium alapjainak lerakása, így sem a jezsuiták nem lehettek elszállásolva, sem pedig épület nem volt számukra a tanításhoz. Mi is volt az oka és kényszerűsége az intézet áthelyezésének? Az intézet második nagy alapítója okmányában leírja, miért látja szükségesnek a tanoda új városba való helyezését.

1610-ben Gróf Drugeth György áttért a katolikus hitre, ami indítéka lehetett annak, hogy Bethlen Gábor 1619-ben elfoglalja az ungi várat és a főurat megfossza zempléni birtokaitól, amit majd csak fia 1630-ban kap vissza az erdélyi fejedelem halála után.³⁵ A protestáns vallás Zemplén megyében is nagy arányokban terjedt, ez a jól szervezett iskolákból merítette erejét. A Homonnai katolikus gimnázium viszont sok személyt visszatértített. A protestáns nagyurak ezzel ellenségei lettek Drugeth Györgynek, aztán fiának és a jezsuitáknak is. A tanintézet tehát nem működhetett eredményesen tovább. Már az említett 1919-es Bethlen betörés arra kellett, hogy sarkallja a Drugetheket, hogy tanodájukat áthelyezzék. Az igazi indíték tehát nem az, hogy Ungvár szebb város és jobban vonzza az ifjúságot, hanem a sok háború és betörés miatt volt szükség az intézetet egy biztonságosabb helyre átszállítani.

Drugeth János az Ungvári Gimnázium számára azt a helyet szánta, ahol ma a görög katolikus székesegyház áll. Az új épületbe való átköltözést az 1644-ben kitört I. Rákóczi György-féle mozgalom hiúsította meg. A harmincas években a katolicizmus nagy léptekkel folytatta térhódításait, s Pázmány térítő munkásságának gyümölcsei már kezdtek beérni a negyvenes években. Rákóczi ellen protestáns családok katolikus sarjai fogtak fegyvert, köztük Wesselényi Ferenc, a későbbi nádor és Zrínyi Miklós, az ifjú költő, valamint Drugeth János. Rákóczi György hadjáratai az elődeihez képest sokkal inkább vallásháború. Manifesztumában a nádori tekintély sérelmeit, a királyválasztó jog megszüntetésére irányuló törekvéseket is emlegette ugyan, de a legfőbb bajnak a jezsuitákat tartotta, s elsősorban a protestáns érdekeket, a lelkészek elűzését, a templomok elfoglalását mondta fegyverfogása indokainak.³⁶ 1644-ben I. Rákóczi György a protestantizmus bajnoka Erdélyből Magyarországra törve hadjáratát Munkácsról Ungváron keresztül Kassa felé irányította. Mivel Drugeth János ellenállt az Ungváron át Kassára tartó fejedelemnek, a várost erős ostromtűz alá vette, megszállta Ungvárt és a bombái súlyosan megrongálták az épülő kollégium épületét. A jezsuiták tárházát lerombolta, a rendtagokat pedig a gimnázium alapítójával elkergette. Drugeth János Lengyelországba menekült, ahol fiatalon meg is halt.³⁷ A mozgalom lecsillapultával még az 1645. december 16-án megkötött linzi béke évében visszatértek Ungvárra a szerzetesek, de még Homonnára kényszerültek vonulni, mivel a megron-

gált új ungvári épület helyreállítása és befejezése, melynek gondja már az 1645-ben elhunyt alapító gróf feleségére maradt, időt igényelt.³⁸ Az épület a bajok elmúltával hamar elkészült, így a jezsuiták 1646-ban Ungvárra költözhetek és megkezdhetik oktató-nevelő munkájukat. A hosszabbnak ígérkező béke reményében a gimnázium megnyitotta kapuit. Ungból és a szomszédos vármegyékből sereglett ide a diákság, akik közt az első osztályban 24-30 éves ifjakat is találhatunk.

A tanítást egy újabb harc, mozgalom szakította meg, mely a vallásszabadságért és a Habsburg abszolutizmus ellen harcolt. Ez nem volt más, mint az 1678-ban kitört Thököly Imre által vezetett felkelés. Ahol a kuruc király megjelent, a szerzeteseket elűzte, a katolikus templomokat visszaadta a protestánsoknak, s amint a katolikus hullám az eperjesi és pataki református iskolákat megszüntette, úgy zárta be Thököly a kassai, és egyéb jezsuita kollégiumokat, ismét megnyitva a protestáns iskolákat. 1679-ben Thököly Huszt és Munkács bevétele után lengyel és tatár csapatokkal Ungvárt is megszállta. Katonái a város katolikus lakosait kirabolták és leöldösték. Egyik vezére, Galambos Ferenc, az ungvári kollégium egykori növendéke a várost felgyújtotta, a kollégiumot megrongálta, a jezsuitákat pedig elűzte. 1684-ben elkozbotta a királyhoz hű urak birtokait, köztük a Homonnaiakét és Zichyekét. 1684. április 14-én a kuruc vezér véget vetett a közel 400 éves Drugeth uralomnak. Elfogta az utolsó Drugethet, Zsigmondot, akit Kassán lefejeztetett. A magvaszakadt családi birtokok visszaszálltak az államkincstárra. 1684 tavaszán Shultz generális és Barkóczy Ferenc megkezdtek a kurucok visszaszorítását, ami mindkét oldalról véres kegyetlenkedésbe torkollott. 1685 elején a császáriak Zempléne és Ungba nyomultak, közeledtük hírére a hajdúvárosok is megmozdultak, s a töröktől kértek segítséget a hajdúk ellen. 1685-ben Shultz császári hadvezér ostrom alá vette Ungvárt, bevenni azonban nem tudta, mert május elején Thököly a város segítségére sietett, a németeket elűzte, de Ungvárt nem tudta sokáig tartani. Caprara egy mozgó hadsoportot indított Ungvárnak, hogy azt bevegye. Galambos Ferenc, ki a várat védte, megadta magát, így kegyelmet kapott a császártól.³⁹

Természetes, hogy ilyen körülmények között a gimnázium működése szünetelt, s a rendtagok a városból távozni voltak kényszerűek. A tanintézet csak 1694-ben nyithatta meg újra kapuit, köszönhetően annak, hogy a harcok folyamán többször megrongálódott. 1700 körül a gimnázium ismét visszanyerte tündöklését, s több mint 200 tanulóval lett népesebb. Itt tanult Thúróczi László is, aki az Ung megyei főjegyzőnek, Thúróczi Jánosnak volt a fia. Ez időben a tanoda hat osztályra volt beosztva. A következő neves tanárok munkálkodtak itt a XVII. században: Selendi János igazgató, Balázsházy Imre hitszónok, Ábrahámffy György a szónoklattan és költészet tanára és Onódi Zsigmond a nyelvtan előadója.

Az oktatás nem sokáig maradt zavartalan, mivel a XVII. század kezdetén Magyarország önálló nemzeti és politikai függetlenségének egén viharfelhők kezd-

tek gyülekezni, melyek a II. Rákóczi Ferenc által vezetett felkelést, majd szabadságharcot hivatottak felvezetni. Ennek a mozgalomnak első lépései éppen megyénkben történtek, minek akkori főispánja gróf Bercsényi Miklós, a Rákóczi-korszak egyik legkimagaslóbb vezérlő alakja volt.

1703. szeptember 17-én az Ungi Krajna, Beca Iván vezetésével elfoglalta Ungvár városát. Ostrom alá vette a várat, melyet egy század német muskétás védelmezett Schwetlik Ferenc kapitány parancsnokságával. 1704. március 16-án fél évi ostrom után a vár megadta magát, a német őrség szabadon elvonulhatott, a vár többi védője pedig kegyelmet kapott, de hűséget kellett esküdniük Rákóczinak. Habár a vár Ferenc herceg kezében volt, a gimnáziumot és a jezsuitákat működésében nem zavarta meg. A tanítás csak az 1707/8. tanévben szakadt meg, ami a Széchényi országgyűlés egyik határozatának köszönhető. A jezsuitáknak a rendelet értelmében egy meghatározott időn belül el kellett szakadniuk az ausztriai rendtartományoktól, és esküt kellett tenniük a konföderációra, különben – miként a német rendtagoknak, a magyaroknak is el kellett volna hagyni a Rákóczi hatalma alatt lévő területeket. Miután a jezsuiták nem voltak hajlandók végrehajtani a fejedelem akaratát, ő azokat kiutasította területéről és elvette birtokaikat.⁴⁰ Az ungvári jezsuiták bizonyára Bercsényi közbenjárásának köszönhették azt, hogy 1707-ben még folytathatták az oktatást a gimnáziumban 1708 elejéig. De mivel Rákóczi ügyének reménye ez időben oszladozni kezdett és emberei a nemzeti ügyre nézve a rendet veszedelmesnek látták, az országgyűlés rendelkezését rajtuk is végrehajtotta. A páterek Németországba és Lengyelországba távoztak, az ifjúság pedig 1708 februárjában szétoszlott. Ez időtől fogva a rendszeres tanítás 1718-ig szünetelni kényszerült.⁴¹

A szatmári megegyezés utáni nyugalmas években gondoltak arra a szerzetesek, hogy a gimnáziumot új életre keltsék. Egy-két tag ugyan már 1711-től visszajött, úgyhogy a következő évben már ketten-hárman voltak a kollégiumban, minthogy azonban a megrongált épület és az iskolák helyreállítása, s ügyeiknek újból való rendezése sok időbe került, bár szűk körű, de rendszeres tanítás csak 1718-ban indult meg. Ettől az évtől kezdve egészen 1773. július 21-ig, amikor is XIV. Kelemen pápai bullájában feloszlatta és eltörölte a jezsuita rendet. Magyarországon lefoglalták vagyonukat, melyhez többek között 41 gimnázium, 7 konviktus, 3 akadémia és 2 egyetem tartozott.⁴² 1773. október 28-án egy bizottság érkezett a kollégiumba, ennek ebédlőjében felolvasták a pápai bullát és a király rendeletét, s a rektortól a kollégiumot a templommal és a kollégium összes javaival együtt átvették. A jezsuitáknak, mint szerzetes testületnek a működése az Ungvári Gimnáziumban megszűnt. A tanoda felügyeletét gróf Eszterházy Károly egri püspök vette át.⁴³ A bizottság felsőbb meghagyás folytán a gimnázium vezetését havi fizetség fejében felajánlotta a rendtagoknak. A tisztségek betöltésére a következők vállalkoztak: Balogh János, Puchner Jakab, Simon János, Molnár István. A többi jezsuita pedig november-

ben elhagyta a várost. A gróf Drugeth Homonnai János által épített jezsuita kollégium 1773-ban kincstári birtokká lett, s így egy ideig üresen állt és csak annak a néhány tanárnak nyújtott szállást, akik az ifjúság tanításával foglalkoztak.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ТАМ ЛА ВИСЦІВКА: *Три сходи́нки до самоствердження*. Ужгород. Ліра, 2006.
- АВА JÓZSEF, BERKES ZOLTÁN, CHOMA DEZSŐ, CSOMÁR ZOLTÁN, HODINKA ANTAL: *Homonnai Drugeth János írásai Ung megyéről*. Mandátum Kiadó, Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest, 1998.
- BERTÉNYI IVÁN: *Magyarország az Anjouk korában*. Gondolat, Budapest, 1987.
- BLANÁR ÖDÖN: *Az Ungvári Királyi Kathólikus Főgimnázium háromszázados története 1613-1913*. Ungvár, 1913.
- BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-45*. Imi Print Kft, Nyíregyháza, 2005.
- BOTLIK JÓZSEF, DUPKA GYÖRGY: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Intermix kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- *Magyarország története 1686-1790*. SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ, HECKENAST GUSZTÁV. I. kötet. Akadémia Kiadó, Budapest, 1989.
- FINCICKY MIHÁLY: *Polgármesteri jelentések Ung város közállapotáról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*. Ungvár, 2001.
- *Magyarország története tíz kötetben. 1526-1686*. FŐSZERKESZTŐ: PACH ZSIGMOND PÁL, R. VÁRKONYI ÁGNES. 2. kötet, 2. kiadás. Akadémia kiadó, Budapest, 1987.
- GÁLÓCSY ZOLTÁN: *Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégebb koroktól 1867-ig*. Hatodik Síp alapítvány, Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 2002.
- *Magyar történet*. SZERKESZTETTE: HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA. IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1939.
- MÉSZÁROS KÁROLY: *Ungvár története a legrégebb időktől máig*. Pesten. Ráth Mór Könyvkereskedésben és Bizottmányban, 1861.
- *Pallas Nagy Lexikon. (Az összes ismeretek enciklopédiája)* V. kötet. 16 kötetben. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1893.
- VERÉDY KÁROLY: *Pedagógiai Encyclopaedia. A neveléstudomány szótára*. Athenaeum R. Társulat Kiadása. Budapest, 1886.
- ZUBÁNIC LÁSZLÓ: *Régmúlt virágok illata. (Tanulmánygyűjtemény)*. Intermix kiadó, Ungvár-Budapest, 2002.

JEGYZETEK:

¹ Zubánics László: Régmúlt virágok illata. Intermix kiadó, Ungvár-Budapest, 2002. 70.o. (a továbbiakban: Zubánics 2002)

² Botlik József, Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993. 231.o. (a továbbiakban: Botlik-Dupka 1993)

³ A Pallas Nagy Lexikon. V. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1893. 532. old.

⁴ Zubánics 2002, 71.o.

⁵ Blanár Ödön: Az Ungvári Királyi Kathólikus Főgimnázium háromszázados története 1613-1913. Ungvár, 1913. 101.o. (a továbbiakban: Blanár 1913)

⁶ Gálócsy Zoltán: Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégebb koroktól 1867-ig. (Szerkesztette: Csatáry György) Hatodik Síp alapítvány, Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 2002. 35. o. (a továbbiakban: Gálócsy 2002)

⁷ Blanár 1913, 106.o.

⁸ Zubánics 2002, 78. o.

⁹ Mészáros Károly: Ungvár története a legrégebb időktől máig. Pesten. Ráth Mór Könyvkereskedésben és Bizottmányban, 1861. 86. o. (a továbbiakban: Mészáros 1861)

¹⁰ Gálócsy 2002, 35. o.

¹¹ Zubánics 2002, 80. o.

¹² Mészáros 1861, 85. o.

¹³ Zubánics 2002, 80. o.

¹⁴ Blanár 1913, 109.o.

¹⁵ Gálócsy 2002, 35-36. o.

¹⁶ Botlik-Dupka 1993, 231.o.

¹⁷ Magyarország története tíz kötetben 1526-1686. Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál. 2. kötet, 2.kiadás. Akadémia Kiadó, Budapest, 1987. 1492. o. (a továbbiakban: Pach 1987)

¹⁸ Verédy Károly: Pedagógiai Encyclopaedia. A neveléstudomány szótára. Athenaeum R. Társulat Kiadása. Budapest, 1886. 486. o. (a továbbiakban: Verédy 1886)

¹⁹ Pach 1987, 1493. o.

²⁰ Висіцька Таміла: Три сходинки до самоствердження. Ужгород. Ліра, 2006. с.10. (a továbbiakban: Висіцька, 2006)

²¹ Botlik-Dupka 1993, 231.o.

²² Zubánics 2002, 78. o.

²³ Mészáros 1861, 86. o.

²⁴ Blanár 1913, 45-46.o.

²⁵ Висіцька, 2006, с. 17.

²⁶ Botlik-Dupka 1993, 231.o.

²⁷ Mészáros 1861, 86. o.

²⁸ Pach 1987, 1493. old.

²⁹ Zubánics 2002, 80. o.

³⁰ Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-45. Imi Print Kft, Nyíregyháza, 2005. 193. o. (a továbbiakban: Botlik 2005)

³¹ Botlik-Dupka 1993, 231.o.

³² Висіцька, 2006, 17. o.

³³ Blanár 1913, 18.o.

³⁴ Aba József, Berkes Zoltán: Homonnai Drugeth János írásai Ung megyéről. Mandátum

kiadó, Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest, 1998. 90.o.

³⁵ Zubánics 2002, 80. o.

³⁶ Hóman Bálint, Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1939. 156.o. (a továbbiakban: Hóman-Szekfű 1939)

³⁷ Mészáros 1861, 87. o.

³⁸ Botlik-Dupka 1993, 232.o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Ember Győző, Heckenast Gusztáv: Magyarország története 1686-1790. I. kötet. Akadémia kiadó, Budapest. 1989. 208.o.

⁴¹ Blanár 1913, 61-63.o.

⁴² Hóman-Szekfű 1939, 657.o.

⁴³ Mészáros 1861, 91-92.o.



PENCKÓFER JÁNOS

A STÚDIÓK KORA (ELŐTT ÉS UTÁN)*

IRODALMI-KULTURÁLIS IRÁNYULTÁSOK, FOLYAMATOK, SZERVEZŐDÉSEK, FÓRUMOK
KÁRPÁTALJA EDDIGI KILENCVEN ÉVÉBEN
(VÁZLAT)

1. CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A kényszerrel teremtett magyar irodalmi-kulturális széttagoltság eddigi kilencven éve kiváltképp a kárpátaljai rész életbevágóan szükséges önmegszervezése elé sodort egyedi feladatokat. Ezek megoldása sajátos teherterele volt úgy a közösségi kulturális, mint az egyéni alkotó munkának, ám a végeredmény: jellegzetes irodalmi-kulturális kibontakozás, mely fel- és elismerhetővé tette 2010-re – sőt, már az ezredforduló körül – az e térséghez kötődő irodalmat. Mára figyelmet érdemlő életművekben és különálló teljesítményekben méretteti meg magát a magyar irodalom itt – és Magyarországon – született azon része, amely kárpátaljaiként éppúgy definiálhatja önmagát, mint ahogyan mellőzheti ilyen megkülönböztettségét.

A művek és a szerzők mögött meghúzódó társaság, közösség, egyesület, csoport meghatározója volt a kezdeteknek. Az ezekből származó irodalmi-kulturális irányultság, folyamat szerint is leírható formálódást Kárpátalján a fórum megléte nagyban segítette, de többnyire a hiánya hátráltatta. Mindenesetre a szükség által szorgalmazott önmegszervezésben jelentkező önállóság-igény már a kettős kezdetnél fellelhető: a csehszlovák éra korában éppúgy, mint a Szovjetunió idején.

Legkorábban az 1922-es *Ruszenszkói Almanach*ban és a *Kárpátaljai Magyar Almanach* 1924-es kötetében található meg ez az igény. Kovács Vilmos és S. Benedek András negyven esztendővel ezelőtt feljegyezte, hogy e fórumok „valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat” szerettek volna létrehozni, „kirekesztve belőle még a szlovákiai magyarságot is”¹. Kárpátalja elszakítása után (1920) a hatóságilag betiltott Gyöngyössi Társaság 1944-ig napvilágot látó évkönyveivel szembemenő különállósági törekvés – a két almanach köré csoportosulók részéről – nem lett támogatott. Ami igen

széles körben került elfogadásra, az Tamás Mihály *Tátrabeli* programja volt 1937-ből, melyben társaságuk nevében azt állította Tamás, hogy ők „nem szlovenszkói irodalmat” szeretnének létrehozni, mert az „provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabb-rendűséget jelent”. Aztán hozzátette: „a mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszón, melynek eredményei, ha nyakukon hordják is a szlovenszkói magyarság kisebbségi sorsának és az együtt élő népek egymásra-hatásának lelki és szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak.”²²

Ez utóbbi valóban olyan bölcs és merész belátásnak bizonyult, hogy szellemiségét szűk három évtizeddel később is szerette volna vállalni Kárpátalján az irodalmat szervező közösség, csakhogy akkor ennél sokkal súlyosabb és mélyebb megosztottságban kellett eszmélnednie a második kezdetnek. Ugyanakkor bármennyire volt is bölcs a *Tátra*-program, bármennyire nevezhető szellemi pezsgésnek a Ruzsinszkói Magyar Kultúr Egyesület ugyancsak 1930-as évekbeli megalakulása, hiába számolható össze ekkor több mint harminc magyar újság, folyóirat, hiába a figyelemre méltó Sarló-mozgalom, és hiába munkálkodtak jelentékeny alkotók – a kárpátaljaiak nevezhető irodalom nem ekkor és nem a nevezett lapokkal, egyesületekkel és szerzőkkel alapozta meg a létét. Ez az első kisebbségi irodalmi-kulturális kezdet hiába tett kísérletet különállóságában is leírható (közösségi) önazonosságának a megfogalmazhatóságára: Kárpátalja a Felvidék részeként létezett ekkor – saját identitás nélkül.

Amikor több évtized után Kárpátalja egészen új önmagára ocsúdása kezdődött el a Szovjetunió széthullása után – akkor első dolgai közt ott található némely szerző (Tamás Mihály, Sáfáry László) értékes műveinek újrakiadása is –, mégis hamarosan kiderült: e fontos kulturális tett csak értékfelmutatás volt, mert az is maradt. Az 1989/90-es változások utáni időben sem szervesültek hagyományá ezek a(z) (élet)művek, hiába lettek annyi év után végre hozzáférhetőkké. Kárpátalja nem is egy, hanem kétpólusú irodalmi-kulturális gondolkodása tehát hiába kezdte hirdetni a Szovjetunió fennállása idején, hogy létezik hagyománya, a birodalom széthullása után ennek hiányával kellett szembesülnie.

Az a pólus, amelyik folytatható s folytatandó örökségként nevezte meg Tamás Mihályt, Sáfáry Lászlót, Bellyei (Zapf) Lászlót, Simon Menyhértet, Demjén Ferencet, Kiss Lászlót, Ják Sándort, Ilku Pált, Prerau Margitot, Herpay Ferencet, Győry Dezsőt, Fülöp Árpádot, György Ferencet, Mécs Lászlót, Nátolyáné Jaczkó Olgát, Rácz Pált, Vaskó Istvánt, Sütő Kálmánt – a rendszer-változás utáni tevékenységével igazolta, hogy nem őket, hanem az egyetemes magyar örökség kimagasló tehetségeit tekinti mérvadónak. A másik pólus pedig, amelyik nevesítetten e szerzők ellenében „Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gá-

bor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét”³ nevezte meg követendő értékek, a szovjetrendszer megszűnte után maga is belátta, és írói szemléletváltásával bizonyította, hogy ez sokkal inkább alkotói karrierépítő megnyilatkozás volt akkoriban, semmint megalapozott értékelismerés.

A hagyományteremtő igyekezet és közösségi identitásformáló elképzelés, majd az irányában mutatott semlegesség bizonyítja, hogy a kárpátaljaiak (is) nevezhető irodalom nem az első kezdet idején, tehát nem Csehszlovákiában, hanem a második kezdet után, éspedig a Szovjetunióban formálódott ki. Ekkor vált csak olyan sajtósággal is telítette, hogy azt későbbi önazonossága számára hagyományként is felismerhetővé teheti.

2. A SZOVJETUNIÓBAN (I.)

A második kezdetet hosszú csend előzte meg, illetve egy-két csoportosulás, ahol az irodalmi élet nyomaiban élt. Csak így válik említésre méltóvá az Ungvári Drugeth Gimnázium *Hajrá!* című diáklapja, amely 1941 és 1944 között működött, és egy időben Balla László volt a diákszerkesztője, de Lator László, Simon Menyhért, Veres Péter is kapcsolatba került e kezdeményezéssel. És volt egy beregszászi irodalmi kör az 1940-es évek második felében, a *Vörös Zászló* című lapnál, ahol mások mellett Gyóry Dezső neve is szerepelt, valamint a Sütő Kálmáné. És már ekkor megkezdí tevékenységét az a Drávai Gizella tanárnő, akinek majd a stúdiók idején jut komoly szerep az egyes fiatal alkotók létszemléletének alakításában.

Nem mondható jelentős egyesületnek az, amelyet Balla László hozott létre még 1951-ben a magyarbarát Jurij Gojda kezdeményezésére. Mégis említésre méltó, különösen, hogy a beregszászi körrel hamarosan egyesült, és közös író-olvasó találkozói révén előfutárai lettek a későbbieknek, amelyek a nyolcvanas években népszerűek voltak. Az 1954-es *Új Hang* című antológia, s főként az 1957-től megjelenő *Kárpáti Kalendárium* volt hivatott ekkor a kultúra közvetítésére, ám az ezekben publikált alkotások nem képviseltek szépirodalmi értéket. De a Kovács Vilmos–Csanádi György által létrehívott beregszászi irodalmi stúdió a *Vörös Zászló* című lapnál sem jelentett figyelemre méltó áttörést a hatvanas években.

Komolyan tekinthető irodalmi szerveződés csak a hatvanas évek közepénvégen keletkezett, hiába előzte meg azt Bakó (Balla) László csaknem tucatnyi megjelent könyve a Kárpáti Kiadónál, valamint Kovács Vilmos három verseskönyve ugyanott. Mindazonáltal e két szerző, más-más előjellel, de igen fontos mozgatója lett e csoportosulásnak, melyet az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói hoztak létre. Kovács Vilmos úgy, hogy az 1966 őszen létrehozott *Együtt* című diáklap szerkesztőit-kiadóit barátságába fogadta. Így az S. Benedek András, Balla Gyula, Punykó Mária, Györke László s mások által kezdeményezett – írógé-

pen sokszorosított és kézzel fűzött – diáklap okán Kovács Vilmos lassan komoly alternatívája lett a Balla László körül szerveződő irányultságnak a *Kárpáti Igaz Szónál*, amely Balla Lászlóval az élen hamarosan szót emelt e szervezkedés ellen, így váltva ki belőle egy markánsabb véleménynyilvánítást és tettet.

Kovács Vilmos *Lázás a Föld* (1962) című verseskötete tartalmaz legkorábban szélesedőnek mondható látásmódot, amely kicsit elkülönbözött a szocialista ideológia által kötelezően előírt létérzékeléstől. Valószínűsíthető, hogy itt a kezdete annak a másféle magatartásformának, amely a *Holnap is élünk* (1965) című Kovács Vilmos-regénnyel együtt felhívta magára Kárpátalja kulturális közvéleményének a figyelmét. De már ennek előtte is szembekerült egymással Balla és Kovács: egymástól lassan elkülönböző magatartásmód és közösségi kultúraszemlélet. 1964-ben Balla László nem javasolta a Kovács-regényt kiadásra, és hiába vonta vissza később ezt az elutasítását, a mű megjelenése után azt mégis kivonták a forgalomból, és ez szovjetellenes, ellenálló színbe vonta Kovács Vilmost.

Nos, ehhez a formálódó „ellenállói” szerephez önkéntelenül társult az *Együtt* folyóirat, valamint egy évvel később Fodó Sándor egyetemi tanár azon tanszéki „magyar népi együttese”, szavalókórusa, amely falujáró találkozó formájában vitte Kárpátalja-szerte a magyar szót. A közben megszüntetett *Együtt* sem jelentett akadályt e tenniakarásban, ugyanis azonnal – Kovács Vilmostal az élen – létrejött a Forrás Stúdió 1967 őszén. Az említett diákszerkesztők java része lett a Forrás magja, és a stúdió tagjai (valamint szimpatizánsai) közé került Zselicki József (ő lett az elnök), Vári Fábián László, Peleskei Jenő, Füzesi Magda, Fodor Géza, Dupka György, Kecskés Béla, Balla Teréz s mások. Az *Együtt* helyett most a *Kárpátontúli Ifjúság* című lapban kezdtek publikálni.

Egészen addig növekedett, terjeszkedett ez a magyar kultúra- és önazonosság-teremtő kis mozgalom – Kovács Vilmos, a Forrás Stúdió és Fodó Sándor hármas szövetsége –, amíg 1970-ben meg nem jelent a *Tiszatájban* Kovács Vilmos–Benedek András tanulmánya, a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*. E komoly tettek számító írás közzététele után az éber szovjet kultúrfigyelés magyar nacionalista szervezkedésre hivatkozva feloszlatta Fodó Sándor és a magyar tanszék népi együttesét, majd 1971-ben (augusztus 20-án!) a *Kárpáti Igaz Szó* – Balla László főszerkesztő segédletével – egy vezércikkben (*Elidegenedés?*) olyan támadást intézett a Forrás ellen, hogy arra hivatkozva a hatalom állami eszközökkel felszámolta az egészet.

Ez a tett váltott ki egy markánsabb véleménynyilvánítást, a Forrás-tagok s Kovács Vilmos első *Beadványát* (1971), mely „G. Smanyko elvtársnak, az Ukrajnai KP Kárpátontúli területi bizottság titkárának, J. Mejhes elvtársnak, az Ukrajnai Írók Szövetsége Kárpátontúli szervezete felelős titkárának, a *Kárpáti Igaz szó* szerkesztőbizottságának, Vaszilij Lengyel és Fejes János elvtársnak, a *Kár-*

pátontúli Ifjúság szerkesztőinek⁴ lett címezve. A publikációs lehetőségekkel kapcsolatos problémák mellett a „beadvány” a kárpátaljai magyarság általánosabb gondjait is felemlítette. De a második *Beadvány* 1972 tavaszán még ennél is terjedelmesebb és komolyabb hangon szóló Kárpátalja egész magyarságáért, így az *Együtt*, a Forrás Stúdió, Kovács Vilmos és Fodó Sándor kulturális alapú önszerveződése országos, általános üggyé válva egyszersmind túl is nőtt irodalmi-kulturális irányultságán. M. Takács Lajos és Fodó Sándor szavaival „polgárjogi mozgalommá” alakulva ez a szervezkedés lett a későbbi összkárpátaljai érdekvédelmi szervezet, „a KMKSZ előképe”⁵.

A retorziók után keletkező irodalmi-kulturális úrt hivatott betölteni az 1971-ben megalakult, József Attila nevét viselő stúdió, amelyet Balla László alapított a *Kárpáti Igaz Szó* keretén belül. Ám ez a stúdió egészen 1981-es átalakulásáig – Tóth István szavaival – „az irodalmi nívó és gondolat kárpátaljai mélyrepülése volt”, tagjai „túlontúl szürkék, agitatívák és unalmasak voltak”. A csoport „közutalattól övezett”⁶ volt, így kijelenthető, hogy az első – 1966 és 1972 közé tehető – stúdiós korszak Kárpátalján a Területi József Attila Irodalmi Stúdió tevékenységének első esztendeivel ért véget. A Forrás-időszak teljes lezárásának pedig a „szovjet-magyarok”-féle fogalom köztudatba történő bevezetési szándéka tekinthető. Ez egy cikksorozat volt (*Új fogalom, Hagyományok, Kötődések, Nem koegzisztencia*), amellyel a szerző, Balla László 1975 végén mintegy felszámolta az első stúdiós korszak közösségformáló kezdeményezését.

3. A SZOVJETUNIÓBAN (II.)

A hosszú hetvenes évek időszakában működő Területi József Attila Irodalmi Stúdióon kívül elsősorban azt a három személyt fontos megnevezni, akik köré már az első stúdiós korszak idején gyülekeztek azok, akik a kárpátaljai magyar irodalmi-kulturális, egzisztenciális létezésre problémaként néztek. Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella és Horváth Anna baráti köréről van szó.

Krüzsely Erzsébet körül már az ötvenes években szép számú csoportosulás jött létre Viskan. Fodó Sándor vallomása pontosan kijelöli szerepét és súlyát: „Én „szellemi anyámnak” tartottam Öt, ...szellemi fejlődésemben a döntő szerep az övé, ...a kezembe nyomott néhány könyvet. Ekkor 14 éves voltam. Édesanyám unszolására elolvastam... s csodák csodája, a *Fekete bojtár vallomásai* teljesen megváltoztatta életemet... Ezek az olvasmányok határozták meg egész életemnek további alakulását, és a magyarság sorsa iránti határozott elkötelezettségemet.”⁷ Munkácsra költözésére után (1958) Fodó Sándor mellett rendszeres látogatója volt e körnek az ő visszaemlékezése szerint Zselicki József, S. Benedek András, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Balla Gyula, Czirók Béla, Milován Sándor és felesége...

Drávai Gizella tanárnő már a beregszászi irodalmi körök idején kapcsolatba kerül az irodalmi pályára készülő diákokkal, a következő évtizedekben pedig egyre nagyobb elismertségre téve szert a legaktívabb személyek kerülnek vonzaskörébe. Így ő már az első stúdiós korszak idején jelentősnek mondható munkát fejt ki beregszászi otthonában a hozzá rendszeresen el-ellátogató írók, költők, művészek körében. Fodó Sándor, S. Benedek András, Balla László, Balla D. Károly, Punykó Mária, Finta Éva, Dupka György, Horváth Sándor pályája alakulásában mindenképp szerepet játszik, de Kovács Vilmos 1960-ból való levele sok mindent elárul a tanárnő munkálkodásáról: „Mert dolgozom, Gizi Néném. Dolgozom. És ezzel a kijelentéssel el is jutottam odáig, hogy megválaszoljam furcsán-kurta levelét... Hogyan írok? Miért kérdezi ezt Gizi Néném? Írok, és ez a lényeg. Most úgy érzem, hogy felszabadult bennem minden pokol, most sokat tudnék mondani. Ha hagynak, ha rám nem tipornak megint. ...én azért jöttem, hogy mondjak valamit ennek a megveszekedett világnak. Én még nagyon keveset mondtam...”⁸

Horváth Anna szobrász- és grafikusművész Drávai Gizellával párhuzamosan végzett hozzá hasonló munkát. A tanárnő 1981-es halála után pedig szinte mindenki megfordult Horváth Anna otthonában, valamilyen kapcsolatban volt vele. Fodó Sándortól Balla D. Károlyon, Balla Lászlón, Finta Éván, Füzesi Magdán, Bartha Gusztávon és másokon át Berniczky Éváig számosan köszönhetnek fontos dolgokat neki. Finta Éva volt talán a legközelebbi tanítványa, később barátja: „2005-ben Beregszász talán legnevezetesebb szülőtte, Horváth Anna meghalt. Kapcsolatom nem szakadt meg vele, bár sajnos évek óta nem látogattuk egymást. Nekem ő ma is él. Mivel elszoktam attól, hogy együtt legyek azokkal, akiket szeretek és tisztetek a világban, nem érzékelem Anna halálát. Amúgy gyerekkorom óta egyik Ariadném. Párkám. Tudásom és tagadásom nagy részét neki köszönhetem.”⁹

Tehát a Területi József Attila Irodalmi Stúdió, Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella, Horváth Anna, továbbá – és elsősorban – azok az írók, költők, művészek, gondolkodók, akik ebben a stúdióban, valamint a baráti körökben forogtak – jelentették a megújulást. Mindenekelőtt a stúdió szervezetében végrehajtott, generációváltás-fiatalítás után (1981) jött létre egy olyan szellemi közösség, amely a nyolcvanas években Kárpátalja-szerte ismert és elismert lett.

Az 1981-es újjászerveződés után a József Attila Irodalmi Stúdió (JAIS) továbbra sem került ki Balla László felügyelete alól. Ugyanakkor bizonyos tekintetben mind Balla László, mind a *Kárpáti Igaz Szó* engedékenyebb lett az új, háromtagú elnökséggel szemben. Így Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, valamint a *Kárpáti Igaz Szó* révén olyan publikációs lehetőség nyílt meg a stúdiótagok előtt, amely szükségből jött létre ugyan, de a küldetését talán jobban betöltötte, mint egy független irodalmi újság. Ugyanis az

1965-től önálló napilappá lett *Kárpáti Igaz Szó*, melynek 1987-ig főszerkesztője volt Balla László, olyan, a főszerkesztő által kitalált „irodalmi újságot” vitt házhoz az előfizetőinek, amely a laptestből kivágható hasábokból állt össze önálló folyóirattá. Soha annyi olvasója nem volt még a kárpátaljai magyar irodalomnak, mint amennyi 1983-tól 1987-ig lett ezáltal. Ugyanis a *Lendület, a JAIS közleményei* című „irodalmi újság” öt éven keresztül havi rendszerességgel jutott el a magyar családokhoz a lap kötelező előfizetése révén.

Az ugyanilyen minta – laptestbe tördelt kivágható hasábok – alapján „verseskötethez” jutó szerzők egyre nagyobb ismertsége, valamint az egyre közkedveltebbé váló író-olvasó találkozók, és más, szintén irodalmi jellegű összejövetelek révén a JAIS nem csak utolérte, de túl is szárnyalta az első stúdiós korszakban előhívott odafigyelést. A JAIS-tól kezdetben idegenkedő egykori Forrástagok is csatlakozván hozzá, egyre szélesebb réteget vont be a kárpátaljai irodalom s kultúra ügyébe. A rendkívül kitartó munka révén a stúdió egyértelmű szocialista kultúrjellege is lassan új színekkel bővült. A befogadó közönség a felügyelő hatóság láthatatlan – de azért tudván tudott – jelenlétéről megelégedve, hamarosan valamiféle magyar, és nem szovjet-szocialista magatartást látott a JAIS-ban. Az odafigyelés mennyiségi mutatóin túl minőségben is megvalósulni látszott az, amit a Forrás elindított.

1988-ban már annyian vállaltak munkát e stúdióban, hogy indokolttá vált azt alkotóközösséggé alakítani. A József Attila Alkotóközösség viszont rövid életű lett, mert a lassanként már érdekvédelmi feladatokat is magára vállaló szervezet épp ilyen minőségben nem tudta megszervezni önmagát 1989-ben. Ekkor alakult meg ugyanis más kezdeményezéssel a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, ahol is közfelkiáltással Fodó Sándort választották meg elnöknek. Az első stúdiós korszak legendás alakja révén, valamint az egykori Forrás-, illetve ekkori Alkotóközösség-tagok szereplésével így jött létre folytonosság s legitimáció az új érdekvédelmi szervezet, valamint az első stúdiós korszak (és kicsit a második) között. (Kovács Vilmos 1977-ben meghalt.)

Ezzel ért véget a második stúdiós korszak. A sikeres *Lendület, a JAIS közleményei* című „lap” megszűnte után az ugyancsak a *Kárpáti Igaz Szó*ban megjelenő *Új Hajtás*, valamint az *Évgyűrűk* irodalmi éves antológia 1987-től számítható néhány kötete mellett a Balla D. Károly által alapított és szerkesztett *Hatodik Síp* (1989), Kárpátalja első önálló irodalmi folyóirata ígért új lehetőségeket. A szovjetrendszer és ideológia megszűntével a *Hatodik Síp* „rendes” szerkesztőségként (és kiadóként) végezte munkáját: a stúdiós jelleg az új formáció közös rendezvényeiből kikopott. A közösségi önazonosság formálódásán belül egy idő múlva külön irányultsággá alakult az irodalom, és külön folyamattá a közösségi (kultúra és) érdekvédelem ügye.

4. UKRAJNÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az eredményes („szocialista”) közösségformálás után a JAIS meghatározó személyiségeinek többsége a *Hatodik Síp* szerkesztőségében egy megújult és kibővült közösségbe került. Mindjárt a folyóirat névválasztásában rejlő önállóság-megfogalmazás az illyési ötágú sípot kiigazítandó újfajta cselekvés-vállalást sugallt, és erre utal az 1989-es impresszum is. Az ott felsoroltak közül Balla D. Károly, Fodor András, Fodó Sándor, Kiss Ferenc, Lator László, Pomogáts Béla, Váradi-Sternberg János, Vitányi Iván, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály és Vári Fábián László együtt-munkálkodásának ténye mindenekelőtt a magyar irodalomnak kisebbségekre és magyarországra (illetve diaszpórára) tagolásához szolt hozzá, de az írott szó közösség- és társadalomformáló szerepét is hangsúlyozta. Így aztán a *Hatodik Síp*, „a magyar irodalom kárpátaljai fóruma”, a fórum szó széles értelmében kezdte betölteni szerepét.

A Szovjetunió megszűntével az új Ukrajna létrejötte (1991) után a Kárpáti Kiadónál továbbra is jelentek meg művek, de sem ez a tény, sem az, hogy Magyarországon is cenzúra nélkül kerültek kiadásra „kárpátaljai alkotások” – nem jelentett irányultságot. Ugyanakkor nyilvánvalóan a Magyarországgal rendszeressé vált kapcsolattartás játszott közre abban, hogy az 1989-re teljes összefogást mutató kárpátaljai magyarság irodalmi-kulturális (és érdekvédelmi) ügyeit formáló szerkesztők-kiadók és kultúrminőségesek hamarosan (1991-ben, 1993-ban, 1999-ben, 2000-ben, 2002-ben, 2005-ben) kezdték megfogalmazni a különböző különállósági igényeiket. 2010-re így jött létre az a jól körülhatárolható három nagyobb egység és irányultság, melyek különállóságát a kárpátaljai magyar kisebbségi múlt (Szovjetunió) és jelenkori élmény (Ukrajna) tudja egymással összekötni.

Elsőként a Balla D. Károly nevéhez kötődő internetes fórum (*BDK blog*) tűnhet ki e felállásból. Tudniillik 2000-től ez az alapvetően digitális formában létező tér és közeg hamarosan a magyar irodalom és irodalmi élet Kárpátaljához kötődő részének korszerű műhelyévé alakult. De már az 1993-as év is komoly figyelemfelkeltő eseményt hozott, hiszen alapító-főszerkesztője a *Hatodik Síp*-ből kiválva új saját lapot indított útjára *Pánsíp* névvel (majd e műhely 1999-től *UngBereg Alapítvány, Pánsíp-Almanach* lett). Ám a folyóirat-átalakulások mellett mindenekelőtt azon Balla D. Károly-esszéknek lett hatásuk széles körben, melyekben a (kárpátaljai kisebbségi irodalmi-kulturális) közösséghez fűződő szerzői-alkotói viszony felülvizsgálatának szorgalmazása komoly kritikával párosult. Ebből formálódott ki 2000-re az új szellemi műhely alapja.

A *BDK blog* az utóbbi évtized alatt olyan ismert és elismert fórum lett, melyet Kárpátaljához (is) köt a széles közvélemény. Létrehozója és működtetője szépíró és blogger, publicista és közíró, költő, novellista, dráma-, esszé- és regényíró.

Ezen kívül számos virtuális akciója révén, valamint sokarcúságával, kísérletezéseiével és több internetes helyen történő (nem-szöveges) megjelenésével (Facebook, Twitter, Iwiw, Picasa) egymaga is elérhette volna, hogy a személyére irányított figyelemmel messze ható legyen ez a portál. Különös tekintettel, hogy az itt olvasható szöveg(elem)ek rendszeresen papír alapon is megjelennek (*ÉS, Mozgó Világ, HVG, Népszabadság*, stb., önálló kötetek). Ám ezt a közeget még tovább erősítette Berniczky Éva jelenléte, irodalom- és valóságértése. A fórum sokféle jellegű bejegyzései mellett prózájának könnyedség-közvetítése, költői motiváltságú anekdotikussága, kifigurázásai és különc alakjai, valamint ironikus-groteszk nyelvi világának kárpátaljaiként (is) értelmezendő sajátos vonásai zavar nélkül illeszkednek a *BDK blog* eszmerendszerébe. Így aztán az elmúlt évtized széles körben elismert prózaírója jelentékeny módon növeli e (virtuális) tér és megjelenés irodalmi-kulturális súlyát, különállóságát, messze ható voltát.

A második nagy egységet az *Együtt* című folyóirat létrejötte (2002) és nyolc éves fennállása hozta létre. Ez a névválasztás is cselekedet volt, mint a *Hatodik Síp* korábban, hiszen hagyomány- és legitimáció-képzés, egyszersmind kultúrpolitikát érintő magatartás is e múltba nyúlás. Tudniillik az egykori diáklap szűk egy esztendő fennállása – 1966 és 1967 között – most újra figyelmet kapva érintette a Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Forrás Stúdió által megmozgatott önazonosság-formálást, így indítva útjára a régi-új *Együttet*. A 2003-as impresszum tanulságai szerint ez a lap is a legszélesebb összefogást hangsúlyozta a Kovács Vilmos Baráti Társaság védnöki testületként történő feltűntetésével, valamint S. Benedek András, Botlik József, Dupka György, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Pomogáts Béla, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Gortvay Erzsébet, Zselicki József nevével.

A *Hatodik Síp* 1989-es hangsúlyaira emlékeztető új *Együtt*-összefogás a tömeges támogatottság elérésén túl az egyet nem értését is kifejezésre juttatta azzal, amit az *UngParty* képviselni kezdett 2000-tól. A főszerkesztő Nagy Zoltán Mihály (2008-ig) lapbéli jegyzeteiből kiolvasható az *UngParty* szellemiségétől való elkülönülés szándéka. Amikor tehát 2002-re a közben megszűnt *Hatodik Síp*, *Pánsíp*, *Pánsíp Almanach* helyén Kárpátalján újra nem volt papír alapú önálló irodalmi folyóirat, akkor az új *Együtt* elsősorban nyilván ezt az űrt töltötte be, de összefogásával-elkülönülésével választ is adott azon Balla D. Károly-esszék kritikáira, amelyek e térség íróit-költőit érintették elmarasztalóan (egy-két kivételtől eltekintve). Ez a szellemiség tartja együtt a lapot és közösségét 2010-ben is (2009-től Vári Fábrián László a főszerkesztő), valamint az, hogy évi négyszeri megjelenésével biztos publikációs lehetőség öregeknek, fiataloknak egyaránt – határon innen és túl. Dupka György lapigazgató, aki önálló, csaknem húsz esztendő könyvkiadói tevékenységével megtámogatva e közösséget, meghatározó erővé emelte 2010-re.

A harmadik fontos egységet, irányultságot magyarországi helye hozta létre, s tartja egyben az áttelepültekkel, rangos alkotókkal, tudósokkal – közös eszmei alapon az *Együttel* állva. Az egyéni, különálló alkotói teljesítmények itt sem választhatók el a tömörülésektől. Finta Éva, S. Benedek András vagy Füzesi Magda munkássága szerves része volt és maradt a kárpátaljaiak is mondható irodalomnak, akárcsak a Lengyel Tamásé, Bagu Lászlóé, Cséka Györgyé vagy Pócs Istváné, akik a *Véletlen Balett* (1999) című Magyarországon alapított folyóiratuk révén – és természetesen szerzőként – méltán kaptak nagy figyelmet a lap fennállása előtt, és utána (2005) is. De Szepesi Attila költészete külön jelentős érték ebben a tekintetben. A Lator László! A Finta Éváé úgyszintén. (Utóbbiában például esztétikai formában (*Párvák*) is kitűnik az a személyiség- és közösségi önazonosság-formáló irányultság, melynek mai értékeit Drávai Gizella és Horváth Anna egykori munkálkodásából lehet eredeztetni.)

Legszervezettebb formában a budapesti Kárpátaljai Szövetség (1989) 1200 tagot számláló közössége erősíti ezt a Kárpátaljához kötődő, de Magyarországon szerveződő létet. Intézményük keretei között a Kárpátaljai Írók, Költők, Képzőművészek Magyarországi Alkotó Közösségének létrehozása 2005-ben – elnök Lator László –, valamint a *Kárpátaljai Hírmondó* című orgánium – főszerkesztő Füzesi Magda – életre hívása hiánypótlóan teszi teljessé az *UngPartyt* és az *Együttet*. Pomogáts Béla, Dupka György, Szöllősy Tibor neve további súlyt ad a vállalkozásnak, akárcsak a Katona Tamásé, Benda Istváné, vagy Zubánics Lászlóé, E. Mester Magdolnáé s másoké.

Azok közül pedig, akik sem az egyik, sem a másik vagy harmadik irodalmi-kulturális irányultságnak nem oszlopos tagjai Ukrajnában vagy Magyarországon 2010-ben, elsősorban Balla László tűnik ki. A kilencven évből az ő eddigi megélt 83 esztendeje és hat évtizedes munkássága átfogó példája lehet annak a személyiség-torzító és sorsrontó kisebbségi létnek, melyben a kárpátaljai magyar alkotó a Szovjetunió idején lehetett a fennálló rendszer kegyence, avagy ellensége. Továbbá: ahogyan Czébely Lajos, Bartha Gusztáv s mások, vagy az utóbbi években indulók közül Bakos Kiss Károly, Becske József Lajos, Pap Ildikó, Lengyel János munkái válnak (el)ismertté, úgy járnak majd az új pályakezdekők is, például Brenzovics Marianna, aki 2010-es bemutatkozó regényének esztétikai megformáltsága, poétizáltsága révén azonnal kitűnik az indulók, de az ismertebbek közül is.

Összefoglalva: 2010-ben a *BDK blog*, az *Együtt* és a *Kárpátaljai Hírmondó* nevével jelölhető három széles és nyitott, különálló irodalmi-kulturális egységnek közös múltja és motíváltsága is létezik, akárcsak azon (öregebb és fiatalabb) alkotóknak, akik szorosan nem kötődnek egyik egység irányultságához sem. A magyar irodalomnak egy olyan, kicsit külön is szemlélfelhető fo-

lyamatát hozzák létre közösen, melyet a kárpátaljai jelző (is) megillelhet. A 21. század első évtizedében még formálódik azon történelmi sajátsága, melynek gyökerei a felvidéki kisebbségi irodalmi léttel is érintkeznek, látható törzse viszont egyértelműen a Szovjetunió fennállása idején jött létre. Identitás tekintetében a két stúdiós korszak negyedszázada lehet(ne) markánsabb hagyományának a kiindulópontja.

JEGYZETEK:

* A magyar irodalom égtájai – Sokágú síp Tokajban című 2010-es (augusztus 11-13.) tokaji tanácskozás plenáris ülésén megtartott prezentáció, valamint a szekcióülésen elhangzott beszámoló egybevont, frott és megszerkesztett változata.

¹ Kovács Vilmos – Benedek András: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában, Tiszatáj, 1970., 10. 964.

² Tamás Mihály: Indulásunk elé. In: Tátra, 1937., I., 1.

³ Balla László: Hagymányok, Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7. In: Dupka György: Kisebbségi ének a beregi rónán., Intermix, Ungvár – Budapest, 1992., 221-222.

⁴ Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon... Mandátum–Univerzum, Budapest–Szeged, 1991. 160.

⁵ Fodó Sándor: A Forrás: a KMKSZ előképe. In: Kárpátaljai Minerva, Beregszász–Budapest 1998., 52-56.

⁶ Tóth István: A hézag, Hatodik Síp, 1998/2., 3.

⁷ Fodó Sándor: Előszó helyett egy szubjektív vallomás. In. Krüzsely Erzsébet: Titkok keresése. KMKSZ, Ungvár, 1996., 5-6.

⁸ Kovács Vilmos levele Drávai Gizella tanárnőhöz. Együtt, 2007./4. 16-22.

⁹ Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. Finta Éva blogja. 2010.



CSORDÁS LÁSZLÓ

BIZONYTALANSÁGOK A VÁLTOZÁSBAN

(A 39. TOKAJI ÍRÓTÁBORRÓL)

1.

Leginkább a káosz szóval jellemezhetjük a mai magyar irodalmat: túl sok benne a zavar, a bizonytalanság, az áttekinthetetlenség. Ezt tovább rontja az a tendencia, amit Görömbei András figyelt meg több mint egy évtizeddel ez előtt, és amely máig jellemzi a magyar irodalmi életet: „Jelenleg számtalan jelét látom annak, hogy az értelmezők elbeszélnek egymás mellett: a kánonok olykor nem is érintkeznek” (*Az egymást erősítő sokféleség*. In: Kortárs, 1999/10. = <http://www.kortaronline.hu/9910/gorombei.htm>). Vajon hogyan lehet érvényesen beszélni az irodalom életéről és állapotáról ma, amikor rég nincsenek meg azok a közös alapértékek, amelyekből kiindulhatunk? Lehetséges-e még közös nyelv, közös értékszemlélet kialakítása a 21. század elején, vagy marad a párbeszédre képtelenség, a gyakran hangoztatott posztmodern hitvallás, az „anything goes” relativitásának beismerése és az egészben látásról, láttatásról való teljes lemondás?

Mezey Katalinnak a 39. Tokaji Írótaborról írt bevezető jegyzetében az alábbi gondolatokat olvashatjuk: „Irodalmunk társadalmi jelenlétének, érdemi gyarapodásának feltételei – mint az értékek átörökítésének, vagy magának a mindenkori alkotómunkának a feltételei – nem maguktól, még csak nem is a piac törvényeinek engedelmeskedve jönnek létre. Ezek a feltételek korról korra változnak, és a legjobb esetben is, alighogy kiharcolják, megteremtik őket az irodalmi élet szereplői, alkotók és olvasók, valamint az anyanyelvi kultúra felvirágzásáért felelős politikusok, az idő máris szétfeszítheti, vagy éppen meghaladhatja a korábban optimálisnak tartott kereteket. És kezdődhet minden előlről, vagy inkább folytatódhat a megállapodottságot nem tűrő és nem ismerő együttgondolkodás: az értékek megszűletését és társadalmi befogadását elősegítő munka” (*A magyar irodalom élete és állapota. 39. Tokaji Írótabor*. In: Magyar Napló, 2011. július. – 1. o.).

Az irodalom folyamatosan változik. Ez evidencia. De erről a változásról pillanatképet készíteni már korántsem az. A 2011. augusztus 10-12. között megrendezett 39. Tokaji Írótábor az előadások összeállításakor arra tett kísérletet, hogy pillanatképet készítsen a mai magyar irodalom életéről és állapotáról, illetve feltegye a legégetőbb kérdéseket a fentebb már említett problémák tisztázása végett. A vállalkozás kétségtelenül nagy ívű, de szinte teljesíthetetlen: az irodalmi élet rendkívül töredezett. Mindamellet megérdemli az odafigyelést, mélyebb elemzést minden olyan rendezvény, amely fórumot szeretne biztosítani a párbeszéd kialakításához. Még ha nem is minden az elvárások szerint valósult meg: a feszültség, a bizonytalanság, az egzisztenciális problémák, a pénzhiány emlegetése több előadásban olyan fokú érzelem többlettel társult, amely nem egyszer háttérbe szorította a konkrét lehetőségekkel való számvetést, a higgadt érvelést, talán magát az eredeti célkitűzést. Ha belegondolunk, egyáltalán nem könnyű úgy beszélni valamiről, ami a jelek szerint nemhogy súlyosan beteg, de teljesen kivérzett állapotban leledzik, amint azt az egyik előadó kiemelte a tanácskozás során.

2.

Régóta rákfenéje a magyar irodalmi életnek a népi-urbánus ellentét. Épp a napokban olvastam Illyés Gyula naplójegyzetét, amelyben megemlíti ennek a szembeállításnak a kezdeteit, amikor is a kiéleződő különbség az „eddig elég egységes fiatal magyar irodalmat „urbánusok”-ra és „népiek”-re szakította szét” (*Naplójegyzetek [1929-1945]*, megtalálható a Digitális Irodalmi Akadémia archívumában). Eleinte Illyés idézőjelbe téve használta naplójában a két fogalmat, később már nem.

Nyilvánvaló, ennek a két csoportnak a szembeállítása túlhaladott, terméketlen, erőltetett. Valahogy mégsem tudunk leszokni róla. Talán azért, mert könnyebb kategorizálni, a különbségeket felnagyítani, mint a diskurzust keresni? Én népi vagyok, te pedig nem? Vagy épp fordítva? És melyik a jobb, értékesebb, melyik a rosszabb, teljességgel értéktelen? Tényleg nincs ennél fontosabb kérdés?

Mindenesetre Bertha Zoltán az első nap plenáris ülésén hangot adott annak a véleményének, miszerint a kortárs magyar irodalom kétpólusú. Az írók akkor is besoroltnak valamelyik kategóriába, ha maguk ezt nem akarják, a túlhaladott népi-urbánus vitát pedig liberális-konzervatív tartalommal próbálják megtölteni. Kinek jó ez? És persze miért jó ez?

Naivnak tűnhet az utóbbi két kérdés, mégsem árt feltenni őket néha, hiszen sokszor a legnagyobb természetességgel fogadjuk el ezt az állapotot, holott az korántsem természetes. Valahol ennek is köszönhető, hogy nem lehetséges egy mindenki által elfogadott kánon létrehozása: nincs közmegegyezés az esztétikai

értékeket illetően. Az egyik kánonban például fontos helyet foglal el Kányádi Sándor életműve, miközben a másikban említést sem érdemel. Vessünk egy pillantást a legfrissebb akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvre (Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.), még a névmutatóban sem találkozhatunk Kányádival. Ezek szerint értéktelen, érdektelen lenne bizonyos értelmezői közösségek számára valamennyi verse, és nem olvasható irodalomtörténeti teljesítményként a posztmodern felől mondjuk a *Halottak napja Bécsben*?

3.

A magyar irodalom intézményeit tekintve szintén nem kicsi a zavar, az átgondolatlanság. Alexa Károly a mai folyóirat-rendszert bírálta. Szinte frázissá vált már, hogy a magyar irodalom folyóirat-irodalom. És valóban: az irodalmi élet minden jelentős eseménye, így a botrányok is a folyóiratokban zajlottak le. A lapok között volt kommunikáció, ha megjelent egy fontos mű, szinte valamennyi folyóirat törekedett arra, hogy hírt adjon róla.

A rendszerváltás után ez a helyzet megváltozott: összeomlott a könyvkiadás, ezzel együtt a folyóirat-struktúra szintén áttekinthetetlenné vált. Új lapokat indítottak, a mennyiség növekedésével viszont nem emelkedett a művek nívója. Sőt. Ha találomra felütünk néhány kortárs irodalmi folyóiratot, láthatjuk, mennyi sok a középserű alkotás. A tömegtermelés nem tesz jót az olvasónak.

Alexa szerint az irodalmat székértáborokban küzdő katonák alkotják. Az a személyes (szubjektív) jelenlét pedig, ami annak idején jellemezte a szerkesztőségeket, ahol egy kezdő költő-író tanulhatott, megfigyelhette az idősebbeket, szinte teljesen eltűnt a virtuális világban. A szerkesztőségekbe e-mailen érkező anyagok mennyisége hatalmas, ezzel párhuzamosan az irodalmi élet személyessége visszaszorult. Azt sem felejthetjük el, hogy a folyóiratok közötti kommunikáció vagy megszűnt, vagy csak nagyon szűk körben valósul meg. Egyértelműen belterjesebbé váltak az irodalmi lapok.

Megdöbbentő adatokkal szolgált Benke László a könyvtárak felszereltségét illetően. A kortárs magyar szépirodalom nagy része egyszerűen nem jut el az olvasóhoz, így az a paradox helyzet áll fenn, hogy igazából az sem olvashat, aki szeretne még olvasni.

A Nemzeti Erőforrás Minisztériumának statisztikája szerint Magyarországon a működő könyvtárak száma 3580 (2010. december végi adat), ebből önálló könyvtár 1699, ellátott települési szolgáltatóhely 1881. Ha ezeket a számokat nézzük, mégis mit jelentsen az, hogy Albert Zsuzsa *Éghetetlen, mint a fönix* című alapvető, a századforduló jeles alkotóival készült beszélgetéseket tartalmazó könyvből összesen 19 példányt adtak el a könyvtáraknak? Még rosszabb

a helyzet Baán Tibor *Visszajátszás* című verseskötetével: ebből összesen 3 példányt rendeltek a bibliotékák. (Gyorsan hozzáteszem: a határontúli helyzetről mit mondjunk akkor, ha a magyarországi ennyire elszomorító?)

A könyvtárellátás főleg a kanonizáltak érdekében működik, mint ahogyan a Márai-program sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: túl sok az igazságtalanság a támogatások elosztásában.

A támogatáspolitikát helyzetét Bodó Barna elemezte. Ebből kiderült: a támogatáspolitikát mindenekelőtt fel kellene építeni, mert jelenleg nincs benne rendszer. Ehhez viszont partneri kapcsolat szükséges. Hiába kezdeményezünk párbeszédet, ha nincs partner.

Az irodalom közéleti szerepe az utóbbi két évtizedben valóban csökkent, de ez még nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lenne értelme. Hiszen sorsa valójában ma is osztársadalmi kérdés, ügyeit nem intézheti csupán a politika. Már jó ideje tisztában lehetünk azzal, hogy az irodalom nem képes eltartani önmagát, szüksége van a segítségre. De mégis ki dönti, ki döntheti el: kit, illetve mit kell támogatni?

Támogathatjuk az alkotót, az alkotást, a publikációs műhelyeket, a befogadást. Külön dilemmát jelent a kisebbségi, nemzetiségi irodalmak támogatása, mert hiába mondjuk, hogy ez az adott állam belügyeibe tartozik, a nemzetállamok államnyelvben gondolkodnak, a kisebbség pedig nem tartozik az államnyelv kedvezményezettjei közé. Elég itt a szlovák nyelvtörvényre utalni. (Közbevetésként: Kárpátaljára nézvést sem éppen pozitívan értékelhető az ukrán nyelvtörvény.) Pedig a kisebbségben élőknek is vannak jogaik.

Tudatosítani kellene, hogy a támogatás nem adomány, hiszen ez a támogatónak és támogatottnak egyaránt fontos: ezzel mintegy legitimálják egymást. Négyféle támogatás-típust különböztethetünk meg:

- 1) filantrópia: valaki emberszeretetből ad pénzt, de ez semmiféle kötelezettséggel nem jár;
- 2) mecenatúra: itt már jellemző a számonkérés. A támogatott köteles beszámolni arról, mire költötte a kapott pénzt;
- 3) szubvenció: pályázatok alapján, versenyben elnyerhető pénzbeli hozzájárulást jelent;
- 4) dotáció: a támogatás átkerül a közszférába, az állami feladatok listájába;

Az itt felsoroltak közül a szubvenció ma a legelterjedtebb. A filantrópiában bízni naivítás volna, mint ahogy a dotáció sem oldaná meg a problémákat, hiszen nem jó az, ha az állam bele akar szólni az irodalomba, általa könnyen sérülhetne a véleményszabadság. A mecenatúrában viszont rengeteg kiaknázatlan lehetőség rejlik. Valahogy efelé kellene nyitnia az irodalmi élet szereplőinek. De továbbra is lebeg előttünk a kérdés: mikor indul meg a társadalmi vita az irodalom rangját illetően? Mikor lesz végre egy életképes stratégia?

4.

A 39. Tokaji Írótáborban elhangzott előadások, kerekasztal-beszélgetések a magyar irodalom állapotáról leginkább negatív hangulatot közvetítettek. A legtöbb előadó nem tudott továbblépni a pénzhiányon, a támogatáspolitikai igazságtalanságain, a káosz diagnosztizálásán. Erre az utolsó nap kerekasztal-beszélgetésén reflektáltak ugyan néhányan, de ők sem tudtak mást, jobbat mondani. Sok a bizonytalanság a változásban.

A magyar irodalom, az irodalmi élet állapota valószínűleg sohasem volt teljesen kielégítő. Mégis érdemes elgondolkodni azon, hogy egy vidéki színház éves költségvetéséből helyre lehetne hozni mindent. Ez nem színházellenesség, csak a méltánytalanság, aránytalanság említése, tudatosítása. Kinek fontos ma a magyar irodalom? Írók nélkül valószínűleg - sok egyéb mellett - színház sem létezhetne...

Persze művek születnek, az irodalmi élet létezik. Valahogy. De ebbe a helyzetbe belenyugodni: felérne az öngyilkossággal. Ezt sugallta számomra a két és fél napos tanácskozás, ahogyan a magánbeszélgetések nagytöbbsége is.



SZENDREY ANITA

A BEREKSZÁSZI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONTAGSÁGAI A SZOVJET CSAPATOK BEJÖVETE- LÉTŐL PÁSZTOR FERENC ELHURCOLTATÁSÁIG (1944–1949)

A Szovjetunió felbomlása teremtette meg a lehetőséget a Kárpátaljával kapcsolatos szabadabb kutatásoknak, így alkothatunk tárgyilagosabb képet a szovjet rendszer jellegéről, politikai, gazdasági, társadalmi hatásáról. Számos könyv, tanulmány tisztázott sok kérdést.

A vallásilag megosztott Kárpátalja görög katolikus és református egyháztörténetét feldolgozták, de a régió egyháztörténelmének fehér foltját alkotja a kárpátaljai római katolikus egyház és híveinek élete és sorsa. A római katolikus papok elítélése és deportálása ugyan közismert tény volt, de ezeknek az eseményeknek a háttere, körülményei, a szovjethatalomnak a katolikusokkal szemben folytatott egyházpolitikája – a források feltáratlansága miatt – jórészt feldolgozatlan.²

Kárpátalján az 1944-ben bekövetkezett rendszerváltásnak, a szovjet rendszer kiépítésének egyik fontos összetevője volt az ateista nevelés, mely nagymértékben veszélyeztette az egyház életét. Majnek Antal, apostoli adminisztrátor megfogalmazása szerint a „vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett”³.

1945-ben Sztálin kiadta egész Közép-Kelet Európára vonatkozó rendeletét, amelynek nyíltan az volt a célja, hogy az egyházakat megbénítsák, és kiöljék a hitet az emberekből. Ez Közép-Kelet Európa országaiban a belső politikai viszonyok függvényében történt, de a módszer mindenütt azonos volt. A kárpátaljai magyar egyházak ellen itt léptek fel a legkíméletlenebbül, mert a végső cél az volt, hogy a területet beolvasszák a szovjet birodalomba. Hatásosan megtervezett forgatókönyv szerint a kezdeti – látszólagos engedékenységet a tiltások, majd a brutális leszámolás követte. Ennek a fokozatosságnak lélektani hátterében az a szándék állt, hogy lépésről lépésre morzsolják fel az emberek lelki ellenálló képességét, reménykedését, méltóságát. Fokozatosan alakították ki bennük a teljes kiszolgáltatottság érzését.

Ez idő tájt a kárpátaljai katolikusok vezetője és védelmezője Pásztor Ferenc volt. Életének főbb állomásai: 1911-től doboruszkai plébános, 1923-tól szentszéki tanácsos, 1932-ben került Beregszászra, főesperessé nevezték ki, majd 1941-ben pápai prelátus lett, 1944-ben pedig különleges felhatalmazással rendelkező főesperes. Az 1939-ben újraegyesített szatmári egyházmegye püspöke a háborús frontvonal közeledtével részhelynököket (vikáriusokat) nevezett ki arra az esetre, ha megszakadna a kapcsolat az egyházmegye központjával. 1946. április 15-én a főpásztor Scheffler János rendkívüli állapotot léptetett életbe, és Pásztor Ferenc beregi főesperest kinevezte az Ukrajnához került terület különleges helynökévé, s ő ebben a hivatalában a katolikus érdekeket letartóztatásáig védelmezte.⁴

A hadi helyzet ekkor már teljesen bizonytalan volt, de szeptember elején még nem volt közvetlen katonai veszély. Pásztor Ferenc római katolikus plébános felhívta a hívek figyelmét: a szülők lelkiismereti kötelessége, hogy katolikus iskolába járassák gyermekeiket. A beiratkozás szeptember 1-2-án a katolikus kultúrházban és a zárdának nevezett épületben⁵ történt. Az első osztályba lépők szülei hozták magukkal az állami anyakönyvi hivatalból a születési igazolást.⁶ A beiratkozás alkalmából a tanulóknak diák misét tartottak vasárnap a templomban. Szeptember közepén Pásztor Ferenc kihirdette azt is, hogy légitámadás esetén csak délután vagy este tartják meg a misét.⁷

A hadi helyzetben azonban kérdéses volt, hogy megkezdődhet-e a tanítás.

Október 1-én, szülőértekezleten beszélték meg a tanítás lehetőségét. Bohán Béla plébános közlése szerint az is felmerült, hogy az iskolát hadikórházként működtetik, de erről konkrét feljegyzések nincsenek.

1944-ben megindult a 4. Ukrán front támadása az északkeleti-Kárpátokban kiépített Árpád vonal ellen. Szeptember 27-én a szovjet csapatok elérték és átlépték a Tatár-hágót. A német ellenállás és a magyarok kiugrási kísérlete két-három héttel elhalasztotta a további offenzívát. A kiugrási kísérlet sikertelensége, a hadsereg meghasonlottsága idézhette elő, hogy a magyarok 1944. október 15-én elrendelték Ungvár kiürítését, ezzel Kárpátalján megszűnt a magyar közigazgatás. Szinte kétnaponként kerültek szovjet kézre a fontosabb helységek és városok⁸, Csapnál azonban még november második harmadáig folytak a harcok. November 25-én a város elfoglalásával Kárpátalja megszállása befejeződött.

Ismeretes, hogy a szovjet hatalom az 1944-es év végén még nem korlátozta a szabad vallásgyakorlatot. Pásztor Ferenc október 29-én híveinek kiemelte: „Megnyugvásul vesszük tudomásul, hogy a vallás szabad gyakorlata nincs korlátozva, istentiszteleteinket végezhetjük a megszokott rendben és időben.”⁹ A prédikációk alkalmával, a hirdetésekben népét arra szólította fel, hogy az új hatósági rendeleteknek engedelmességedjenek, “nehogy bárkit is kellemetlenség érjen.”¹⁰

Ennek az lehetett a fő oka, hogy a szovjetek számára stratégiailag létfontosságú Kárpátalja októberi megszállása után fő céljuk a terület katonai-politikai – hatalmi konszolidációja volt, Kárpátalja bekebelezésének diplomáciai elfogadtatása. 1944. november 13-án a kommunisták 3000 főből álló első pártkonferenciája határozatot fogadott el Kárpát-Ukrajna egyesítéséről Szovjet–Ukrajnával. November 26-án Munkácson a népbizottságok kongresszusának 663 küldötte kérte a Szovjet Legfelsőbb Tanácsot, hogy csatolja Ukrajnához Kárpátalját.¹¹ Ennek szövegét sokszorosították, és 300000 emberrel írták alá. Magyarország és Csehszlovákia lemondott a területről, a szovjetek kész helyzet elé állították a világot.¹²

A 4. Ukrán front vezetése 1944. november 13-án határozatot fogadott el: a német és a magyar hadköteles férfiakat „ugyanúgy, mint az ellenség katonáit le kell tartóztatni és...külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborba kell irányítani.”¹³

Míndezek után a magyar lakosság körében teljes volt a rettegés. Az adventi időben, 1944. december 13-án Pásztor Ferenc kihirdette a híveknek, hogy „... e nehéz időben, amikor roskadozik vállunk a súlyos kereszt alatt, amikor a történelem gyászos napjaiban az emberiség milliói járják a Kálvária útját, csak a Krisztus keresztútján találunk erőt, vigasztalást. Ezért egész adventben minden hétköznap d. u. 3 órakor keresztutat fogunk végezni itt a templomban. Jöjjenek a hívek, akiknek keresztjük van és kinek nincsen, azok is vegyenek részt ebben az ájtatóságban, s a kereszt lábaihoz tegyük le a fájdalmainkat, hogy ott enyhületet találjunk.”¹⁴ Adventben ez szokatlan volt, valószínűleg Pásztor Ferenc ezzel akarta híveit kitartásra ösztönözni.

A hívő ember számára a vallás, a hit, nem templomi szertartások összessége volt, hanem olyan érzés, amit kisgyerekkorban kifejlesztettek, a hitoktatással és az elemi iskolai neveléssel erősítettek, és végül öntudatos világnézeté alakítottak. A katolikus iskola és oktatási rendszer tehát a vallásosság fontos szervező ereje volt, talán ezért is volt az iskolaügy Pásztor Ferenc szívügye. A kultúra és művelődés előmozdítójaként nyerte el a szentszéki tanácsosi címet, ő volt a katolikus iskolák felügyelője Kárpátalján, 1938-ban a beregszászi római katolikus egyház elnökeként újabb fiúosztályt hozott létre. A katolikus beregszászi iskola komoly nevelő hatását jól tükrözi az 1938-as jelentés. A Beregszászra települt Páli Szt. Vincéről nevezett szatmári Irgalmas Nővérek tanítónői minden szabadidejüket a gyermekek iskolán kívüli oktatására-nevelésre fordították.

Így érthető, hogy a katolikus iskolának különleges jelentőséget tulajdonított Pásztor Ferenc. 1945 tavaszán kérelmet nyújtott be 177 szülő aláírásával a Zakarpatszka Ukrajna Tanügyi Osztályának, hogy a beregszászi római katolikus egyházközösség által fenntartott elemi fiú és lányiskolában engedélyezzék a magyar tannyelvű tanítás megkezdését. Ezt azzal utasították vissza március 13-

án, hogy „a kérelemmel a Nemzeti Bizottság nem foglalkozik, mert a Zakarpatszka Ukrajnában, miként a Szovjetben a tanítás teljesen ingyenes és csak állami iskolák vannak, így a felekezeti iskolák nem terjeszthetnek be ilyen kérelmet. „ A kézbesítés után 15 napon belül fellebbezéssel lehetett élni, Pásztor Ferenc 1945. április 5-én beadta újra a 177 szülő által aláírt kérelmet a Nemzeti Bizottság Elnökségének a magyar nyelvű tanítás engedélyezésére, amit a következő megjegyzésekkel egészített ki:

„1. A szülők kérelme általánosságban csak a magyar tannyelvű taníttatás engedélyezésére vonatkozik, s nem említi s nem is érinti az iskolának felekezeti jellegét.

2. Az egyházközösség hivatalos képviselője kötelezettséget vállalt ugyan s az erről szóló nyilatkozatot írásban is csatolta az iskola dologi kiadásainak viselésére, de csak abban az esetben, ha a politikai község e terhek viselésére nem vállalkoznék.

3. A magyar tanítás engedélyezése esetében iskolánk aláveti magát az állam törvényeinek s kötelezi magát képezített tanerő által az állam nyelvének előírt óraszámában való tanítására, csak annyit kér az illetékes tanügyi hatóságtól, hogy a felekezeti iskolánál eddig működött tanerői és szerzetes tanítónői, amennyiben az állami törvényekben megfelelnek, továbbra is alkalmaztassanak”¹⁵

Pásztor Ferenc megkapta az iskola megnyitásához szükséges feltételeket 10 pontban összefoglalva. A Zakarpatszka Ukrajna meghatalmazott Központi Tanácsa a magyar tannyelvű tanítás megkezdését az alábbi feltételek alapján engedélyezte:

„1. A magyar tannyelvű elemi iskolák megnyitását esetről-esetre az NRZV (tanügyi osztály) engedélyezi olyan helyeken, ahol a legutóbb megszállás előtt is magyar tannyelvű tanítás volt, s ahol legkevesebb 30 tanköteles korú gyerek található.

2. Az NRZV az iskola megnyitását csak a tanköteles korú gyerekek szüleinek és a helyi komité írásbeli kérelmére, engedélyezi.

3. Az erre vonatkozó írásbeli kérelmeket a járási tanfelügyelőséghez kell, benyújtani s csatolni hozzá a következő mellékleteket: ...

4. A tanszemélyzetet teljes egészében az állam fizeti.

5. Minden osztályban, évfolyamban kötelező tantárgyként legkevesebb heti 12 órában az ukrán nyelv tanítandó.

6. Kötelező tantárgyként, de magyar nyelven tanítandó a magyar iskolákban SSSR alkotmánya, története, földrajza.

7. Azok a tanulók, akik jelenleg és eddig ukrán nyelvű kurzusokra jártak, a szülők kívánságára átléphetnek a megnyitandó magyar tannyelvű osztályokba, iskolákba.

8. A jelen rendelettel megnyíló magyar osztályok, iskolák megnyitásával kapcsolatban figyelmeztetnek a tanítók, hogy őrizkedjenek minden agitációtól. Ha ilyen eset előfordul, az ezzel járó következményekért a felelősséget viselniük kell.

9. Csak a volt csehszlovák állampolgársággal rendelkezők taníthatnak.

10. Végül felhívom mindazokat a magyar tanítókat, akik a megnyitandó magyar iskolában tanítani óhajtanak, ebbeli kérelmüket kérvény formájában megírva a járási tanfelügyelőséghez nyújtják be. Kérvényükhöz igazolásukat is csatolják.”¹⁶

1945. június 23-án, az iskolaigazgató-helyettes felkérését küldött a Főtisztelendő Lelkészi Hivatalnak: június 24-én hirdessék ki az istentiszteleten, hogy „az NRZV rendelet értelmében az ukrán, valamint a magyar tannyelvű állami elemi népiskolák /az állami leányiskolában/ a beíratások 26-, 27-, 28-, 29- és 30-án d. e. 8-12-ig, d. u. 2-5-ig tartanak.”¹⁷ Bejelentették, hogy a 6-14 év közötti tanulók tankötelesek, és azon szülők ellen, akik pedig nem gondoskodnak gyermekük oktatásáról „a szovjet törvények szerint a legszigorúbb eljárás lesz foganatosítva.”¹⁸ Ez a felhívás az óvodákra is vonatkozott. Pásztor Ferenc 1945. június 24-én, az istentiszteleten kihirdette a hívek számára, hogy Zakarpatszka Ukrajnában a tanítás teljesen ingyenes és csak állami iskolák vannak. Pásztor Ferenc törvényadta jogával élve fellebbezett. 1946. november 19-én felszólították a plébánost, hogy adja át az iskolát az államnak, és ezzel felekezeti jellege megszűnt. Az ott tanító nővérek elköltöztek a városból, máshova mentek tanítani. Ez lett a kórházban önkéntesen dolgozó nővérek sorsa is. Az elesettek, betegek testi-lelki ápolását csak civil ápolóként végezheték.¹⁹

A szovjet hatóságok a vallás gyakorlásának viszonylagos korlátozását követően arra törekedtek, hogy a templom falai közé száműzzék a vallásgyakorlatot. A katolikus lelkület és értékrend kialakításának, megőrzésének, fejlesztésének fontos elemét alkotta a hitoktatás. A hatóságok az 1944-45-ös tanévben heti két órában majd egy órára csökkentették a hittan iskolai oktatását, a következő évben azonban teljesen betiltották, és azt csak valamilyen iskolán kívüli formában gyakorolhatták.

Pásztor Ferenc volt a hitoktatókat felügyelő bizottság elnöke. A félelem és a megfélemlítés légkörében Pásztor Ferenc 1945. szeptember 15-én szigorúan felhívta a szülőket és nevelőket, hogy gondoskodjanak gyermekeik vallásos neveléséről és hitoktatásáról abban a korban, amikor a lélek fogékony úgy a jó, mint a rossz befogadására. A diákokat több csoportra osztották a korosztály szerinti oktatás céljából. A fiúkat, a lányoktól elkülönítve a katolikus kultúrházban (a mai máltai szerzetsszolgálat épülete) oktatták, nevelték, a lányok számára a Szt. Anna zárdát (a mai római katolikus plébánia épülete) jelölték meg.

A korcsoportokat a következő módon osztották fel:

„I. csoport: 7-8 éves

II. csoport: 9-10 és 11 éves

III. csoport: 12-13 és 14 éves

IV. csoport: 15 éven felüliek és felnőttek részére”²⁰

A hitoktatás pontos idejét később, 1945. szeptember 23-án hirdette ki Pásztor Ferenc a szentmise után. Úgy állították össze a csoportfoglalkozásokat, hogy

ne zavarja az iskolai oktatás idejét: kedden d. e. 9-10 óráig az I-II. osztályosok, d. u. 3-4-ig az I. osztály, 4-5-ig a III-IV. osztályosok oktatása folyt. Csütörtökön d. e. 9-10 óra között az V-VI. és VII. osztályosok foglalkozását tartották meg. A felnőttek hitoktatását, 15 éven felüliek részére vasárnap d. u. 5 órára szervezték a templomban, amelyre nem csak a fiatalságot, hanem a szülőket is várták.”²¹

A későbbiekben ezeket az épületeket államosították, elvették az egyháztól tulajdonaikat. A hitoktatás a templomba szorult, a papok magánházakban húzták meg magukat, mivel a plébánia épületét is eltulajdonították.

A vidéki filiákban szintén megkezdtek a hitoktatást, hogy „az ott élő gyerekek számára biztosítsák a jó neveltetésben való részesítés lehetőségét.”²²

Pásztor Ferencet már korábban is erős szociális érzékenység jellemezte. A szegénység, nyomor és nélkülözés közepette is igyekezett híveinek ínséges helyzetét enyhíteni. 1946-ban nagybőjti időben csak hamvazószerdán és nagy-pénteken kötelezték a híveket a szigorú böjt megtartására, és arra kérte őket, hogy a többi napokon azt fokozottabb imával, irgalmassággal, jó cselekedetekkel, önmegtágadással pótolják. Pásztor nemcsak a nyugdíj nélkül maradt papoknak, templomoknak, zárdáknak, hanem a nélkülöző családoknak is gyűjtést rendezett. Azok segítségére számított, akiknek még van némi feleslegük.²³

Már 1945-ben megkezdődött a katolikus közösségek lefejezése, a katolikus papok elhurcolása. 1945-ben 3 papot tartóztattak le. ²⁴ Kezdetben ez elsősorban azokat érintette, akiknek döntő szava volt az egyházban: vikáriusokat, főespereseket, espereseket. Pásztor Ferenc 1946. március 10-én kihirdette, hogy „e héten szerdán, pénteken és szombaton és e napokon imáinkat, böjtjeinket ajánljuk fel arra a szándékra, hogy az Úr jó papokat küldjék híveink lelki vezetésére.”²⁵ 1946-ban három papot ítéltek el (dr. Tóth Józsefet, Lőrincz Istvánt, Tindra Ernőt 4-5 évre). 1948-ban vízváltó volt. Újabb letartóztatási hullám következett, arányában ez felülmúlta az elhurcolt görög katolikus és református lelkészek arányát. 1949-ben 5, 1950-ben 6, 1951-ben 3 papot ítéltek 25-25 évre. Pásztor Ferencet 1949-ben koholt vádakkal elítélték, hónapokig tartó vallatások után, úgy döntöttek, hogy fizikailag megfelel a munkatáborra, és 25 évi kényszermunkára ítélték, 69 éves korában. Ott is halt meg 1951. október 15-én, egy tömegsírban nyugszik. Végül a sor a második helynök, dr. Bujaló Bernát elítélésével zárult 1952. május 29-én, 10 évre.”²⁶ A kárpátaljai 41 fős aktív római katolikus papság 46%-át, 19 főt zártak börtönbe, küldtek lágerekbe.

1945-46-ban a létszámcsökkenés ellenére, egyre nehezebb körülmények között, de a kárpátaljai magyar katolikusok még fenn tudták tartani vallásos életvitelüket. Pásztor Ferenc gyűjtést szervezett a lerombolt kiskiráti templom felépítésére, 1946. szeptember 12-13-14-én lelkigyakorlatot tartott a beregszászi templom felszentelésének 100. évfordulóján, 1947-ig megtartották az ünnepi körmeneteket, a bérmlásokat. A szentmisék számát azonban kénytelen volt csökkenteni.

Ily nyomás alatt az egyház közösségei megszűntek és a lelkipásztorok folyamatos elhurcolása hatására, pedig az egyéb társaságok is eltűntek (Mária Kongrenáció, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat).

Bohán Béla ismertetése szerint – a kialakult helyzetben az egyház irányítása, működtetése, egyáltalán fennmaradása emberfeletti erőfeszítéseket követelt. Az elhurcolt papokat nem tudták helyettesíteni, mert a hatóságok megtiltották, hogy a szemináriumba bárkit is felvegyenek. Skultéty Csaba sajátos megfogalmazása szerint a szovjet egyházpolitika a kárpátaljai katolikusokkal szemben a „kihalási elvet követte”. 1944-től 45 éven át egyetlen új misés pap sem volt.²⁷ Államosították, vagyis elkobozták a plébániákat, papi lakásokat, ezért magánházakban húzták meg magukat. Jövedelemadóval sújtották a papságot is, működésükért „luxus-adót” kellett fizetniük. Sorra zárták be a templomokat. A kárpátaljai plébánosok létrehozták az úgynevezett „Húszas Tanácsot”, amely bérelhette az időközben állami tulajdonba vett templomot és gondoskodhatott fenntartásáról, adója vagy bére fizetéséről.

A hatóságok tiltották a vallásosság bármilyen külső megnyilvánulását. Nem lehetett harangozni, különösen a városokban. A papok reverendában vagy liturgikus ruhában nem mutatkozhattak az utcán, csak a templomban. A halottat sem kísérhették ki a temetőbe.

A hitoktatás szigorúan tilos volt, egyedül a szentmisét és a temetések végzését engedélyezték. Az áldozásra szülők, vagy egy-egy apáca, megbízható személy, titokban készítette fel a gyerekeket, és kisebb csoportban, feltűnő ünnepélyesség nélkül történt az elsőáldozásuk. A bérmálást megtarthatták, de a nyilvános esketést, a templomba való ünnepélyes bevonulást sem engedték, így a hívek titokban keresték fel a plébánost. A temetési szertartás megmaradt, de csak a házban végezheték, a ravatalozóban nem.²⁸

A magyar katolikus papokat és a lakosságot a legbrutálisabb diktatúra sem tudta megtörni. A 19 elítélt papból, Sztálin halála után, 17-en visszatértek Kárpátaljára, hogy híveiket szolgálják. Ekkor új fejezet kezdődött Kárpátalja katolikusainak történetében.

FORRÁSOK JEGYZÉKE:

1. Beregszászi Anyakönyvi Hivatal Vezetőségének feltételei az iskola megnyitásáról. 1945.
2. Bohán Béla: A kárpátaljai római katolikus egyház 1956-ban. Kézirat.
3. Iskolaigazgató felhívása a Főtisztelendő r. kat. Lelkészi Hivatalnak, Beregszász, 1945. június 23.
4. Pásztor Ferenc: Kérelem a magyar tannyelvű tanításra. Beregszász, 1945. április 5.
5. Pásztor Ferenc hirdetőkönyve (1932-47).

ÉLŐFORRÁSOK:

P. Bohán Béla SJ. A beregszászi római katolikus egyház plébánosa

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Bendász István-Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és elhurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galeria-Écriture, 1994.
2. Bohán Béla SJ: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. századi történetéhez. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2007. 19. évf. 3-4. szám.
3. Botlik József: Hármass keresztt alatt. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum, Bp., 1997.
4. Botlik József: Egestas Subcarpathica. Bp., Hatodik Síp Alapítvány, 2000.
5. Botlik-Dupka: Ez hát a hon. Mandátum kiadó, Budapest, 1991.
6. Dömöcki András: A novemberi manifesztum. In: Útközben, KMKSZ, 1998.
7. Dupka György. Egyetlen bűnük a magyarságuk: Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól, 1944-46, Intermix Kiadó Bp. 1993.
8. Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház történelme 1944–1990 közt. In.: Radvánszky Ferenc: Kárpátaljai Református Templomok. Ungvár–Beregszász 2000.
9. Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Útközben, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
10. Móricz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2001.
11. Peyer–Müller, F: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, Budapest, 1994.
12. Skultéty Csaba: Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában. Kairosz kiadó, Bp., 2009.

JEGYZETEK:

¹ Botlik József: Hármass keresztt alatt. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum, Bp., 1997. Bendász István-Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és elhurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galeria-Écriture, 1994. Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház történelme 1944–1990 közt. In.: Radvánszky Ferenc: Kárpátaljai Református Templomok. Ungvár–Beregszász 2000, Peyer–Müller, F: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, Budapest, 1994.

² Az Ungváron található KGB iratok számomra hozzáférhetetlenek voltak. A beregszászi egyház irattárában sok publikálatlan korabeli irat, feljegyzés, levél található. Ezenkívül a beregszászi katolikus egyház kéziratárában értékes és részleteket is ismertető feljegyzések, visszaemlékezések, adatközlők információi segítettek kutatásaimat. Külön ki kell emelnem Bohán Béla beregszászi plébánost, aki nagy segítséget jelentett az adatokból hiányzó iratok pótlására, magyarázatával és a vele készített mélyinterjúk segítségével. Nagyon hálás vagyok segítő munkájáért.

³ Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Útközben, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (a továbbiakban: KMKSZ) 1998, 55.

⁴ Bohán Béla: A kárpátaljai római katolikus egyház 1956-ban. (a továbbiakban: Bohán: Katolikus egyház 56-ban) Kézirat Beregszászi római katolikus Egyház kéziratára. (A továbbiakban: BRKEK)

⁵ Itt elemi iskolás lányokat oktattak.

⁶ Pásztor Ferenc. 1944. július 27. In: Beregszászi Római Katolikus Egyház Irattára. (a továbbiakban: BRKEI)

⁷Uo. 1944. szeptember 17.

⁸ Október 16-án Rahó, 18-án Volóc, 22-én Ökörmező és Técső, 24-én Huszt, Nagyszőlős, 26-án Beregszász, Munkács, Nagyberezna, 28-án Ungvár került szovjet kézre.

⁹ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1944. október 29. In: BRKEI

¹⁰ Uo.

¹¹ A dokumentumot közli: Botlik-Dupka: Ez hát a hon. Mandátum kiadó, Budapest, 1991. 152.

¹² Dömöcki András: A novemberi manifesztum. In: Útközben, KMKSZ, 1998, 164. o. Botlik: Egestas 284. Az elcsatolás részleteit ismerteti: Móricz: im. 125-136.

¹³ Dupka György. Egyetlen bűnük a magyarságuk: Emlékkönyv a sztálinizmus kárpát-aljai áldozatairól, 1944-46, Intermix Kiadó Bp. 1993. 7.

¹⁴ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1944. december 3. In: BRKEI

¹⁵ Pásztor Ferenc: Kérelem a magyar tannyelvű tanításra. Beregszász, 1945. április 5. In: U. o.

¹⁶Beregszászi Anyakönyvi Hivatal Vezetőségének feltételei az iskola megnyitásáról. 1945.

¹⁷U. o.

¹⁸ Iskolaigazgató felhívása a Főtisztelendő r. kat. Lelkészi Hivatalnak, Beregszász, 1945. június 23. Uo.

¹⁹ Bohán Béla SJ: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. századi történetéhez. (a továbbiakban: Bohán B.: Adalékok) In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2007. 19. évf. 3-4. szám. 121.

²⁰ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1945. szeptember 23. BKEI

²¹ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1945. szeptember 23. BRKEI

²² U. o.

²³ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1946. március 3. In: BRKEI

²⁴ Majnek Antal: i. m. 55.

²⁵ Pásztor Ferenc hirdetőkönyve. 1946. március 10. In: BRKEI

²⁶ Bohán: Katolikus egyház 56-ban

²⁷ Skultéty Csaba: Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában. Kairosz kiadó, Bp., 2009. 133-134.

²⁸ Bohán B.: Adalékok..., 121.

FODOR GÉZA

NÉP, NEMZET, TUDAT

(Folytatás)

Néptudatunkat sokféle tényező befolyásolta. Ezek tömkelege „kezdetek óta” folyamatosan rostálódott és bővült, a szűrökkel is együtt. Az időszámítás előtti idők *magyar vonatkozásaira* így jórészt csak következtetni tudunk. Csodaszarvas-mondánk üzenete azonban már jól kivethető időkből való. (Ne csodálkozzunk: rövidesen a mi népünk már az írott történelem részesévé válik, mégha *más népek* írott, számunkra csak nyilvánvalón részleges, olykor bizonyosnak tekinthető, félig legalább forrásértékű megfigyeléseinek következtében.) A monda előterében a *hun-magyar* (közös) *származástudat* motívuma áll: szinte ragyog a maga természetességében. Ez az egyik igen fontos *központi mag*, amely köré még a korai középkorban – *s ezt hangsúlyozni kell* – **egész mondakör** fonódott, a korabeli műfaj csak irodalom-értőknek jól érzékelhető archetipikus jegyeivel. A magyarságtudomány e mondakör egészét mégha újabban (elméletileg) **onogur** képződménynek is tartja, ez is csak erősíti a hun – magyar összefüggések *realitását*. Konzekvensen tehát *a magyarságnak legalább másfél ezer éve* egyrészt **huntudata is van!** Ezt pedig korántsem „csak a székelyek őrzik”, hanem az egész magyar nép. S ebben semmi kivetnivaló nincsen. Mert minden közösség csakis a *maga módján* válhat **nép-egyeniséggé** (és *nagyon fontos*, hogy **azzá** váljék!), amit csakis egy *történelmileg adott közösség* hivatott eldönteni. A népakarat többnyire **eszményi** motivációk alapján formálódik. Olyan *választás* ez, amit magasztos tisztelet illet, s ekként kell fogadni. Egyénei számára is ennek mindenkori vállalása jelenti a közösséggel való teljesebb azonosulást. Ami nem csupán szimbolikus. Mint tapasztalati tényező, egykor pozitívumnak tudott és jól érzékelhetően *követésre szánt példa* is, megfelelő tartalmi érvel. Ilyenekre pedig sokszor volt szükség.

Tudjuk azonban, kik voltak a hunok és hogy milyen szerepük volt históriánkban. Tudásunknak csak ismereteink, de főleg a *megismerés lehetőségei* szabnak mindenkori határt. A történelemtudományok e kérdéskörben, nem mellőzve az egyébként érthető ellentmondásokat, mélyebbre is tekintettek. Éppen ezért hun kapcsolatainkat ma módszeresebben, másféle szempontok szerint, de sokkal megfelelőbb és tárgyilagosabb alapállásból kellene elemeznünk, meghaladva még napjaink *német* történetírását, -filozófiai gondolkodását is. Kutatásaikból jól láthatjuk, hogy a hunok tanulmányozása számunkra mennyire *nem közömbös*. Nem is ragadtak le a hun – germán viszonyoknál. Eredményeiket helyenként csodálni tudjuk: számunkra is

sokat jelentenek. *Kivételesen* Bóna István (és újabban mások) többnyire „megkött”, de kibontakozóképes irányt (is) mutató munkái ezért méltóak figyelmünkre. De semmiképpen nem a korábbi („magyar”) szocreál torzítások, amelyek szovjet módú sugallatra a hunoknak Batu káni szerepet tulajdonított. (Napjaink neoliberais bölseletű korifeusait – egyes prominenskedő „tudorokat” – már nem is említve!)

Milyen más azonban, amit ebben a tárgyban az elmúlt század legnagyobb magyar írója, *Illyés Gyula* Babits Mihály (1887 – 1941) világirodalomról írott könyve német nyelvű kiadásának *előszavában* ekként fogalmazott meg: „Nemzeti érzésünk hőfoka legtöbbször fordított arányban áll az indokoltságával, – épp ez benne a gyermekien megható. Nincs olyan nemzet, amely ne lett volna nagy a történelem valamelyik pillanatában, s – tudhatjuk – a múltbeli nagyság még mámorítóbb, mint a jelenbéli. Van lelkesítőbb, mint magyarnak lenni? (...) S van dicsőbb, mint Attila örökösének vallhatni magunkat? S akkor is, illetve épp akkor, ha ezért senki sem becsül bennünket?” (U. a. Illyés Gyula: *Hajszálgökörek*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1971. 32. old.) Mert Babits is ilyen örökséggel indult. Illyés másutt Attila arcmását Arany János *hun eposza* apropóján „a nemzet mély múltjából” idézi fel. Úgy, mint azt „Raffaello híres festménye és a *Nibelung-ének* őrzí”, amelyek a modellhez képest mégiscsak szemközelebbi időkből keletkeztek”. S nem gyűlölettel, mint azt „a francia képes értelmező szótár és panteon” torz látomása mutatja. (Illyés Gyula: *Hattyúdál ébreszt*, Magvető Kiadó, Bp., 1976. 17. old.) És nem is úgy, ahogyan a rabbiszakállú „magyar” Komoróczy Géza, aki sumerológus (is), Arany János *Buda halála* c. eposzát témája kapcsán az „irodalmi hamisítványok” kategóriájába sorolta! (lásd: Helikon Világirodalmi Figyelő, 1974., Világirodalmi Lexikon 5. köt. AK, Bp. 1977., 174. old.)

A magyar történetfilozófia korábban a mondai *származás* fikciójában csak a dinasztia létrejöttét látta meg, mondván: a dinasztia a hun uralkodó sarjadéka, így az általa vezérelt népek is mind hunok e tág, nagyobb közösség és Vezérük jóvoltából. Sőt „Árpád népe végső eredetében Attila népét jelenti.” (Joó Tibor: I. m., 46. old.) És valóban: honfoglaló eleink ugyanezt hirdették. Ennek okát tudjuk. A korabeli körülmények ismeretéből pedig azt, hogy elődeink a *hun katonai demokrácia* mintáit (főleg védelmi keretüket és a *szervezés módjait*) alkalmazták. Társadalomszerkezetük csaknem azonos volt, egymáshoz való viszonyuk a békés együttműködésen alapult. Úgy a 453. évi események *előtt*, mint majd azok *után*, amikor a Fekete-tenger fölötti északi partvidék területeire a „hun” maradványok visszatértek. Bizonyosabb vizsgálatok egyértelműen arra utalnak, hogy ilyen viszonylatokban többről van szó, mint csupán *szellemi rokonságról*.

Erre mutat egy régebbi keletű bizánci írás is. Theofánisz IX. sz. krónikájában maradt fenn az a Kr. u. VI. századból való (s a Malalász-féle Világkrónikából átmásolt) történet, amely a Krímen élt Gordász és Muagerisz testvérekkel kapcsolatos. A

hunok itt azon dühödtek fel (Kr. u. 527-ben), hogy vezérük, Gordász, bizánci hitre tért. Amikor pedig testvérét, Muageriszt is erre akarta rábírní, a hun papok, akik *másféle keresztény hiten* voltak, megölték Gordászt és a másik testvért, Muageriszt emelték vezérükké. Bizánc azonnal e hunok ellen küldte hadait. Azok pedig „meghallván ezt, elmenekültek és nyomuk veszett.” (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Gondolat, Bp., 1986. 55 – 56. old.) „A Muagerisz név elterjedt felfogás szerint a *magyar* népnév első előfordulása” – írta Györffy György is (I. m., 275. old.) E „görög” neveket a magyar elemzők Gorda és Muager formákban használják. Ebből ugyancsak nyilvánvaló, hogy a keletre visszavonuló hunok egy része a Meotisz tágabbi, nagy térségeiben, sőt azokon túl, *iráni* és más népek (alánok, ászok, kunok, avarok stb.) közt éltek, jelentősebb csoportjaik azonban hozzánk csatlakoztak.

Miért idézem ezeket? Talán azért, mert egy nép nemzettudatának alakulása szempontjaiból a legapróbb részlet sem elhanyagolható. S mert a korabeli együttélés időszakára történetírásunk a XX. sz. második felében („magához híven”) alig fordított figyelmet. Aminek persze oka van. Eléggé „újkeletű jelenség” ez, térjek is rá élesebb váltással.

A II. világháborút követő évek fotóztai *helyzetképeket* sorjázna elő. 1945 – 47 közötti ünneplések: május 1-je, november 7-e, Budapesten. A tribün előterében pár száz felvonuló. Másutt meg a régebbi szokásokat istápolók. A Bazilikában pl. mise, majd körmenet. A résztvevők száma itt *milliónyi!* Van különbség. Rákosi és az új hatalmat szervező klikkje döbbsen ámul: mekkora maradi vakságba ragadt ez a nép! Igen, „az átkos, mindenhol munkáló reakció, egyházi mákony, burzsoá métely.” Így tudták. Hoztak is ők ezek „megoldására” Moszkvából forgatókönyvet, rövidebb – hosszabb távra! Mert a zsaroló taktikák meg a kékcédula nem minden. A tankjelenlét mellé a nagy „átneveléshez”, amint a tanítás szolt, „új (tan)könyv kellett” ennek a „germanizált, barbár népnek” (J. V. Sztálin). A cári időkben már jól ismert volt Ch.-M. Talleyrand (1754 – 1838) herceg hírhedt tanácsa, amelyet „diplomataként” Napóleonnak adott: „Felség! Ha egy nációt meg akarsz semmisíteni, vedd el előbb a történelmét.” A lenini „felülírás” már ekként sugalmazott: *A csökevényes jelenségeket mindig a tradíciókból előkapart és a burzsoázia által dédelgetett, szemfényvesztő beállítások éltetik*. Az ilyen és hasonlóan torz, ellenségesre fent konklúziókból következő útmutatásokkal cölöpözték az „új struktúrát”: egy-párt, egy-út, egy-koncepció. És egy dallam: *A múltat végképp eltörölni!* Következett a *tudat, a szellem* módszeres kiiktatása. Gyökerestől.

A harcos ateizmus buldózerekkel látott hozzá az egyházak és általában a vallás mind teljesebb felszámolásához. Hogy mit jelentett ez – *a jövőre nézve!* –, fel sem merült. A szemeket túlságosan leragasztotta a lenini kezdeményezés. Ismerjük-e valójában a szovjet-orosz polgárháború, a hadikommunizmus és a *NEP*-korszak éveit? Nyilvánvaló „okokból” nem! A gazdasági nehézségeket üres államkasszával aligha

lehetett kezelni. A gondok és a Kreml épületegyüttese közt merengő, apró termetű Vezér tekintete akkor a Megváltó Krisztus Templomára (Hrám Hrisztoszá Szpászityeljá) esett. Ezt még a cári hálaadás emeltette 1812 emlékére, hosszú évtizedek alatt. A fölöttébb pazarul berendezett, hatalmas dóm falait tonnaszámokkal mért arany- és ezüstkészítmények borították, a drágakövektől ragyogó kegytárgyakról már nem is beszélve. Nos, hogy *ezekre* volt szükség, érteni véljük. De hogy magát a kolosszális műemléktemplomot miért kellett a földdel egyenlővé tenni, azt már csak a XX. sz. egészét tekintve lehet és kell értelmezni. (Aki olvasta Richárd Kapuczinsky *A Birodalom* c. világhírű esszéregényét, közel kerülhet ennek magyarázatához!)

Ez a negatívítás a XX. sz. második felében már nagy elánnal tombolt a világ-égéstől sokáig magához sem tért korszak Közép-Európájában, túlsordulva jócskán a Kárpát-medencén. (Számítgatva a *voltaire-i* malíciából visszamaradt *nyugati eszmetársításokra is egyébként!*) Nem véletlen itt a megismételt Trianon méginkább leszorítóbb prése, éppen a *legnagyobb ellenségként* kezelt magyarokkal szemben. Kezdték hát kíméletlenül a hit, a vallás lerombolásával, *nemzeti szellemünk* egyik alappilléreinek megtörésével. Mert az erre épült kultúra volt elviselhetetlenül idegen számukra. A stupiditás soha nem annyira buta, hogy fel ne ismerje a jó törekvések hordozóit. Az önző akamokosság ilyenkor vált cinizmusba, mélyen ostoba irigységgel. Célja rögtön a megsemmisítés. Ennek a „folyamatnak” betetőzése az anyaországban a Magyar Tudományos Akadémia teljes kisajátítása volt. 1955 tavaszán ezt már *végérvényesítették!* Az MDP Központi Vezetősége május 12-re hívta össze a Politikai Bizottságot, hogy „kiemelt figyelmet szenteljen a tudományos életnek”. A PB „szigorúan bizalmas” jegyzőkönyve (tragikomikus szcena ez!), konstatálva Rákosi, Gerő, Apró Antal, Ács Lajos, Szalai Béla, Mekis József, Piros László, Vég Béla meg egyéb „nagy nevű elvtársak” *érdemi*, valamint három meghívott MTA-tag (Rusznay, Bognár és Kónya) *illusztris* jelenlétét, említést tesz egy nyilatkozatról, amely „Határozat az MTA vezetésének megerősítése” címen hangzott el. Ebben az MTA „párthatározatokból következő feladatairól”, az elvi vezetés és a munka, az ideológiai oktatás (!) megjavításáról, a tudományos kutatás „személyi vonatkozásainak figyelemmel tartásáról” (!), „a párthatározatok maradéktalan végrehajtásáról” volt szó. Az MTA Elnökségén belül korábban már létrehoztak egy kommunista párti (MDP) csoportot. Ezt okvetlen megerősítették. Az Akadémia május 28-i közgyűlésének, majd az MTA Elnökség június 25-i ülésének jegyzőkönyvei számos – *bizalmi szempontokon alapuló* – „személyi változást” rögzítettek. A régóta zajló politikai beavatkozásoknak azonban csak egyik tükrözete ez az egykori pártirat (levéltári jelzete: *MOL*, 276. f.53/230.) Sok ilyen van egyébként. Valamennyi mind a korabeli *szellemi terror* dokumentuma. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy milyen bornírt elvárások szerint „írták át” történelmünket, „szabtak irányt” a kultúrfolyamatoknak vagy az oktatásnak. Többek között.

Azt, hogy milyen lehetett ősvallásunk a kereszténységet megelőző korokban, csak valószínűsíteni tudjuk. A távoli érák embere, ahogyan Illyés Gyula írta, „egy mindenható atyát képzelt, képzelt ma is maga fölé, – ezek az egyisten-tisztelők. De csaknem akkora azok száma – ha ugyan nem nagyobb –, akik minden jó megteremtéséért az ősoket tisztelték és tisztelik. (...) Akik munkájukkal és találékonyaságukkal a legnagyobb emberi művet, a közösségi életet létrehozták és szüntelenül tökéletesítették. E hiedelem – e hit – vallói vitázhatnak egymással. A tudomány egy-eredetű, csak más-más megfogalmazású jelenségnek véli mindkettőt. A művészet is.” (*Hajszálgökökerek*, 244-245. old.)

Hajdani *Isten*-képzetünk nem állhatott messze a Biblia-belítől. Hogy mégis lehetett némi eltérés e kettő között, arra Tamás Menyhért (kortárs írónk az egykor Észak-Bukovinában élt székelyek leszármazottja egyébként) *Esőrácsok* c. regényében (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1984.) találunk utalást. A regényben szereplő pap ezt mondja híveiről: „Hallgattak ugyan rám, s mégsem merném bizonyosan állítani, hogy meggyökeresedett bennük az ige. Valahol mindig az volt az érzésem: Istenkeresésükben segítségre szorulnak, de mintha más Istent keresnének, emlékezetük más, régebbi Istent őriz, legnagyobb ínségükben teljes reménységgel ehhez a régi Istenhez fohászokdtak (...). Csak később fejtettem meg, szeretnek szabad ésszel élni, kicsit pogányos gondolkodással, de sohasem pogányul, s ha hajdan volt külön Istenük, akkor ezt keresik.” (83. old.) Ehhez itt röviden: a bukovinai székelyek bő 70 évvel ezelőtt még Csernovic (ma *Csernovci*) körmékén éltek. E magyar népcsoport tagjai egykor, az 1764. január 7-i *mádéfalvi veszedelem*ként ismert tömegmészárlás (a csíki székelyek Szent Bertalan-éje!) után, Moldván át, ide menekültek. (És több család a Mária Terézia-korabeli Bereg vármegye felsőbb – ma kárpátaljai – vidékére úgyszintén. Nyomaikat valamiképpen eredménnyel magam is kerestem 2000 tavaszán a levéltárak tintahagyó irataiban.) Itt telepedtek le, hét községük – Fogadjisten, Istensegíts, András-, Bódog-, Hadik-, József- és Magyarfalva *ma még megvan*, csak lakóik és nevük változott. 1940-ben az említett falvakból az akkori magyar kormányzat a délvidéki Bácskába költöztette őket, de innen a II. világháború végi szerb vérengzés elől Tolnába települtek át. Nagyobb tömbben ma is itt élnek.

A vallás szerepe vitathatatlan a nemzetfejlődés szempontjaiból: *szellemi képződés* ez is! A kereszténység felvétele éppen ezért volt jelentős. A „harcos ateizmus” ezt *negatív* jelenségként próbálta beállítani és értelmezni. Nem véletlen, hogy az államalapító István királyt támadta meg elsősorban, mondván, „vért ontott” az új hit érdekében. (Épp *ezt* említette fel az egyik Ungváron megjelenő magyar lap húsvéti – 2011. április 23. – vezércikke!) Korábban írtam már erről, hogy mennyire téves állítás ez, most csak annyit: Istvánnak nem állt érdekében a vérontás. Az ellene vonuló Koppányt pedig, a két szemben álló sereg előtt, Veszprém mellett, 997-ben párviadalra Vecellin hívta ki, hogy összecsapásra *ne kerüljön sor*. A csata elmaradt,

mivel teljesen elegendő volt kettőjük bajvívása, amely a német lovag győzelmével végződött. Ennyi. Koppány „felnevelése” pedig legenda. Krónikaíróink olykor a hiedelmekből is beépítettek bizonyos célzatú elemeket műveikbe. A kor szerzeteseiben valóban ellenérzéseket keltett a pogány hit emlegetése is. Ezt a magyar történetek régen kielemezték. Így tudatja egyébként a *Magyarország története* c. filmsoport is. Ideje lenne túllépni már a közelmúlt szocreál ideológiáján!

István trónralépésétől kezdve aztán megindult a kereszténység rendkívül gyors térhódítása. Mi sem jelzi ezt jobban, mint annak ténye, hogy az Árpád-kor további időszakában éppen ez az ország adta a legtöbb szentet a korabeli Európában. Ezt lehet ugyan az egyház elismerten jó szervező munkájával, megfelelő működésével magyarázni, de féligazság lenne, ha nem tennénk hozzá: mindez jelen volt már az akkori magyar társadalom talajában. A nép lelkiülete mélyén régóta ott munkált az egy-isten hite, illetve annak őstípusa, ami leginkább elősegítette a kereszténység felvételét. Sokszor közzétették már írásban, szóban: eleink az új hit *monoteizmusában* jó alkalmat láttak régi hitük *formai – tartalmi* elemeinek átmentéseire is. (A pogánylázadásokról viszont illik tudni, hogy azokat „felülről szervezték”. A kor nyugati világát ekkortájt már hatalmában tartó és uraló *feudális rend* félelmelet váltott ki. Vata, János és többen is az egykori fők közül pl. veszni látszó kiváltságai és jogaik korlátozásai miatt hangolták a környezetükben levő népeséget az országba jött idegenekkel szemben, akiket a király szolgálataikért gyakorta bőkezűen megjutalmazott. A féltékenykedő kisebb-nagyobb urak *keresztényellenes mezbe* öltöztették minden ellenszenvüket. Csakhogy ez már egyre szórványosabban hatott, különösen a nagyobb hangsúlyt kapott törvények életbelépése után.) Az István király által bevezetett és megszervezett kereszténység *szellemi* tényezőként irányt adott egy új *kulturális folyamatnak*, amire szükség volt. Az *állam* megjelenése ekkor a maga intézményszerű alakulatával a rend szilárdítását is hozta. Nem csak külsőségekben nyilvánult meg jelenléte, — belső tartalmakra úgyszintén figyelmet fordított. Új törvényeket szintén be kellett vezetni. Az államiság pozitívan járult hozzá a néptudat formálódásához. Az államkeret feltétlenül az egység, a közösségi összetartozás kohéziós erőinek kedvezett, amelyek a függetlenség és szuverenitás funkciójában kaphattak prioritást. Voltaképpen indukátora volt a *nemzet erősítésének, további kibontakozásának*.

Ugyanakkor Nyugaton, egészen más történelmi körülmények közepette, több helyen már korábban megfigyelhetőek az „államiságot” *birodalmi* alapokra építő törekvések. A Római Impérium, majd az ennek mintáját követni igyekvő császárságok *világban* gondolkodtak, ám nem ismerve a természet törvényeit, irrealitásokba is elkalandoztak, ami sokszor véres zátonyokon népeket tűntetett el. A birodalmi egyeduralom következményeire már az ókor gondolkodói felfigyeltek. A skolasztika Arisztotelész államelméleti fejtegetései alapján pl. a kis, „egyívású” népek egység-

ges, minden tekintetben autark (önellátó) államát tartotta „jó mintának”. Erre alapozta nézeteit Aquinói Szent Tamás, aki viszont azt vallotta: „az idegen népek olyan jövevények, akik csak bajt okoznak”, ezért minden országot óvott befogadásuktól. Mind a korai, mind pedig a kései középkor írói *ezt az elvet* követték, így tulajdonképpen ilyen alapokon indult és alakult ki a *nyugati nemzeteszme*. Ennek magvát az *idegenfóbia* képezte, mondván, hogy az idegenek a maguk szokásaival, törvényeivel, életmódjukkal, amelyek mindig és mindenben mások, szüntelenül zavarják egy adott területen őshonos nép állami harmóniáját. A középkor monarchikus képződményei (pl. Nagy Károly 800-ban létrehozott impériuma) azonban mindezek ellenére *hódítások* révén terjeszkedtek, uralmuk alá vonva teljesen különböző népeket.

Ennek a nyugati felfogásnak *éles ellentéte* volt a Közép-Európában megtelepedett magyarság. Szent István állama, majd a későbbi idők Magyar Királysága tovább őrizte az ’eurázsiai nomád népek’ jellegzetességeiből fakadt „ősi örökséget”, a mindenkori *befogadást*. Jegyezzem meg itt, hogy már a **vándorló magyar konglomerátumot** fejlődésének körülményei – ellentétben egyes „szlávorientált” történészek, így Kristó Gyula azon „meglátásaival”, miszerint „a 830 táján még nem létező magyarság”, akik „tisztá nomádokként sátrakban és kibitkákban”(sic!) vegetáltak (Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Bp. 1996. 23 - 64., *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Bp. 1996. 151. old.) – **több évszázados** tapasztalatai, más sztyepei népközösségekhez viszonyítva, **nagyobb fokú** ismeretekkel rendelkező és **nagy számú, teljesen egyedi** népközösséggé (népegyniség-gé) alakították. Ebben nyilvánvaló szerepet játszott a szkíta-hun hagyományokon alapuló szervezettség, a korszakok szintjén egyre hatékonyabban érvényesülő rendelvőség, de elsősorban az a mindent meghatározó **türelem**, amely *közösségi magatartásuk* mindenkori jellemzője volt. Ezeknek tudható be, hogy eleink hazát, majd államot teremtettek a Kárpát-medencében, ami korábban másoknak nem sikerült. (Nem véletlen, hogy a mai Közép-Európa államai igazában mit sem tudnak a Kárpát-medence történelméről, annak korai etnikai viszonyairól nem is beszélve! Pedig mekkora hadjáratok váltották itt egymást, csak az időszámításunk utáni időkben is: nem csupán iráni népek, hanem nyugatiak úgyszintén. Mindezekről bővebben pedig azért nem tudunk, mert még a magyar történetírásban is, különösen az 1945 utániban, kimondottan a *magyarellenes* szemléletek kaptak prioritást. A millicentenárium – 1996 – idején kiadott, nagypéldányszámú „művekben” ugyancsak, felháborító módon.

Első királyunk kiemelten fontosnak tartotta a sokszokású országot. Ő maga a nép szemében (csakúgy, mint egykor Álmos vagy Árpád) a legfőbb összetartó, *közösségalkotó tényező*. De már egy másik kultúrkörből eredő, *keresztény univerzalizmus* jegyében, amely rövidesen a *Királyság* eszménye lett. A történelemtudomány is fontos gesztusként tartja számon István azon rendelkezését, mellyel a II. Szilveszter

pápától kapott koronát (és vele az országot), az őrizendő *függetlenség*, a *szuverenitás* örök időkre biztosítható jelképiségében, Mária égi oltalmába ajánlotta. A korabeli Nyugat politikai törekvéseit illetően Istvánnak tehát nem lehettek illúziói. Kellott előbb a felzárkózás, amint azt *Intelme*iben világosan ki is fejtette. Nyitott maradt a jövevények (*bevándorlók*) fogadására, de ezt *mértékkel*, a belső egyensúly megbontása nélkül tette. De *elsősorban a királyi udvar fényét* kellett feltűnően előrébb helyezni, tekintettel a korabeli Európára, amely akkor egyben a világot jelentette. Ez derül ki már *Intelme*inek *első* sorából is. Nézzük ezt – *jó okkal!* – eredetiben: *In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut dignesexto in regalis loco possit haberi.* E mondatra Kocsis István író-történészünk hívta fel korábban a figyelmet, mondván, hogy ezt az utóbbi évszázadokban más-más és idegen *értelmezgetésekkel* fordították úgy német, mint magyar nyelvre. A *Corpus Juris Hungarici millenniumi* kiadása pl. ezt így adta vissza Nagy Gyula fordításában: *A vendég és jövevény népekben (?) oly nagy haszon vagy, hogy a királyi méltóság érdem szerint nekik adhatja a hatodik helyet.* (Kb. így fordította *németre* Kollonich Lipót jezsuita érsek a XVII. sz. végén a jogszerűség *látszatával* éppen Szent Istvánt „idézve”, hogy „igazolja” I. Leopold császár *német és szerb* betelepítési politikáját a töröktől megszabadított Magyarországon – *elértelmezett* „fordítással”!) 1983-ban Kurcz Ágnes is a *jövevények* szót használta az *Intelme*k átplántálásakor. Teljes joggal tevődik fel a kérdés: hogyan lehet a *viris* szót, amely *férfiakat* jelent, *népeknek, jövevényeknek* fordítani? (Kocsis István: *A Szent Korona és a jogfolytonosság.* In: *A Szentkorona-eszme és a Szent Korona népei.* Millennium Konferencia, Bp., 2000. 96-97. old.) Hozzá kell tenni, hogy ez természetesen nem a fordítók hibája, hanem az akadémiai kiadásokat felügyelő, lektori *beavatkozások műve!* Magyarul ez, korabeli értelmét nézve, ma így fordítandó: *A vendég és jövevény férfiak annyira hasznosak, hogy a királyi megbecsülésben méltán állhatnak a hatodik helyen.* Latint nem tanulók, szótárral kezükben, játszva fordítanak pontosan így, *szó szerint!* Igen, mert őket nem befolyásolna holmi *politikai felhang* vagy *színezet.* Ilyenekre azonban bőven volt példa a múltban. És bizony ma is akad jócskán!

A történetfilozófiai gondolkodás, különösen a XX. sz. második felétől kezdve, erősen megosztottá vált a magyar *nemzet* kialakulása és megjelenése kérdéskörében. Ma általában azt hangoztatják, hogy nemzetünk a reformkorban született meg (Szücs Jenő). Ez a felfogás elkülöníteni igyekezett a *nép* és a *nemzet* fogalmát. Többnyire elhanyagolhatónak tekintve a nép szellemi fejlődését (még a vallásban is csak a merev teológiát látta!), a nyelvi prioritásból indult ki. Feltűnően osztálytársadalmi szempontokra irányuló figyelme viszont nem terjedt ki a nép *belső világának* vizsgálataira. Kihasználni próbálta, hogy a korábbi időkben még „állóvíznek” tekintették a népet. És valóban: Csokonai, Fazekas Mihály után Petőfi és Arany János írásainak köszönhetően kap először nagyobb figyelmet ez a *nép*,

általuk szinte csupa nagybetűvel! Méltóan tehát. Ettől kezdve az *irodalom* az, amely mindenképpen feladatának tekinti a néppel való törődést. A magyar irodalom klasszikus vonulatában aztán központi helyre került e közösség élete, sorsa, kultúrája. Ez azonban a XX. század végi rendszervajúadások korszakában, az anyaországbeli, idegenszemléletű média hatására, ma már degradálódni látszik, helyüket mindinkább a szubkulturális jelenségek kerítették hatalmukba.

A gondolkodás, tudjuk, egyidős az emberrel. Egyént és közösséget egyaránt a gondolkodás (a szellemiség) tud csak igazán meghatározni. Ezért (is) elképzelhetetlen, hogy a magyar nemzet csak a XVIII. sz. vége felé kezdett volna kialakulni. Itt volt már szó arról, hogy a *nemzet* (bár tagjai *fizikai* lények) sajátágosan *szellemi képződmény*. Tudati állapot minden időben, fejlődési tendenciáival és változásaival együtt. Ezen pedig az sem változtat, hogy egy-egy adott korban milyen fokon áll a nemzet *népének* vagy *néprészeinek tudati szintje*. Az elvárás természetesen mindig az, hogy mind magasabb fokot érjen el. Azt tehát, hogy a sztyeppéken vándorló őseink „még nem alkothattak *nemzeti* közösséget”, nem lehet állítani. Mégpedig azért nem, mert éppen a mi magyar nyelvünk mutatja leginkább, több ezer éves mélysége felől, hogy ez volt az egyik igencsak meghatározónak bizonyuló, aktív funkciójú és alakító képződmény, amely kohéziós erőt tudott maga köré teremteni, ami fejlődésében is szünetlen fenntartotta, folyton gazdagítva azt. Vajon el lehet-e képzelni, hogy mindezt *minden szellemiség nélkül* érte volna el?

Korábban a történelemszociológiai és filozófiai kísérletek minduntalan politikai szempontú akadályokba ütközve, a körülmények nehezekeivel egyetemben – részben-egészben – mellőzni kényszerültek a *történelmi nemzeteszmét*, ill. annak fejlődési attitűdjeit tüzetesebb vizsgálatok tárgyává tenni. Ez az oka annak, hogy komplex értelemben máig hatóan hiányos képet őrzünk nemzeti történelmünkéről, mert nemzettudatunk, s így nemzeti önismeretünk sem a teljesség igénye szerint alakulhatott az utóbbi időkben. Elolvasva pl. Szücs Jenő *Nemzet és történelem* vagy *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge* c. írásait (az ő művei, amint egy vitában Szigeti Lajos kifejtette, „revelációként hatottak”, nemzedékek nőttek fel ezeken, „s ha van valamiféle történelemismeretünk, történelemszemléletünk, akkor az e könyvekhez vezethető vissza”. (Forrás, 1979/9., 78. old. – *A haza és a nemzeti önismeret*. Fialat Írók Találkozója, Lakitelek, 1979. V. 18-19.) Az azóta eltelt bő 30 év folyamán azonban Szücs Jenő említett műveiről többen megállapították, hogy az általa tárgyalt nemzeteszme nem vonatkoztatható a magyarra: Szücs ugyanis teljesen a *nyugati nemzetfelfogás alapján* közelítette meg a *magyar nemzeteszmét*, és annak kaptafáján tárgyalva, sokszor bizarr következtetésekre jutott. Ma már bizony fenntartásokkal kell ezeket lapozgatni.

(Folytatása következik)

TÓTH PÉTER

A HONFOGLALÁS IDŐPONTJÁRA VONATKOZÓ ÚJABB KUTATÁSOK ÉS ÁLLÁSFOGLALÁSOK

1) 2006-ban jelent meg Király Péter „A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve” című könyve, amely a honfoglalás körüli eseményeket új megvilágításba helyezte. A könyvben a szerző több évtizedre visszanyúló, történeti források anyagára épülő gyűjtéseit és elemzéseit tette közzé, amelyek arról vallanak, hogy a magyarok már 561–562-ben megjelentek a Kárpát-medencében, majd 590 táján megtelepedtek e területen, s azóta folyamatosan itt vannak (Király 2006: 214).

A könyv felpezsdítette a honfoglalás eseményeire vonatkozó kutatásokat. Több ismertetés és állásfoglalás jelent meg. A felvetett kérdésekre Király Péter egy újabb kiadványban reagált (Király 2010). Az alábbiakban röviden e vizsgálatokat s fogadtatásukat tekintem át.

2) Király Péter kutatásait 1937-ben kezdte, amikor beiratkozott a prágai Károly Egyetemre. Ekkortól fogva (a világháborús eseményeket leszámítva) folyamatosan gyűjtötte a külföldi történeti források magyarokra vonatkozó adatait. A szerző arab, bizánci, görög, cirill betűs ószláv, latin és német nyelvű forrásokat egyaránt felhasznált. Adatait olyan forráskiadványokból gyűjtötte, amelyek hitelességét a nemzetközi forráskritika elismeri.

A magyarokra vonatkozó legelső szórványos adatokat a VI. századból találta, a legkorábbi 561/562. évi eseménnyel kapcsolatban (Gotifredus Viterbiensis „Pantheon” című XII. században írt történeti munkájában). Az adatok a VIII–IX. századtól megszorodnak, s immár az eseményekkel egykorú vagy közel egykorú források is szép számmal vannak. A 760–770. évi *via Ungarorum* és a 888-ból származó *Strada Ungarorum* a magyarok hadjáratának vagy hadjáraitának útvonalát jelzi (Király 2006: 163–165). A friauli (Észak-Itália) *via Ungarorum* Király Péter szerint a ’magyarok útja’-ként értelmezendő, „a forrásban ugyanis nem a teljes hangalakú török *Onogurii*, hanem a rövidebb szláv eredetű *Ungarii* (*Ungarorum*) szerepel, s ez utóbbi már ’magyarok’-at jelent” (i. h. 170). 860-ból származik az *Uungariorum Marcha*, amely vélhetőleg a Szombathelytől északnyugatra fekvő Répce és Pitten folyók felső folyása által határolt területen lehetett (i. h. 174–177).

Király Péter a magyarok külső elnevezésének a névjegyzékekben mintegy 60 adatát találta meg (731/736: *Ungarus* St. Gallenből; 797–809: *Hungarius* személynév a weissenburgi kolostor névjegyzékében stb.). E személynevek a VIII. században jelennek meg. Király Péter szerint viselőik magyarok voltak, nem pedig onogurok (mivel a teljes hangalakú *Onugurius*-ra egyetlen adat sincs, i. h. 159), s e nevek nem is a németből vezethetők le, mint azt a német nyelvészek egy része véli (i. h. 158).

1882-ben felkérték a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy határozza meg a honfoglalás időpontját. A Történelmi Bizottság azt állapította meg, hogy a honfoglalás 888-nál korábban és 897-nél későbbben nem történt. Király Péter szerint „Nyilvánvaló, hogy az idő eljárt az 1882. évi állásfoglalás felett. Új, korai és hiteles írásos adatok kerültek elő, s ezek változtatást igényelnek” (i. h. 216).

Király Péter a magyarság önmegnevezésére és külső elnevezésére vonatkozólag számos adatot gyűjtött össze. Lássuk, miről vallanak!

3) A magyarok önmegnevezése – Népiünk önelnevezése, a *magyar* az ugor kori **mañæw* 'nép, népcsoport' és a finnugor kori **er*, **eri* 'férfi' szavakból eredeztethető. A szomszédos népek írott forrásaiban viszonylag későn bukkan fel. Önelnevezésünket őrzik a következő források: a bokharai Dzsaiháni 870 és 920 körül keletkezett „Utak és országok könyve” című művében *m.ğ.γ.rīya* nevű országot említ a Fekete-tenger környékén; *Можары* (a rjazanyi területen); *Мещерка* (az Oka folyó kanyarulatánál) stb. A Magna Hungariában élő magyarok emlékét őrizhette meg a csisztopoli temető (Чистополь, Tatár Köztársaság) 1311-ből származó volgai bolgár sírfelirata, amely egy *Маѡар* nevű férfi emlékét őrzi. Ezek azonban a magyarok külső elnevezéséhez képest szórványos adatok, nagyobb gyakorisággal csak a XVI. századtól jelentkeznek.

4) A magyarok külső elnevezése – A magyarok külső elnevezése a török *onogur* 'tíz nyíl' jelentésű népnév ősszláv **ogūre* (ejtsd: *oKgäre*) alakjára vezethető vissza, ebből alakult ki a lengyel *Węgier*, az orosz, ukrán és fehérorosz *Ugre*, *Uhry*, a cseh *Uher*, a szlovák *Uhor*, *Uher*, a horvát *ugrin*, *vugrin* stb. Király Péter szerint mivel a különböző szláv népek az ősszláv alak különböző változataival jelölték a magyarokat, feltehető, hogy e népnév már akkor megvolt a szlávoknál, mielőtt őshazájukból szétvándoroltak volna, tehát hozzávetőleg a VI. század előtt. E névvel a szlávok az onogurokat nevezték, később a magyarokra tapadt, akik szintén azon a tájon laktak (i. h. 143, 158). Ennek oka a magyarság és az onogurok szoros kapcsolatában rejlik. Ez nem számít egyedülálló dolognak, hiszen a magyarokat más népneveken is hívták a külföldi források (hunoknak, türköknek).

Az ősszláv alak terjedt el a bizánci görög írásbeliségben, s innen pedig tovább a latinba. A szláv hangsúlyos magánhangzó nazális volt, így alakulhattak ki az

Ungri, Ungarus változatok. Király Péter felfigyelt arra, hogy bár a magyarok külső elnevezése az onogurok népevére vezethető vissza, a bizánci görög források a magyarok és az onogurok megkülönböztetésére következetesen más változatokat használnak. A bizánci görög *Οαεεκοι* magyarokat jelölhetett (Hóman Bálint is ezen a véleményen volt), az *Οηγεροκοι* azonban már onogurokat. Például Ioannes Zonaras bizánci görög nyelvű 1118 után írott munkájában a *türk* mellett az *Οαεεκοι* népvét is használja a magyarokra vonatkozólag (i. h. 119–120).

A latin nyelvű forrásokban a magyarokat leggyakrabban *Ungri, Ungari, Hungri, Hungari* nevekkal jelölik. Többször előfordul az *Avari/Avares* és a *Huni*, ritkábban az *Agareni, Vandali* és a *Pannonici*. A bizánci görög forrásokban gyakori *Φηκεννι* a nyugati forrásokban nem található (i. h. 145). A magyarokra vonatkoztatott *avari* és *huni* népnév nem feltétlenül csak archaizáló névhasználatként értelmezendő, hanem földrajzi és politikai vonatkozásban is (i. h. 161).

5) Most lássunk néhány véleményt Király Péter könyvéről! Zoltán András írja: „Egészen biztosan igaza van Király Péternek abban is, hogy a VIII–X. századi nyugat-európai forrásokban (főleg német nyelvterület kolostori névjegyzékeiben) előfordul mintegy 60 *Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger* személynév szintén a magyarok külső elnevezésére megy vissza (és nem valamely német köznévre, amint azt a német szakirodalom nagyobb része gondolja)” (2008: 357).

Zoltán András az 561/562. évi legelső említést fenntartással fogadja, mivel hogy „nem a szóban forgó események idejéből, hanem több évszázaddal későbből fennmaradt szövegekről van szó, amikor a szomszédos országokban a magyarokat éppen a »kalandozások« nyomán már jól ismerték, és így az említett rombolást utólag is a nyakukba varrhatták” (i. h. 356–7). A későbbi évszázadokból már jóval több említés található: „Ahogy haladunk azonban előre a korban, különösen a VIII. században már annyira felszaporodnak a magyarok említései, hogy nincs okunk későbbi szerkesztők, másolók beavatkozását gyanítanunk” (i. h. 357).

Király Péter Zoltán András megjegyzéseire reagálva az 561/562. évi forrás szövegkritikai elemzéséből arra következtet, hogy a leírt adatok valós történeti eseményeken alapulnak (2010: 55). Zoltán András szerint nem a történeti események vonatkozásában támadhatnak kételyek, hanem abban, hogy egy XII. századból fennmaradt szöveg pontosan azokkal a szavakkal adja vissza a VI. századi eseményekben részt vevő népek neveit, ahogy azt a VI. században feljegyezték (i. h. 8).

Zelliger Erzsébet szerint Király Péter „hatalmas forrásanyagot dolgozott fel, és ezek tükrében egész honfoglalás-kori történelmünk újragondolására készítet” (2008: 369). A „*Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae*” 618-ból több barbár támadást sorol fel. A felsorolt népek: gótok, gepidák, hunok, alánok, kvádok, szarmaták, avarok és végül a legrosszabb: „in fine pessimorum Hungarorum”.

Zelliger Erzsébet szerint „A felsorolásból az következik, hogy a hungarusok egyik korábban felsorolt néppel sem azonosak. Eddigi tudásunk szerint a magyarok ebben az időben a Volga és a Don közötti területen voltak (Történelmi Világlasz). Jogosan merülhet föl a kérdés: képviselhetek-e a távoli steppén élő magyarok olyan erőt, hogy a nevüket az avarokra vonatkoztassák Közép-Európában. Nem valószínű. Ebben az esetben további kérdést tehetünk fel: lehetséges-e, hogy a magyarok több hullámban, erősebb népekhez csatlakozva haladtak nyugat felé a népek országútján?” (i. h. 369–70).

Erdélyi István szerint: „A honfoglalás sikerét a helybeli politikai széttagoltság és emellett a helyben talált, általuk nem kiirtott népesség gazdasági bekapcsolása garantálta” (idézi Király 2010: 51).

6) 2001-ben jelent meg a Magyar Nyelvben Harmatta János „A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja” című tanulmánya. Harmatta Ptolemaiosz Kr. u. 161–180 táján írt földrajzi munkájában figyelt fel a *Μασσαῖοι* népnévre. E nép az Urál-hegység és a Volga folyó közé, a Káma folyó középső folyásától délre eső területre tehető. Harmatta az *-oγ* többes nominativusi végződés folytán megmaradó *Μογγυβ*- írásképet a **масъль* átírásának tartja (2001: 4). Harmatta megfigyeléseit támogatja az alaki egyezéseken túl az is, hogy e népet Ptolemaiosz Kelet azon részén szerepelteti, ahol a magyarok abban az időben lehettek, illetve, hogy más komolyan számba jöhető nép nincs.

Egy bolgár és egy szerb szynaxarium szerint Krum bolgár kán 811-ben az *ugry*, ill. a *végry* nép segédcsapataival mért csapást Nikephoros bizánci uralkodóra. Sokan azonban kétségbe vonták e források hitelességét, mivel más források az avarokat említik. Király Péter fejtegetése azt erősíti, hogy nem az avarok, hanem a magyarok segíthettek a bolgároknak. Ugyanis 803-ban Nagy Károly, ezt kihasználva pedig a bolgárok támadtak sikerrel az avarokra. A történeti előzményekből következtetve tehát nehéz elképzelni, hogy néhány évre rá a katonai súlyukat nagymértékben elveszítő avarok szövetségre lépjenek a bolgárokkal (Király 2006: 132).

A 834–836. évi al-dunai bizánci–bolgár háború kapcsán az *Οαγγσοι*, *Οαηνοι* és a *Φηκκηνυ* népnevek is felbukkannak. E népnevek valószínűleg ugyanazt a népet jelölik (a magyarokat ebben az időben hunoknak és türköknek is hívják a bizánci források, i. h. 136–7). A magyar seregek 862-ben már nyugaton hadakoznak. Harmatta János szerint a 862. évi hadjárat azt is bizonyítja, hogy a nyugati területek felderítésének már jóval korábban el kellett kezdődnie, mert e nélkül a magyar csapatok aligha tudtak volna szállásterületüktől ezer kilométer távolságban eredményes hadműveleteket folytatni (2001: 10).

A magyarság IX. századi hadjáratai azt igazolják, hogy katonai súlyuk jelentősen megnőtt. Harmatta szerint ez a három kabar törzs csatlakozásával magya-

rázható. „A kabarok csatlakozásával a magyar törzsszövetség katonai ereje jelentékenyen megnövekedett, s arab-perzsa földrajzi írók adatai alapján ítélve a IX. században a kelet-európai szepteppeövezet legerősebb katonai hatalmává vált. Ez lehetővé tette, hogy a magyar törzsszövetség Kelet-Európa két másik jelentős hatalma, a Bolgár Királyság és a Kazár Kaganátus között végül is önállóan alakítsa ki európai politikáját. Ez tette számára lehetővé a honfoglalást” (2001: 9).

Harmatta a magyarság honfoglalás előtti történeti útját a következőképpen rajzolja meg: Kr. e. V. század körül a Volga-Káma vidékén tartózkodik, Kr. u. II. században már valamivel délebbre iráni lovasnépek szomszédságában a Volga és az Urál-hegység között (itt említi őket Ptolemaiosz), a VI. században a türköktől vereséget szenvedett ogur törzstörédekkel egyesülve létrehozza a hetumoger törzsszövetséget, átkel a Volgán és a Volga–Oka között foglal szállásterületet. A VII. század elején dél felé hatolva részévé válik Kobrat onogur-bolgár félnomád államának. Annak felbomlása után szerződéses szövetségi viszonyba kerül Asparuch onogur-bolgár törzscsoportjával, azzal vándorol nyugat felé és eléri a Kárpátok, a Duna, valamint a Fekete-tenger északi partvonalát. A IX. század elején a kabarok csatlakozása által megerősödve függetlenné válik a bolgároktól s a kelet-európai szepteppeöv legnagyobb katonai ereje lesz. Nyugat felé orientálódik, s megkezdí e területek felderítését (l. a 862. évi nyugati hadjáratot). A IX. század végére kialakul a Kárpát-medence elfoglalásának terve, s megtörténik a tervszerűen előkészített honfoglalás (i. h. 14).

7) A honfoglalás több ütemben történő elmélete középkori krónikáinkhoz nyúlik vissza. A XIX. század kutatói közül Réthy László és Vámbéry Ármin, később pedig László Gyula is erre a következtetésre jutott. László Gyulának komoly érdeimei vannak abban, hogy a kettős honfoglalás elmélete jelen van a köztudatban. László Gyula régészeti kutatásokkal igazolta, hogy a kései avarok nem pusztultak ki és nem is szlávosodtak el, mint ahogy azt korábban többen vélték. Kutatásai több tekintetben is összeegyeztethetők Király Péterével. Király Péter nyelvészeti kutatásokkal erősítette meg azt az álláspontot, amire László Gyula a régészet által jutott (meg kell említeni továbbá Simonyi Dezsőt és Nagy Gézát is). Így nyerhet megoldást a székelyek eredetének kérdése is, akik valószínűleg azért nincsenek említve a honfoglaló törzsek között, mert már korábban is itt tartózkodhattak.

Az egyezések mellett különbségek is vannak László Gyula és Király Péter következtetései között. Például az onogurok szerepének, jelenlétének megítélésével kapcsolatosan, továbbá a magyarok első csoportjai megtelepedésének időpontját illetően is. László Gyula az általa vizsgált griffes-indás régészeti kultúrát a 670 táján bevándorolt onogur-bolgár néphez kapcsolta, s úgy gondolta, velük érkezettek a magyarok első csoportjai. Király Péter viszont arra figyelte fel, hogy az onogurok Kárpát-medencei jelenlétéről a történeti források nem szólnak (2010: 23).

Király Péter kutatásai jelentősen előrevitték e kérdéskör tanulmányozását. Megoldandó kérdések is maradtak bőven: a VII. század elejéről származó *szikiul* népnév (valóban a székely népvét takarja?), a szarvasi tütartó rovásírásos feliratának vizsgálata (könnyen lehet, hogy csak a magyar nyelv segítségével fejthető meg), a földrajzi nevek vizsgálata (figyelmet érdemel hogy a 824-ből származó, s a bolgárok Kárpát-medencei jelenlétét őrző Pliszikai felirat a Tisza nevét már a magyarok által használt formában közli!) stb. Király Péter felhívja a figyelmet a honfoglalás kori temetők teljes katalógusa összeállításának szükségességére is.

A magyarság Kelet azon részén lakott, amely hosszú évszázadokon át népek vándorlásának útvonalán feküdt. Világhódító népek teremtettek itt birodalmat, s indultak nyugat felé. Hogy milyen kapcsolat volt közöttük és a magyarok között, nem tudjuk. De elképzelhető-e, hogy a fél Európát meghódító népek mellett a magyarok békésen és teljesen függetlenül élhettek? Jól tudjuk, hogy e népek hódító háborúiban több nép is segédkezett. Csatlakozott vagy behódolt népként a magyarok egyes csoportjai már Árpádék előtt több évszázaddal megfordulhattak, s letelepedhettek Európa közepén.

Kérdés, hogyan reagál a tudós társadalom. Mennyire merevedtek meg azok a nézetek, amelyeket korábbi ismereteinkből építettünk fel? Ez a mai magyar tudósok számára is kihívást jelent, hiszen az új adatokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hanem meg kell magyaráznunk. Különben amit leírunk e korról, hamar elavulttá válhat.

IRODALOM:

– Harmatta János 2001. A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. Magyar Nyelv 97: 1–14.

– Király Péter 2006. A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 10. Szerkesztette és az előszót írta Udvari István. Nyíregyháza.

– Király Péter 2010. „A honalapítás vitás eseményei” fogadtatása. Állásfoglalások, vélemények és további többirányú kutatások. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 11. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Nyíregyháza.

– Nyomárkay István – Zelliger Erzsébet – Székely György – Erdélyi István – Czeglédi Katalin 2008. Hozzászólások. Eleink 2008/2: 45–54.

– Zelliger Erzsébet 2008. Hozzászólás Király Péter „A honalapítás vitás eseményei” című könyvéhez. Magyar Nyelv 104: 369–372.

– Zoltán András 2008. Király Péter, A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Magyar Nyelv 104: 355–359.

KÖNVRŐL KÖNYVRE

LŐRINCZ P. GABRIELLA

ANYAGFÁRADTSÁG

Oláh András verseit olvasva mindig elfog egy érzés: ezeréve ismerjük egymást. Tiszta lélekkel, letisztult gondolatokkal ír a hétköznapokról, de ugyanakkor Nietzsche-ről is. Olyan érzékenységgel fogja meg a percet, amilyenre a pillanatfelvétel sem képes.

Az *Anyagfáradtság* című verseskötetet öt ciklusra bontja a szerző. Az első ciklus *Elrontott ragozás-avagy Szinbád új szerepben*. A címadó versben keserű felismerés, mély fájdalom tárul az olvasó elé. A jelen sikertelensége, a jövő messzeisége, az életben, a szerelemben való csalódottság sugárzik a vers egészéből: „kihűlt percek levét iszod”, – „aggaszt a múlt mit átragaszt egy messzi fényű őrtorony”. Ugyanakkor ebben a ciklusban találkozunk a kötet címadó versével is. A szenvedély és a szenvedés összetartozását éljük át az *anyagfáradtság* olvasása közben. A cukor nélküli tea kortyolgatásától a jóllakottságon át egészen az egymásba fulladásig mindent magába foglal a vers. „*magadba nyelsz örökre / ha a szoknyádat felgyűrve / egymásnak feszülünk végre / mint óriáskagyló és a tenger...*” A szakítást, a szerelem végességét, annak minden kínját, az egyedül maradás elfogadását, olykor minden dühét, megélését árasztja a költemény. A versek tömörek, semmi túlírás, sem langyosság. A feszes sorok zsigerig hatolnak.

A következő ciklus címe: *Bűvésztükk*. A néhány verset tartalmazó ciklus a veszteséget vagy annak túlélését feszegeti. A ránk kényszeredő helyzetek, a bele nem nyugvás, de beletörődés, a szó legszorosabb értelmében. A tükör fejtegetése gyakran felbukkan a ciklus verseiben, hiszen kit ne foglalkoztatna ez az egyszerű használati tárgy, mely mindent tud rólunk, és mégsem. A ciklust egy hét részből álló vers zárja: *romok*. Ha csak a versen belüli hét címet olvassuk, negatív dolgok megélése, veszteség, rajzolódik elénk: *csőd, megsebeztelek, kifosztva, tanulópénz, tovább álmodtalak, botladozás, szökésben*. Mégis, ennyi fájdalom közepette felcsillan a remény, az újjászületés. „*szökésben / megszöktél tőlem / de nem tudtál fonnyadni / testedből úgy katapultálni / hogy valahol ne találjak rád*” – zárul a második ciklus, és: „*Árnyékod vagyok*”, - épül rá szervesen a következő szakasz címe, mintha csak az eddigi vers folytatása lenne.

A *földcsuszamlás, relikviák, forgácsok* című versek mind több részre osztott művek. Töredék gondolatok, mégis így egészek. A szaggatottság, az írni

sem bírás az olvasó gondolatait is felszaggatja. A végtelennel való szembenézés, a hiányérzet kipótlására való kísérlet, emlékezés, továbblépni akarás. Minden mozdulat precíz tárolása a harmadik ciklus: *Árnyékkod vagyok*. Tisztán érthető. A legmélyebb érzések, s a legmagasabb gondolatok.

Az ezt követő ciklusban a szerző nem a megszokott módon szól. Nem saját magáról, gondolatairól ír, inkább az őt körülvevő világról, élethelyzetekről. Talán innen ered a cím: *kívül a körön*. Külső szemlélőként ír mindenről, ami körülveszi. Ennyire érezhető és érthető gondolatokkal talán Szabó Lőrincnél találkozhatunk. Ugyanígy *a lift* című vers is egy hétköznapi dolgot örökít meg, bárkivel megeshet. A csodálatos nő kiszállva a liftből kikerüli a férfit, ügyet sem vet rá, elindul a folyosón. Közben a férfi figyel a nőt, csalódott, mert észre sem vette, s mikor a liftet elindítja a férfi a földszint felé, még látja, hogy a nő az ő irodáján kopog. Őt kereste.

Az utolsó, *Rövidzárlat* című ciklusban az elmúlásé és Istené a főszerep. A múlandósággal szembeni tehetetlenség, a minden orvoslás kevéssége az Istennel, az isteni döntéssel szemben. A veszteség elfogadása.

Nem lehet kiemelni egy verset, vagy egyetlen ciklust a kötetből. Minden sor, minden írásjel vagy annak hiánya fontos. A mindennapok valódi mélysége kovácsolódik össze a legmagasabb gondolatmenettel. Azt hiszem, a hétköznapi embernek és az irodalmároknak egyaránt ajánlható a kötet. Én köszönöm a szerzőnek, *Oláh Andrásnak!*

OLÁH ANDRÁS: *Anyagfáradtság*. Budapest: Hungarovox Kiadó, 2010, 91 oldal, 1400 Ft. <http://www.freeweb.hu/olah-andras/oszt.html>

BAKOS KISS KÁROLY

TÁJBA ÍRT TÖRTÉNELEM

A szűkebb pátriánk kultúrtörténete iránt érdeklődő olvasó örömmel veheti kézbe Zubánics László legújabb kötetét *Tájba írt történelem* címmel, melyben a neves helytörténész most Kárpátalja legmagyarabb városaként számontartott városának, Beregszásznak a múltjába enged bepillantást. Bár bizonyos rész tekinthető tudományos munkának is, hiszen a források, hivatkozások megjelenésével a szakmai igényeknek is eleget tesz, de sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha inkább az érdeklődő nagyközönség számára írt helytörténeti érdekességeket bemutató helyismereti munkaként tekintünk e kötetre. Stílu-

sában is erre enged következtetni, hiszen már a könyv felütésekor Füzesi Magda költeményét követően ilyen mondatokkal találkozik az olvasó: „*A nagy magyar Alföld kalászkokat ringató északkeleti peremén, zúgó tölgyerdők, aranyat izzadó trachithegyek és a síkságra érve megjuhászodó folyók karéjozta sík vidéken terül el Beregszász. Egy valóságos tündérváros, kis darabja annak, amelyet annak idején ősanánk, Emese megálmodott.*”

Miként a szerző írja, a helységeknek, miként az embereknek, megvan a maguk sorsa: megszületnek, fejlődnek, kiteljesednek, majd ha a végzet úgy akarja, eltűnnek a történelem színpadáról. S egy helytörténeti munka mivel is kezdődhetne, ha nem a szóbanforgó település eredetével. A tudományosan megalapozott, régészeti kutatások eredményeit, a legkorábbi írásos emlékeket felvonultató történelmileg hiteles adatokkal és a szinte már a költészet birodalmába tartozó mitikus eredetmondákkal. Lampertszásza nevének legkorábbi említésétől a Rákóczi szabadságharc eseményein át ível a kötet a közelmúltig, külön fejezeteket szentelve a város fontosabb tereinek, utcáinak, megemlítve nevezetesebb személyiségeit. Természetesen a magyar irodalom nagyjainak Beregszászhoz köthető szerzeményeit is többhelyütt idézi, így nem maradhatott ki a könyvből Tompa Mihály, Petőfi vagy Dsida aktuális költeménye sem.

Kicsiny, s a maga nemében heterogén szerkezetű kötet van dolgunk, hiszen a fentebb említettek mellett még turisztikai tudnivalókkal is felvértezi az idelátogatni szándékozó olvasót, hogy a kultúrtörténeti tájékozódás, a *genius loci* való ismerkedés mellett a hétköznapi valóságban is némi fogódzót találjon. S a kötet zárlatában korabeli fényképekkel, képeslapokkal is megörvendeztet bennünket a kötet, hogy Beregszász utcáinak, tereinek, nevezetes épületeinek kontúrjaival idézze a város hangulatát.

S mivel is lehet befejezni egy Beregszászról szóló könyvet és könyvismeretetést, ha nem Punykó Mária lírai mélységű vallomásával: „A temetői jegenyefákkal üzennek felnövekvő öregeim... Velük, általuk – jegenyékékké váltan – vagyok itthon ebben a piszkos, sáros, gazdátlan, arcát, nyelvét változtató, átkozott, áldott 900 éves Beregszászban.”

ZUBÁNIC LÁSZLÓ: *Tájba írt történelem*. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2011.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

2011. JÚNIUS- JÚLIUS- AUGUSZTUS

ELISMERÉSEK

* A Kárpátaljai Megyei Közigazgatási Hivatal Művelődési Főosztálya *A legjobb kárpátaljai népi múzeum* címet adományozta a Péterfalvai Képtárnak és a Tiszaháti Tájmuzeumnak. Mindkét intézmény igazgatója **Borbély Ida**.

* **Pomogáts Béla** irodalomtörténész, a MNKNT elnöke a Jánosiban megrendezett Szabadegyetemen a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia díszoklevelével tüntette ki **Fodor Géza**, **Szöllőssy Tibor**, **Bakos Kiss Károly**, **Csordás László**, **Seres Kristóf**, **Lőrincz P. Gabriella** alkotókat a kárpátaljai magyar kultúra fejlesztésében végzett áldozatos munkájukért. Hasonló kitüntetésben részesült **Larisza Malek** asszony, Magyarország lengbergi tiszteletbeli konzulja.

* **Hende Csaba**, Magyarország honvédelmi minisztere „*A magyar külügyek szolgálatáért*” érdemérmét adományozta **Mihajlo Beleny** szobrásznak számos magyar tematikájú szobor megalkotásáért.

* **Tarnóczy Balázs**, a Nemzeti Társas Kör alelnöke a magyar megmaradásért Országászlót adományozott a mezővári és a szalókai református gyülekezetnek, amelyeket **Zán Fábrián Sándor** püspök áldott meg.

* **Gajdos Istvánt**, Beregszász polgármesterét Ukrajna államfője Ukrajna függetlensége alkalmából *Az érdekekért* érdemrend II. fokozatával tüntette ki. Miniszterelnöki kitüntetésben részesült **dr. Spenik Ottó** kutató-fizikus. A megyei tanács és a megyei közigazgatási hivatal díszoklevelével tüntették ki **dr. Ljáh Erzsébetet**, az Ungvári Városi Gyermekrendelő-intézet igazgatóját, **Cipola Gizella** operatárénekest, **Nuszer Ernőt**, a megyei közigazgatási hivatal osztályvezetőjét.

* **Viktor Pogorelov**, Ungvár polgármestere Ukrajna függetlenségének 20. évfordulója alkalmából oklevelet adott át azoknak a bátor képviselőknek, akik az 1991. augusztus 19-22-ei moszkvai hatalomátvételre szervezkedett GKCS-puccsot Ukrajnában elsőként ítélték el. A mintegy húszfős magyar frakció képviselői közül (1991-1994) **Kövér György** alpolgármestert, és **Dupka Györgyöt**, a megyei és a városi tanács tagját, képviselőt is kitüntették.

* **Pál Lajos** kárpátaljai népzeneész és zenepedagógus a *Kisebbségekért Díjat* vehette át **Semjén Zsolttól** és **Répás Zsuzsannától** nemzetpolitikáért felölös helyettes államtitkártól.

* **Dr. Schmitt Pál**, a Magyar Köztársaság elnöke augusztus 20-a alkalmából kiemelkedő munkásságuk elismeréseképpen négy kárpátaljai közle-

ti személyiségnek állami kitüntetést adományozott. **Benedek Imre**, az aknaszlatinai Bolyai János Középiskola igazgatója, **Gajdos Olga**, a KMKSZ munkácsi alapszervezetének elnöke, **Varga Béla** újságíró, az ungvári magyar tankönyvszerkesztőség vezetője a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet, **Zelinszki Éva Mária**, a Rahói 1. Számú Középiskola nyugalmazott matematikatanára pedig a Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkeresztet vehette át.

ESEMÉNYNAPTÁR

JÚNIUS

* Hagyományosan a Központi Tűzoltózenekar felvonulásával kezdődött meg a 82. Ünnepi Könyvhét és a 10. Gyermekkönyvnapok a budapesti Vörösmarty téren. Az ország mintegy ötven településére kiterjedő könyvünnepet **Tóth Krisztina** író, költő, műfordító nyitotta meg. A Kárpátaljai Magyar Könyvkiadók sátrában **Dupka György**, **Vári Fábián László**, **Kovács Sándor** és **Zubánics László** dedikálták legújabb köteteket. A kárpátaljai könyvsátrat számos elszármazott hazánkfia, köztük **Lator László** Kosuth-díjas költő is felkereste.

* A MÉKK szervezésében a Trianon Emléknep alkalmából koszorúzással egybekötött megemlékezésre került sor Ungváron, a Kálvária temetőben, a mártírhalált halt **Posch Alajos** újságíró sírjánál. Az Ungvárra bevonuló cseh katonák által 1919-ben megölt ungvári újságíró életútját **Dupka György** ismertette. A megem-

lékezők megkoszorúzták a mártír újságíró sírját.

* A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és az *Együtt* című irodalmi folyóirat szerkesztősége a beregszászi Európa–Magyar Házban megrendezte az irodalmi folyóiratok találkozóját, amelyen vendégül látta a *Partium* folyóirat szerkesztőit és szerzőtársait. A jelenlévők meghallgatták **Oláh András** és **Kürti László** legújabb verseit. **Felhős Szabolcs**, a *Partium* (Vásárosnamény) felelős szerkesztője, **Vári Fábián László**, az *Együtt* (Ungvár) főszerkesztője és **Füzesi Magda**, a *Kárpátaljai Hírmondó* (Budapest) főszerkesztője az egyre súlyosbodó anyagi gondokról tanácskoztak. Ezután az *Együtt* szerzői (**Marcsák Gergeley**, **Bartha Gusztáv**, **Csordás László**, **Zselicki József**, **Füzesi Magda**, **Lőrincz P. Gabriella**) olvasták fel írásaikat a folyóirat legfrissebb számából, **Vári Fábián László** *Tábori posta* című önéletrajzi regényének fülszövegét olvasta fel. A rendezvény házigazdájá **Zubánics László**, a KMMI elnöke volt.

* A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház Magyarország 2011. I. félévi soros elnöksége alkalmából a Magyar Köztársaság Beregszászi Konzulátusa szervezésében bemutatta *A tekintetes úr* című Úz-völgyi népmesét. A darabot **Gyevi-Bíró Eszter** állította színpadra. A színház művészeit **Bacsikai József** ungvári és **Tóth István** beregszászi főkonzulok virágcsokrokkal köszöntötték. Végezetül a beregszászi főiskolán fogadást adtak a kárpátaljai szervezetek, intézmények részére.

* **Garanyi József** születésének 90. évfordulója alkalmából szülőfalujában,

Bátyúban kiállítást szerveztek. A **Kovács László** műgyűjtő, kiállításszervező magántulajdonában lévő 26 alkotás átfogóan mutatta be Garanyi József festését. A tárlaton, amelyre a helyi középiskola dísztermében került sor, különböző technikával és témában készült képeket láthattak az érdeklődők. A művész életútját **Bagu Géza** tanár ismertette, az alkotásokról **Kovács László** beszélt.

* A Magyarország soros EU-elnöksége jegyében szervezett kulturális rendezvények kárpátaljai záróakkordjaként a beregszászi szabadtéri színpadon a *Ghymes* együttes adott fergeteges koncertet. A zenekar első alkalommal szerepelt Kárpátalján. A fellépés előtt **Szarka Tamás** és **Szarka Gyula**, a zenekar alapítói, vezetői sajtótájékoztatót tartottak a Beregszászi Magyar Konzulátuson, amelyen a kárpátaljai magyar média képviselői vettek részt. A beregszászi fellépés előtt **Tóth István** főkonzul köszöntötte a jelenlévőket. A koncert programja a közel-múltban megjelent *Szikraszemű* c. album dalaiból, valamint az elmúlt 15–20 év szerzeményeiből állt össze.

* A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház *A tekintetes úr* című előadását láthatta a técsői közönség is.

* Mezőgecseben első alkalommal került megrendezésre az *Ifjúsági Néptánc- és Népművészeti Együttesek Találkozója*. A rendezvényre az Ungvidéktől a Felső-Tisza-vidékig érkeztek hagyományőrző csoportok. A hivatalos megnyitó után elsőként a *Guti Hagyományőrzők* léptek fel, akik a pünkösdi népszokásokat, köztük a király és ki-

rálýnéváltástát elevenítették fel. Ezután a tiszapéterfalvai *Örökség* néptáncgyűttes és a *Napsugár* hagyományőrző egyűttes, a *Kokas banda*, a tiszabökényi néptáncgyűttes, a derceni *Gyöngyösbokréta* néptáncgyűttes, a császlóci *Kadarka* néptáncgyűttes és a *Csicsergő csajok*, a nagydobronyi *Hímes* néptáncgyűttes, a mezőgecsei néptáncscsoport, a *Vári Művészeti Iskola* hagyományőrző csoportja előadásában ízelítőt kaphattunk a különböző magyar tájegységek dalaiból, táncaiból. Érdekes színfoltja volt a programnak a **Vajnági Adrienn** vezette aknaszlatinai *Nefelejcs* néptáncscsoport mősora. Végül **Mester András** polgármester köszönetet mondott a szervezőknek, köztük a KMKSZ-nek és a fellépőknek a színvonalas műsorért. A rendezvényt a Szülőföld Alap támogatta.

* Hagyományőrző foglalkozást szerveztek a fiatalok számára a bátyúi könyvtárban. A résztvevők **Bagu Balázs** nyugalmazott tanár, néprajzkutató, helytörténész *Hosszú lábú gólya. Bátyúi gyermekjátékok* című könyve alapján elevenítették fel egy-egy, mára már feledésbe merült népi játékot.

* Helyreállították a megrongált ungvári Petőfi-szobrot. Az öröndetes hírt **Szalipszki Andre**, az ungvári magyar külképviselet konzulja jelentette be, közlése szerint a Turbogaz vállalat ajánlotta fel, hogy a szükséges eszközök biztosítása mellett térítésmentesen elvégzi a felújítást. A cégnél dolgozó magyar munkások egyenesen szívügyüknek tekintették, hogy ebben közreműködjenek.

* Az *Üde Színfolt Kulturális Egyesület* szervezésében Kárpátalját bemutató rendezvényre került sor Budapesten a XVIII. kerületi Polgárok Házában. Az estet **Kovács Sándor** eszenyi származású szakíró vezette. **Kutlán András** festőművész a kiállított festményeit és bőrdíszműves munkáit ismertette, **Vári Fábián László** József Attila-díjas költő pedig a kárpátaljai magyar irodalomról és saját munkásságáról beszélt. Ezt követően az **Ivaskovics József** vezette *Credo* verséneklő együttes adott nagy sikerű koncertet, majd a helyi *Tébláb* táncegyüttes műsorát láthatták.

* Az ugocsai Aklihegyen hagyományörző tánc- és énekesztívtál rendeztek magyarországi, szlovákiai, romániai és kárpátaljai együttesek részvételével. **Oroszi József**, Nevetlenfalu, Akli, Újakli, Aklihegy és Batár polgármestere üdvözölte a megjelenteket.

* A **Gubcsi Lajos – Benkő László** szerzőpáros Rákóczi-balladájának ősbemutatójára került sor a munkácsi várban. A nagyszerű előadást másnap, illetve harmadnap megismételték a beregszászi református templomban és az ungvári várban. Ebből az alkalomból **Hende Csaba** honvédelmi miniszter magánlátogatást tett Kárpátalján. A magyar politikus találkozott a régió közigazgatási és katonai vezetőivel, a térség polgármestereivel, a helyi magyar szervezetek, egyházak, társadalmi szervezetek képviselőivel. A magyar honvédelmi minisztert udvariassági látogatáson fogadta **Olekszandr Ledida**, a megyei közigazgatási hivatal elnöke. A találkozón részt vett **Jurij**

Dumanszkij vezérőrnagy, az *Ukrán Fegyveres Erők Nyugati Műveleti Parancsnokságának* parancsnoka is.

* A *Beregszászi Művészeti Iskola* hangversenytermében jótékonysági opera-estre került sor **Csobolya József**, a *Magyar Állami Operaház* tagja, valamint **Szász Kati**, az *Inter Operett* szölistája előadásában. Az előadást megismételték az ungvári *Phantom* klubban **Dupka Nándor** szervezésében.

* Budapesten a Hadik Kávéházban író-olvasó találkozóra került sor, amelyen a *Kortárs-estek* sorozatban bemutatották **Vári Fábián László** *Tábori posta* című könyvét.

* A Jánosi *Helikon Hotel*ben megnyitották a *Nyári Szabadegyetem 2011: Magyar tájak – magyar kortársirodalom – egységes, egyetemes magyar kultúrával a megmaradásért a Kárpát-medencében* elnevezésű fórumot, amelynek szervezői az *Újnautilus Egyesület* (www.ujnautilus.info), a *Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia*, valamint a *MÉKK* és a *Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet* voltak. A rendezvény résztvevőit többek között üdvözölte **Tóth István**, a beregszászi magyar konzulátus főkonzulja, **Kerekes Henrietta** konzul, **Dupka György**, a MÉKK elnöke és **Zubánics László**, a KMMI elnöke. A fórumon a kárpát-medencei írók, költők, irodalmárok tartottak előadást, illetve mutatkoztak be.

* **Június folyamán lebonyolított kiállítások:**

– 120 éve, 1891-ben született a két meghatározó kárpátaljai festőművész,

Boksaj József és Erdélyi Béla. Az évforduló alkalmából június 4-én, a kijevei *Chlibnya Galériában* az elmúlt évek legillusztrisabb kiállítását rendezték az alkotók műveiből.

– **Angyalosi Sándor, Ivancsó András, Kopriva Attila, Matl Péter, Micska Zoltán, Jurij Seleveckij** – *Munkácsi Művészklub* csoportos kiállítása a *Péterfalvai Képtárban*.

– **Mihajlo Beleny és Puhlik Beleny Magda** kiállítása a megyei közigazgatási hivatal előcsarnokában.

– **Juhász László** grafikai kiállítása Ungváron a *Kárpátaljai Nemzetiségek Kulturális Központjában*.

– **Zubánics László** fotókiállítása (Kárpátalja ezredéves kincsei) Nagyrábén, a *Kossuth Művelődési Házban*.

– *Tavaszi ébredés – a természet dallama* címmel **Darabán János** és **Bilák Marina** rahói képzőművészek kiállítása a beregszászi Európa–Magyar Házban.

JÚLIUS

* A beregszászi Európa–Magyar Házban *Kárpátaljai tájak* címmel **Zubánics László** és **Dupka György** nyitotta meg a *Garanyi József-emlékkiállítást* a festő, grafikus, születésének 90. évfordulója alkalmából Garanyi József pályafutásáról, munkáiról **Kovács László** kiállítás-szervező, a gyűjtemény tulajdonosa beszélt. A megjelent művészet- és irodalomkedvelőknek **Zubánics László** (*Tájba írt történelem*) és **Dupka György** (*Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján*) mutatta be és dedikálta legújabb könyvét.

* A *Szolyvai Emlékparkban* befejeződtek azok a nyári felújítási munkálatok, amelynek elvégzését **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke kezdeményezte. Az értékelő-megbeszélésen részt vett **Dupka György**, az emlékparkbizottság felelős titkára, **Vass István** és **Nagy István** gondnok. A park mint emlékhely, bekerült a Kárpátalját felkereső magyarországi és kárpát-medencei turisták programjába is, hetente folyamatosan érkeznek látogatók, akik fejet hajtának a Sírátófalra felirt áldozatok emléke előtt, meghúzzák a lélekharangot.

* A Liszt-emlékév alkalmából Eszenyben „*Három éjjel, három nap*” – *Égtájak Művészeti Fesztivál* zajlott le az *Eszenyi Miczbán Hagyományörző Társaság* és az eszenyi *Ritmus* néptáncgyűttes szervezésében. A vendégeket **Szabó Tibor** művészeti vezető üdvözölte. A háromnapos programban az érdeklődők megtekintették **Henning János** erdélyi fotóművész kiállítását, a *Magyar Melódiák*, a *Kárpátaljai megyei Filharmónia* kamaragyűttesének estjét, a budapesti **Székely Éva** és tanítványai közreműködésével népi kismesterségek bemutatójára és tanítására került sor. Ezen kívül az eszenyi kultúrházban nemzetközi néptánc gálát láthatott a közönség kárpátaljai, felvidéki, magyarországi táncgyűjtésesekkel, amelyben fellépett a péterfalvai *Kokas Banda*, az eszenyi *Ritmus* és a farnadi *Nádas* táncgyűttes.

* Kisvárdán befejeződött a szórványban dolgozó magyar anyanyelvű óvodapedagógusok továbbképzése a *Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága*

– *Anyanyelvi Konferencia* lebonyolításában. A 10. alkalommal megrendezett továbbképzésen a *MÉKK* szervezésében Kárpátaljáról több mint 10 óvodapedagógus vett részt. A tanfolyamon **Pomogáts Béla**, az *AK* elnöke mondott zárszót.

* **Juhász László** grafikus művész egyéni kiállítása nyílt meg *Fantázia* címmel Beregszászon a *Beatrice* kávézóban (Kossuth tér 5. sz.).

* A Budapest Főváros XVIII. Kerületében működő *Üde Színfolt Kulturális Egyesület* ellátogatott a Szolyvai Emlékparkba, ahol koszorúzással tisztelegtek a sztálini légerek áldozatai előtt, és rózsát ültettek az elhurcolt magyarok és németek emlékére. Ugyanebben az időben **Kirill Arbatov**, a *Galitska Rus' Cserkészszövetség* elnöke is felkereste egy delegációval a Szolyvai Emlékparkot, hogy **dr. Tóth Mihály** elnökkel és **Dupka György** felelős titkárral egyeztetve megszervezzék az első világháborús emlékoszlop felújítását.

* **Július: képzőművészeti kiállítások:**

– **2011 június-júliusában** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Gross Arnold termében, **augusztusban** Ungváron a Kárpátaljai Boksaj Galériában volt megtekinthető a *Boldogasszony* elnevezésű kiállítás (neves magyarországi művészek tematikus alkotásai). Kiállító művészek: **B. Raunio Maria** festőművész, **Bráda Tibor** Munkácsy-díjas festőművész, **Gyulai Líviusz**, Kossuth-díjas grafikusművész, **Gyórfi Sándor** Munkácsy-díjas szobrászművész, **Incze Mózes** festőművész, **Jankovics Marcell** Kossuth-díjas grafikusművész, **Kárpáti Tamás** Munkácsy-díjas festőművész, **Kő Pál** Kossuth-díjas szobrászművész ,

König Róbert Munkácsy-díjas grafikusművész, **Lajta Gábor** festőművész, **Molnár Kálmán** Munkácsy-díjas grafikusművész, **Mara Kinga** festőművész, **Nádas Alexandra** festőművész, grafikusművész, **Nagy Gábor** Munkácsy-díjas festőművész, **Orosz István** Kossuth-díjas grafikusművész, **Párkányi Raab Péter** szobrászművész, **Raffay Dávid** szobrászművész, **Papageorgiu Andrea** festőművész, **Péterfy László** szobrászművész, **Rádóczy Gyarmathy Gábor** festőművész, grafikusművész, **Sulyok Gabriella** Munkácsy Mihály-díjas grafikusművész, **Somogyi Győző** Munkácsy Mihály-díjas festőművész, grafikusművész, **Szabó Ákos** festőművész, **Szmadám György** Munkácsy Mihály-díjas festőművész, **Szinte Gábor** festőművész, **Tóth-Kovács József** festőművész.

– 2011. júliusban volt megtekinthető **Garanyi József** emlékkiállítás a beregszászi Európa–Magyar Házban

– **Angyalosi Sándor**, **Ivancsó András**, **Kopriva Attila**, **Matl Péter**, **Micska Zoltán**, **Jurij Seleveckij** – *Munkácsi Művészklub* csoportos kiállítás a Péterfalvai Képtárban.

– **Juhász László** grafikai kiállítása Ungváron a *Kárpátaljai Nemzetiségek Kulturális Központjában*.

AUGUSZTUS

* A Viski Kultúrházban a Liszt-év jegyében két fiatal előadóművész koncertjére került sor **ifj. Ötvös Sándor** felkonferálásában: **Czébely Beáta**, a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti

Egyetem III. évfolyamos hallgatója és **Jőrös Andrea**, a debreceni Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem magán-ének-zsakos diákja a komolyzene-kedvelőknek Liszt Ferenc, Robert Schumann, Chopin, Csajkovszkij, Dvorák műveket játszottak.

* Az erdélyi Szársomlyó-hegy lábánál megrendezett hagyományos *Ördögkatlan Fesztivál* idei díszvendége a *Cók-Mók Bábszínház* (tagjai: **Riskó Anikó**, **Bagu Géza**, **Béres József**) és **Hidi Endre**, nagydobronyi keramikus volt. Továbbá négy alkalommal lépett fel a *Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház* a rendezvényen, de itt volt a *Técsői Banda* is.

* Megrendezték a *IV. Credo Fesztivál – Népzenei és Néptánc Tábor* a Nagydobronyi Református Líceumban. A résztvevők **Ivaskovics József** zeneszerző szervezésében betekintést nyertek a hegedű, brácsa, nagybőgő, furulya, citera, ének, valamint a csángó zenei világ titkaiba (kaval, sültü, kodoz, dob, ütőgardon stb.) A magas szintű oktatást a kiváló *Bartina* zenekar (Bonyhád), *Zurgó* zenekar (Budapest) és helyi tanárok biztosították. A napi gyakorlati zenei- és táncoktatást elméleti képzés egészítette ki.

* A Nagyberegi Református Líceumban *Népzenei- és néptánc tábor* szervezett a „GENIUS” Jótékonyasági Alapítvány, amelyen népzene és néptánc iránt érdeklődő fiatalok vettek részt a Péterfalvai Kokas-banda közreműködésével.

* *A magyar irodalom életéről és állapotáról* címmel három napon át tanácskoztak a 39. Tokaji Írótáborban

a kortárs magyar irodalom jeles képviselői. A **Szentmártoni János** vezette kerekasztal-beszélgetésben részt vettek: **Csaplár Vilmos**, **Dupka György**, **Erős Kinga**, **Hodossy Gyula**, **Király Zoltán**, **Pécsi Györgyi**. A rendezvényen jelen volt **Csordás László**, folyóiratunk olvasószerkesztője is.

* A beregszászi Európa–Magyar Házban **Zubánics László** elnök ünnepélyesen megnyitotta **Homoki Gábor** tiszapéterfalvai festőművész kiállítását. A művész eddigi alkotói pályáját **Borbély Ida**, a Péterfalvai Képtár igazgatója ismertette. A rendezvényen közreműködött a Kokas-banda.

* A közelgő Szent István-napi ünnepség tiszteletére Eszeny községben kétnyelvű, címeres falutábla avatásra került sor, amelynek kivitelezője **Molnár Zsolt** címerfestő volt, elkészítését pedig a *Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társasága* támogatta. A falutábla leleplezésén ott volt és beszédet mondott többek között **Dupka György**, a KHÖT felelős titkára, **Kovács Ferenc**, Eszeny polgármestere, **Szabó Tibor**, a Micz Bán Hagyományörző Egyesület elnöke is.

* *Három ország egy színpadon* címmel rendezvénysorozat került megrendezésre Beregszászban, Mezőváriban és Eszenyben a *Ritmus* néptáncegyüttes szervezésében, **Szabó Tibor** vezetésével. Eszeny község vendégei voltak a Csallóközi Néptáncegyüttes (Dunaszerdahely, Szlovákia) és a Szigetköz Táncegyüttes (Darnózseli, Magyarország) küldöttei, tisztségviselői is. Az eszenyi kultúrházban is bemutatásra került a *Magyar Ima*, „Fohász a magyar-

ságért, táncban, éneken és verseken” című táncprodukció.

* A Csapi Városháza nagytermében népes közönség előtt adott koncertet **Dinnyés József** zeneszerző, előadóművész, „daltulajdonos”.

* Öt napon át Kárpátalján turnézott az *Erdélyi Vándorszínház. A halál és a bohóc* című lidérces komédiájukat Csongoron, Bátyuban, Nagydobronyban és Kisdobronyban adták elő, mindenütt nagy sikerrel.

* *Ünnep* címmel nemzetközi kortárs képző- és iparművészeti kiállítást rendeztek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Gross Arnold kiállítótermében.

* Beregszászon, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kölcsey Ferenc Szakkollégiumában sor került a *Keresztyén Balázs olvasótábor* megrendezésére a „GENIUS” Jótekonysági Alapítvány szervezésében.

* *Szent István-napi* rendezvények, koszorúzási ünnepek voltak a nagyobb magyarlakta településeken (Szürteben, Guton, Técsón). Beregszászban, a római katolikus templom előtti téren a BMKSZ és az UMDSZ tartotta meg központi ünnepségét. Az ünneplőket **Pirigyi Béla**, a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség (BMKSZ) elnöke köszöntötte, ünnepi beszédet **Zubánics László**, az Ukrajnai Magyar Nemzeti Tanács elnöke, **Kókai Krisztina**, a beregszászi konzulátus konzulja, **Csabolja József** történész, valamint **Michela Antal** beregszászi római katolikus plébános mondott. Az ünnepség koszorúzással és a *Szózat* közös eléneklésével ért véget.

* *Szent István-napra* emlékeztek Aknaszlatinán, a helyi római katolikus templomban a KMKSZ szervezésében. **Bosák Nándor**, a Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegye püspöke celebrált szentmisét, **Butsy Lajos** helyi plébános és **Veress József** nagybocksói görög katolikus parochus közreműködésével. Megtisztelték jelenlétükkel az ünnepséget többek között **Tóth István**, a Magyar Köztársaság beregszászi főkonzulja, **Fodor Zsolt** ungvári magyar konzul, **ifj. Sari József**, a KMKSZ Felső-Tisza-vidéki Középszintű Szervezetének elnöke, valamint a magyarlakta felső-Tisza-vidéki települések küldöttségei. Ünnepi beszédet tartott **Kovács Miklós**, a KMKSZ elnöke. A Szent István-napi megemlékezés végén az ungvári *Cantus* kamarakórus lépett fel.

* Szent István-napi mise és új kenyér szentelés-áldás volt az ungvári várban a MÉKK szervezésében. Szentmisét **András atya** celebrált. A szervezők nevében **Dupka Nándor** köszöntötte a megjelenteket. **Sáfi Csaba**, a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusának konzulja tartott ünnepi beszédet. A rendezvényt megtisztelte **Balogh Dénes** konzul is.

* A hmelnickiji *Szent István Magyar Szervezet* tagjai **Szikora Attila** elnökletével méltatták a magyar államalapítót és versekkel köszöntötték augusztus 20-át.

* **Dés László**: *Valahol Európában* című musicaljét mutatták be a beregszászi Amfiteátrumban. Az ingyenes előadás alatt adományokat gyűjtöttek a Ráti Szent Mihály Gyermekotthon épületeinek befejezésére, a gyermekott-

hon lakóinak megsegítésére. A darab fővédnökei voltak: **Dr. Schmitt Pálné Makray Katalin** asszony és **Majnek Antal** püspök atya.

* A tiszasalamoni református templom kertjében *Szent István-szobor* leleplezésére került sor. **Dalnoki István** magyarországi képzőművész fából faragott műalkotását **Hegedüs Ferenc** Nógrád megyei, rétsági vállalkozó adományozta a Tiszasalamoni Református Egyházközségnek.

* A Balatonyöröki Honismereti Egyesület szervezésében megtartott *V. Nemzeti Hét* keretében helyt kapott *A határon túli testvéreink napja* rendezvény is. A kenyérszentelés, a Szent István-napi megemlékezés után előadások hangzottak el. **Dupka György** író, történész *Múltunk, jelenünk: hogyan tovább Kárpátalja?* címmel tartott előadást. A rendezvényt a *Palmetta* zenekar koncertje zárta.

* Augusztus 20-án Mezőváriban nagyszabású *Családi napot* szervezett a Kárpátaljai Református Egyházkerület, amelyre mintegy 5500 ember érkezett. A házigazda **Zán Fábián Sándor** püspök köszöntőjét és megnyitóját követően a nyitóelőadást **Dr. Steinbach József**, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke tartotta, majd **ifj. Pocsai Sándor, Taracközi Gerzson, Lőrincz Krisztina, Dr. Steinbach József, Dr. Kónya József, Gulácsi Lajos** lelkészek, valamint **Gogola István** keresztyén pszichológus vezetésével szemináriumi foglalkozásokon vettek részt az érdeklődők. A programok között az *Ébredés*, az *Üvegtenger*, együttesek, a vári gyer-

mek- és felnőtt kórus előadásait élvezhette a népes közönség, majd a nap egyik fénypontjaként **Pintér Béla** koncertjére került sor. Külön programja volt a Gyermek Evangelizációs Községnek és a Cigánymisszióknak is.

* Tiszapéterfalván, Beregrákoson, Tiszaújhelyen falunapot tartottak.

* A Függetlenség Napja Ukrajnában.

* Véget ért az *I. Kígyósi Borfesztivál*. A rendezők színes programokkal, finom borokkal, gasztronómiai ínycségekkel, operett-esttel lepték meg az érdeklődőket.

* Hagyományos *Perec-fesztivál* volt a beregszászi járási Asztélyban.

* A beregszászi járási Mezőgecsében *Szilvalekvárfőző Fesztivált* rendeztek. A programban szerepelt többek között szilvalekvárral készült étel (gombóc, kalács, fánk, kifli), szilvapálinka kóstolása, bogrács- és halászléfőző verseny.

PROGRAMAJÁNLÓ KIÁLLÍTÁSOK

– **Juhász László** grafikus művész egyéni kiállítása *Fantázia* címmel Beregszászon, a Beatrice kávézóban.

– Kárpátalja kortárs képzőművészeinek, népművészeinek, fotóművészeinek állandó kiállítása a *Péterfalvai Képtárban* (Péterfalva, György Endre kastély). Tárlatvezető: **Borbély Ida** igazgató. A képtár eddig közel kétszáz képzőművészeti alkotással gyarapodott, a kárpátaljai jeles alkotók válogatott munkáiból állandó kiállítás nyílt: *Balla Pál, Habda László, Herc Jurij, Harangozó Miklós, Kassai An-*

tal, Kontratovics Ernő, Kosztrub Georgij, Medveczkyné Luták Edit, Medveczky Miklós, Mikita Volodimir, Mitrik Mihajlő, Prihogyko Vjacseszláv, Sütő János, Szkakandij Vaszil, Szaller Olekszandr, Zvenigorodszkij Vitalij és mások, akiknek alkotásaival a tárlat reprezentálja Kárpátalja korábbi évtizedeinek festészetét. Ugyanitt megtekinthető a Munkácsy Mihály Alkotótábor tagjainak munkái, amelyek a képtár állományát gyarapítják: **Bilák Marina** (Rahó), **Fuchs Andrea** (Ungvár), **Darabán János** (Rahó), **Homoki Gábor** (Péterfalva), **Kutasi Xénia** (Bene), **Klisza János** (Ungvár), **Klisza Krisztina** (Ungvár), **Lőrincz István**, **Lőrincz Katalin** (Ungvár), **Nigriny Edit** (Ungvár), **Prófusz Marianna** (Beregszász), **Réti János** (Ungvár), **Soltész Péter** (Ungvár), **Soltész Gabriella** (Ungvár), **Picur Zoltán**, **Szajkó Tibor** (Beregszász).

– Az ugocsai népművészek alkotásainak, Tiszahát népének életvitelével kapcsolatos tárgyak állandó kiállítása a *Tiszaháti Tájmuzeumban* (Fogarasykuria, Tiszabökény-Farkasfalva). Tárlatvezető: **Borbély Ida** igazgató.

– **Lőrincz István** fotográfus (Ungvár) *III. Kárpátaljai kaleidoszkóp* című fotókiállítása az UNE Humán-Természettudományi Magyar Karán.

– **Soltész Péter** (Ungvár) festőművész „*Évszakok, emberek*” című egyéni kiállítása az ungvári Váralja múzeum-kávéházban.

– **Garanyi József** és **Horváth Anna**, valamint más bereg-vidéki képzőművész állandó emlékkiállítása a *Beregvidéki Múzeumban*.

– **Bartosh Tatjana**, **Bartosh József** és más kárpátaljai kortárs alkotók kiállítása a beregszentmiklósi várkastélyban.

– **Zubánics László** fotókiállítása (*Kárpátalja ezredéves kincsei*) Nagyváradon, a Kossuth Művelődési Házban.

* A *Credo Versénéklő Együttes* augusztus második felében fellépett a *Vereckei-hágón*, a *Nagymarosi táborban*, *Solymáron a Gospel Fesztiválon*. Megjelent a Credo együttes kiadásában Csákány Marianna új klipje: *Az Úr csodásan működik*. <http://www.youtube.com/watch?v=tAD1xlllD1s>

EZEKET OLVASTUK:

* Az *Agria* című folyóirat 2011. nyári számában találkozhatunk **Finta Éva**, **Zselicki József**, **Lőrincz P. Gabriella**, **Csordás László** verseivel, valamint **Lenygel János** *Hóman Bálint kultuszminiszter úrnak!* című kisprózájával.

* Megjelent *A magyar irodalom égtájai – Sokágú síp Tokajban*, A Tokaji Íróklub Évkönyve XX. (Szerkesztette: Serfőző Simon, Bíbor Kiadó, 2011, 364 o.). A gyűjtemény a tanácskozás kárpátaljai résztvevőinek előadásait, hozzászólásait is tartalmazza: **Penckőfer János** *Stúdiók kora (előtt és után)*. *Irodalmi irányultságok, folyamatok, szerzők* *évtizedek, fórumok Kárpátalja eddigi kilencven évében /Vázlat/* (79-90. o.), hozzászólás a Magyar könyvkiadás munkacsoportban (229-233. o.). **Dupka György** hozzászólása az Intermix Kiadóról és a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatról a Magyar könyvkiadás munkacsoportban (105-108. o.) és elő-

adása a plenáris ülésen: *Az iskola, a templom, az írástudók hármassága egysége kultúránk fennmaradásában* (169-175. o.).

Vári Fábán László hozzászólása az *Együtt* című folyóiratról a Magyar folyóirat-kiadás munkacsoportban (127-131. o.), **Csordás László** előadása: *Egy fiatal generáció körvonalai a kárpátaljai magyar irodalomban* (341-344. o.), **Bakos Kiss Károly** előadása: *Hagyomány és folytonosság a kárpátaljai magyar irodalomban. Írás, magyar írás, szépiírás Kárpátalján* (344-346. o.).

* Az *Újnavutilus* című irodalmi és kulturális portál közleményeiből:

Vári Fábán László: *Tábori posta* (Részletek) = <http://ujnavutilus.info/vari-fabian-laszlo-tabori-posta>

Csordás László: *Géza bácsi esete a virággal és egyéb abszurdítások Kárpátalján* (Beszámoló) = <http://ujnavutilus.info/csordas-laszlo-geza-bacsi-esete-viraggal-es-egyeb-abszurditasok-karpataljan>

Bakos Kiss Károly: *Dsida, Útlevel* (Versek) = <http://ujnavutilus.info/bakos-kiss-karoly-dsida-utlevel>

*A *Hitel* 2011. júliusi számában olvasható **Penckőfer János** kritikája: *Egy bolygó – földi közelképekben* (Brenzovics Marianna: Kilátás).

ÚJ KÖNYVEK

MEGJELENT:

* **Kurmai-Ráti Szilvia**: *Törékeny szentek. Mesék, tárcanovellák. Illusztrálta: Juhász László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 206. Intermix Kiadó,*

Ungvár–Budapest, 2011. (*Elektronikus változata a KMMI honlapján is olvasható: <http://www.kmmi.org.ua>*)

* **Zubánics László**: *Tájba írt történelem. Kárpátaljai Magyar Könyvek 207. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. (Elektronikus változata a KMMI honlapján is olvasható: <http://www.kmmi.org.ua>)*

* **Dupka György**: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján. Hatásvizsgálatok a regionális történelmi folyamatok és a szociológiai-demográfiai adatok, nemzetiségi politika tükrében. Kárpátaljai Magyar Könyvek 208. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. (Elektronikus változata a KMMI honlapján is olvasható: <http://www.kmmi.org.ua>)*

* **Bartha Gusztáv**: *Jelen-lét. Kárpátaljai Magyar Könyvek 209. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. (Elektronikus változata a KMMI honlapján is olvasható: <http://www.kmmi.org.ua>)*

* **A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”**. Előadások, tanulmányok két nyelven: magyarul és ukránul. Összeállította: Zubánics László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 210. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet–Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. (*Elektronikus változata a KMMI honlapján is olvasható: <http://www.kmmi.org.ua>*)

* **Vári Fábán László**: *Tábori posta. Szovjet mündérbán Poroszföldön. Kortárs Könyvkiadó, 2011.*

* **Hutterer Éva**: *Gyermekélet Ráton. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2011.*

ELŐKÉSZÜLETBEN:

* **Szalai Borbála.** *Mesevár.* Verses mesék iskolásoknak. Kárpátaljai Magyar Könyvek 211. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

* **Ferenczi Tihamér.** *Hetven év, hetven vers.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 212. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

* **Fodor Géza** *válogatott versei.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 213. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

* **Szolyva. A magyar holocaust emlékkönyve.** (Dupka György közreadásában). Kárpátaljai Magyar Könyvek 214. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

* **Vári Fábián László.** *Kárpátaljai magyar népballadák és népdalok.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 215. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BAKOS KISS KÁROLY (1977) Beregújfalu
 S. BENEDEK ANDRÁS (1947-2009)
 BUJDOSÓ ISTVÁN (1987) Botfalva
 CZÉBELY LAJOS (1951) Visk
 CSORDÁS LÁSZLÓ (1988) Eszeny
 DINNYÉS JÓZSEF (1948) Budapest
 DUPKA GYÖRGY (1952) Ungvár
 FARKAS ÁRPÁD (1943) Sepsiszentgyörgy
 FODOR GÉZA (1950) Ungvár
 FÜZESI MAGDA (1952) Kolozsvár
 KONDOR PÉTER JÁNOS (1978) Budapest
 LŐRINCZ P. GABRIELLA (1982) Beregszász
 LUDMILLA KUDRJAVSZKAJA (1943) Ungvár
 MADÁR JÁNOS (1948) Tokaj
 NAGY ZOLTÁN MIHÁLY (1949) Csonkapapi
 OLÁH ANDRÁS (1958) Mátészalka
 PENCKÓFER JÁNOS (1959) Beregszász
 POMOGÁTS BÉLA (1934) Budapest
 SZENDREY ANITA (1988) Beregszász
 TÓTH PÉTER (1981) Szurte
 VASI SZABÓ JÁNOS (1964) Tanakajd
 VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ (1951) Mezővári
 ZELEI MIKLÓS (1948) Budapest

E lapszámunkat Homoki Gábor festményeivel illusztráltuk